

ไทย

น.บ. อานันท์ ปันยารชุน

เลขาธิการคณะรัฐมนตรี

เป็นส่วนประกอบการศึกษา ตามระเบียบปฏิบัติของกระทรวงมหาดไทย (โบราณคดี)

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 2521

พระเพทนีสอบกระทรวง

โดย

น.ต. อาภาเชนิกย์ ธิปธานนท์

วิทยานิพนธ์

เป็นสารประกอบการศึกษาตามระเบียบวิธีวิทยาศาสตร์ รัชชภัฏ (โครงการ ๑)

ของคณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร

พ.ศ. 25๕๑

คณะโบราณคดี มหาวิทยาลัยศิลปากร อนุมัติให้ดำเนินการขุดค้นครั้งนี้เป็นลุ่มประจวบการศึกษาค้นคว้าวิจัย
ปริญญาศิลปศาสตรบัณฑิต (โบราณคดี)

.....
คณบดี คณะโบราณคดี

คณะกรรมการตรวจสอบโครงร่าง

..... ประธาน

..... กรรมการ

.....
..... กรรมการ

อาจารย์ผู้ควบคุม

.....

วันที่...๗...เดือน...กรกฎาคม...พ.ศ. ๒๕๖๕

คำนำ

ชนบทรวมเปี่ยมประเพณีต่างๆของประเทศไทยและประเทศต่างๆในแถบเอเชียนี้ ได้รับอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียมาแต่โบราณแล้ว รูปแบบของประเพณีต่างๆมักจะมีอิทธิพลของวัฒนธรรมอินเดียผสมผสานอยู่ไม่มากนักน้อย จากการติดต่อกันทางวัฒนธรรมระหว่างประเทศอินเดียและประเทศไทยอย่างใกล้ชิด ทำให้อิทธิพลของศาสนาพราหมณ์เข้ามามีบทบาทและปะปนอยู่ในคติพุทธศาสนา แม้ว่าจะได้ปรับปรุงและเปลี่ยนแปลงให้เข้ากับคติทางพุทธศาสนาก็ตาม แต่ก็ยังมีเค้าและลักษณะบางอย่างของประเพณีที่สืบทอดของอิทธิพลศาสนาพราหมณ์อยู่ จึงขอประเพณีล่อยกระพอง

ข้าพเจ้าหวังว่าวิทยานิพนธ์เรื่องนี้จะ เป็นประโยชน์ต่อท่านผู้ที่สนใจศึกษาในประเพณีของประเทศไทยและประเทศต่างๆในแถบเอเชีย ข้าพเจ้าขอกราบขอบพระคุณอ.ม.ร.ว. สุริยวุฒิ สุขสวัสดิ์ และม.ศ. ทร. พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ ที่ได้ให้คำแนะนำที่เป็นประโยชน์อย่างยิ่งตั้งแต่ต้นจนสำเร็จเป็นวิทยานิพนธ์เล่มนี้

อาพันธ์นิศย์ ติปยานนท์

10 พฤษภาคม 2525

คำนำ

บทที่ 1

ประเพณีการลอยกระทงของอินเดีย

1

บทที่ 2

ประเพณีการลอยกระทงของจีน

10

ประเพณีการลอยกระทงของพม่า

12

ประเพณีการลอยกระทงของเขมร

14

ประเพณีการลอยกระทงของลาว

17

บทที่ 3

ประเพณีการลอยกระทงในสมัยสุโขทัย

21

ประเพณีการลอยกระทงในสมัยอยุธยา

23

ประเพณีการลอยกระทงในสมัยรัตนโกสินทร์

25

ประเพณีการลอยกระทงของภาคกลาง

31

ประเพณีการลอยกระทงของภาคพายัพ

33

ประเพณีการลอยกระทงของลพบุรี

34

ประเพณีการลอยกระทงของภาคอีสาน

36

ประเพณีการลอยกระทงของภาคใต้

39

ตารางเปรียบเทียบการลอยกระทงของประเทศไทยในแถบเอเชีย

43

สรุป

48

บรรณานุกรม

51

ประเพณีการลอยกระทงของอินเดีย

จากหลักฐานทางการสำรวจทางตำนานมนุษยวิทยาวัฒนธรรม และจากการสำรวจศึกษาหาข้อมูลของ ผศ. ดร. พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ ขณะที่ศึกษาอยู่ในประเทศอินเดียนั้น พอได้เค้าเกี่ยวกับเรื่องเทศกาลนักขัตฤกษ์ ประเพณีอินเดียมาอย่างที่มีลักษณะพิธีการที่พอจะนำมาเปรียบเทียบกับเทศกาลลอยกระทงของไทยได้บ้าง

ชาวอินเดียโดยทั่วไปนับถือศาสนาฮินดู ดังนั้นเขาจึงมีพิธีการบูชาพระเป็นเจ้าที่ตนนับถือเสมือนใดเคารพบูชาหลายพิธีด้วยกัน มีอยู่พิธีหนึ่งที่น่าสนใจ ซึ่งกรรมวิธี วัสดุ และวัตถุประสงค์ คล้ายกับการลอยกระทงของไทย ซึ่งชาวอินเดียทางตอนเหนือและตอนใต้นิยมทำกันเพื่อบูชาพระเป็นเจ้าที่ตนเองนับถือ วิธีการบูชาแบบนี้เรียกว่า "ปฏินิเวชฏามเปร" แปลว่า วันที่ 18 เดือนที่ 11 ในวันนั้นน้ำขึ้นมาก

จุดประสงค์ เพื่อบูชาพระเป็นเจ้าที่ตนเองนับถือ เช่น พระวิษณุ⁽¹⁾ หรือคนไทยเรียกว่าพระนารายณ์, พระลักษมี มเหสีของพระวิษณุ, พระวรุณ⁽²⁾ และพระสมุทร⁽³⁾

(1) พระวิษณุหรือนารายณ์ คือเทพเจ้าสูงสุดของตรีมูรติ สำหรับความเชื่อของชาวอินเดียในปัจจุบัน พระองค์คือ เทพผู้บริหารหรือคุ้มครองโลก นามของพระเป็นเจ้าองค์นี้มีนับพัน คือเรียกตามฤทธิ์ ความเดช ความเหตุการณ์ต่างๆ เช่น วิษณุหรือพิณู (เทพแห่งดวงอาทิตย์) หรือ (ผู้สงวน), อนันตไศยน (ผู้อนัน-อนันทนาค), ลักษมีปติ (สวามีของลักษมี), จักรราช (ผู้มี 4 กร) เป็นอาทิ

กำเนิดของพระวิษณุ นั้น อาศัยหลักฐานจากคัมภีร์พราหมณ์ปุราณะ พอจะสรุปได้ว่าพระปรเมศวรหรือพระศิวะเป็นผู้สร้างพระวิษณุขึ้นมา โดยเอาทนต์ซ้ายมาลูบหัดซ้ายก็บังเกิดเป็นเทพองค์หนึ่งนามว่าวิษณุโปรกให้เป็นผู้สอนศิลปศาสตร์ให้แก่กษัตริย์ และทรงบัญชาให้ไปประทับอยู่บนเกษียรสมุทร

ลักษณะและสัญลักษณ์โดยทั่วไปของพระวิษณุนั้นคือ พระวรกายเป็นสีนิลแก่ ฉลองพระองค์อย่างกษัตริย์ มีมงกุฎอยู่บนพระเศียร เลือทงสีเหลือง มี 4 กร ถือสังข์ จักร ทวี ครุฑ มเหสีของพระองค์คือพระนางลักษมี พาหนะของพระวิษณุคือครุฑ มีพระยานันทนาคชราชเป็นบัลลังก์ที่สถิตย์ ณเกษียรสมุทร วิมานของพระองค์ชื่อไวภูธร

(2) พระวรุณหรือพิรุณ เป็นที่นับถือของชาวมลฑลประเทศมาก ถือว่าเป็นเจ้าแห่งน้ำทั้งหลาย เป็นผู้รักษาความชุ่มชื้นแก่แห่งมนุษย์และสัตว์ทั้งปวง มีมเหสีนามว่าวรุณี หั่งลำน้ำ และสระเป็นบริวาร มีนามอีกว่าประเจตัส (มีปัญญา), ชลปะติ (เจ้าแห่งน้ำ), ยาทะปะติ (เจ้าแห่งสัตว์น้ำ), อัมพุราช (เจ้าแห่งน้ำทั้งหลาย), ปาตี (ผู้ถือบัว)

รูปพระวรุณสีกายขาว หักขีขาวถือบัว ๗ ๗ คร ทรงมกระ คือเหราเป็นพาหนะ (ไทยเราเรียกว่า ทรงแนาค)

ระยะเวลา พิธีเช่นนี้ทำกันโดยไม่เฉพาะเจาะจงว่าวันใด เดือนใด คือเขาบูชาเป็นประจำ ไม่ใช่เป็นงานใหญ่เอิกเกริก กำหนดเอาเดือน 11 หรือเดือนพฤศจิกายนเหมือนลอยกระทงของไทย เขาชาวอินดูเขาทำเป็นงานปกติวิสัย

ลักษณะพิธี ชาวอินดูจะนำอาหาร ขนม ดอกไม้และกำยาน⁽⁴⁾ หรือเทียน ไปลงในภาชนะที่หว่าจากใบไม้สด ซึ่งเย็บเป็นรูปกระทงคล้ายกระทงในบ้านเรา หลังจากนั้นก็จะหว่ากันไปฝังไว้ตามทุ่งที่ริมฝั่งแม่น้ำ โดยชุมนุมกันร้องเพลงสวดสรรเสริญพระเป็นเจ้า หลังจากนั้นก็รับประทานอาหารซึ่งเตรียมไปเป็นการฉลอง หลังจากรับประทานอาหารเสร็จแล้วก็จะนำเอาภาชนะซึ่งเตรียมไปนั้นลอยไปในแม่น้ำ หลงตามกระแสน้ำ พระเป็นเจ้าที่ตนเคารพบูชา พิธีเช่นนี้ทำกันในตอนเย็นวันใด เมื่อใดก็ได้ เขาจะชวนกันไปบูชาพระเป็นเจ้า โดยลอยวัตถุบรรจุเครื่องสังเวยไปตามน้ำ พิธีนี้ทำเพื่อบูชาพระนางลักษมี⁽⁵⁾ (ชายาของพระวิษณุ) เขามีชื่อเฉพาะว่า พิธีโภชการ ซึ่งพระนางลักษมีนั้นชาวอินเดียนับถือว่าเป็นเทพีแห่งการศึกษาความก้าวหน้าทาง ศาสตร์ศิลปวิทยาการและเทพแห่งความดีความเจริญรุ่งเรือง บางแห่งชาวอินดูจะบูชาพระวิษณุโดยถือว่าพระเป็นเจ้า

(3) พระสมุทร เป็นเทพเจ้าแห่งทะเลทั้งหลาย แพ้หาเรื่องราวที่กล่าวถึงกำเนิดไม่ได้ แต่มีเรื่องเล่าใน รามายณะถึงเรื่องแม่น้ำคงคาเกิดมาในมนุษย์โลกอย่างไร และว่าห่อที่โอรสพระจักราชได้ห่อหุ้มด้วยทะเล

ในเรื่องรามายณะลังกาก็มีตอนของถนน มีบอกลักษณะและอาการของพระสมุทรว่า มีกายเป็น สีนํ้าเงินแก่แถมทอง ทรงสังวาลประดับด้วยแก้ววิเศษต่างๆ ทรงมงกุฎประดับไข่มุกและแก้วทะเลหลายประการ มีมัลลย์ดอกไม้สุวรรณคั่นไม่รู้จักเหี่ยวแห้ง

(4) กำยาน ชันหรือยางไม้ที่ได้จากเปลือกของต้นกำยาน มีกลิ่นหอม ใช้เผาอบผ้าและใช้เป็นเครื่องยา ใช้ อบกลิ่นเพื่อให้หอม เป็นเครื่องหอมชนิดหนึ่งสำหรับผสมกับเครื่องหอมชนิดอื่นๆ

(5) พระนางลักษมี คือเทพีเคารพองค์หนึ่งของศาสนาอินดู เป็นเทพีแห่งความมั่งคั่งอุดมสมบูรณ์ เป็นชายาของ พระวิษณุ อีกนัยหนึ่งเรียกว่าพระศรี ในเรื่องรามายณะพาลกัณฑ์เล่าถึงกำเนิดของพระลักษมีไว้พอความว่า เมื่อ ขณะที่เทพเจ้าทั้งหลายทวนเกลียวสมุทรเพื่อทำนน้ำอมฤต ได้มีดอกบัวหลวงบุตขึ้นมาจากกลางทะเล ในดอกบัวนั้น มีนางอยู่นางหนึ่งอันงดงามหาที่ติมิได้ จึงมีนามว่าลักษมี (แปลว่ามีความถึงพร้อม งามพร้อม) และมีวิธีอันประเสริฐ จึงได้นามว่าศรี พอขึ้นมาจากทะเลนางนั้นก็ได้ตรงเข้าไปยังพระนารายณ์ พระนารายณ์จึงยกให้เป็นพระมเหสี แทบทุกนั้น

รูปเคารพของพระนางลักษมีนี้ ศิลปินอินเดียทำรูปพระนางมีสีกายทองมีระต๋บนั่งบนดอกบัว และหัตถ์ ทั้งสองของพระนางถือดอกบัวเป็นสัญลักษณ์ รูปปั้นบางรูปของเทพีลักษมีประทับบนดอกบัว หัตถ์ถือดอกบัวเช่นกัน เครื่องอาภรณ์แบบอย่างกษัตริย์ ทรงมงกุฎทรงเขี้ยวหรือเพริศ

องค์นี้เป็นผู้บริหารโลก ๓ ใน ๓ ของเทพผู้ยิ่งใหญ่พระองค์ของตรีมูรติ⁽⁶⁾ ชาวฮินดูบูชาพระวิษณุโดยเอาใบไม้ใบใหญ่มาประสิทธิ์เป็นรูปคล้ายกระหรงลอยไปตามน้ำ เพื่อบูชาพระองค์ซึ่งบรรทมอยู่บนชนก (ลำตัว) พญาวาสุกรีกลางเกษียรสมุทร (ทะเลน่านม) ซึ่งบูชาพระเป็นเจ้าในพิธีปฏินิเวศน์ตามปรณี ชาวฮินดูเอาหัวกันตามความพอใจ เมื่อมีเวลาวางเมื่อใกล้หัวซึ่งไม่ต้องจัดการหรือเตรียมการอะไรมากนัก เหยิงหาของบูชาซึ่งเป็นขนม รูปเทียน และดอกไม้ แล้วก็นำเพื่อนบ้านไปนั่งจับกลุ่มร้องเพลงสวดที่ริมฝั่งแม่น้ำ หลังจากสวดเสร็จแล้วก็ลอยวัตถุไปบนน้ำ เป็นอันเสร็จพิธี

ในอินเดียใต้ ชาวฮินดูเขามีพิธีการทางศาสนาคล้ายลอยกระหรงของไทยอีกอย่างหนึ่ง กระหรงของเขามีชื่อในภาษาฮินดีว่า โทณ (โตน) เป็นภาชนะรูปสามเหลี่ยมปลายแหลม ทำด้วยใบไม้สก เช่น ใบกล้วยหรือต้นไม้ขนาดใหญ่ เขาจะใส่ดอกไม้ เครื่องหอม ขนมเป็นก้อนเล็กๆ รูปและเทียนในภาชนะนั้น แล้วนำไปลอยบนผิวน้ำ เพื่อบูชาพระเป็นเจ้าที่พวกเขานับถือบูชาเช่นกัน และทำโดยไม่มีระยะเวลากำหนดที่แน่นอน คืออาจทำประจำวันในตอนเย็นก็ได้แล้วแต่จะสะดวก ไม่กำหนดตายตัวเหมือนลอยกระหรงของไทย

อีกพิธีหนึ่งที่คล้ายลอยกระหรงของไทย คือเทศกาลบูชาพระสมุทหรือพระวรุณเทพแห่งท้องน้ำ (เทศกาล *Navali Puṭhima*) พิธีนี้ทำโดยชาวประมงที่อยู่ทางชายฝั่งตะวันตกของอินเดีย แถบเมืองบอมเบย์ ภูนา

จุดประสงค์ พิธีนี้ทำเพื่อขอพรจากพระสมุท ไม่คุ้มครองป้องกันอันตรายแก่ชาวประมง เวลาออกทะเลหาปลา ให้ปลอดภัยจากพายุลม ทำอาชีพได้สะดวก

ลักษณะพิธี เขาจะนำลูกมะพร้าวแห้ง เจาะมะพร้าวเอาเนื้อออกให้หมด แล้วเอาลอยไปตามกระแสน้ำเพื่อบูชาพระวรุณดังกล่าว คนบูชากันเป็นจำนวนมาก ดังนั้นในคืนที่บูชานั้นท้องน้ำจะสว่างไสวไปทั่ว พิธีดังกล่าวนี้ทำกันอยู่ในอินเดียทุกวันนี้เช่นกัน

นอกจากนี้ยังมีบางเทศกาลของอินเดียที่มีกรรมวิธีและวัตถุที่ใช้ในพิธีคล้ายลอยกระหรงของไทย ซึ่งจะขอนำมากล่าวเพื่อการเปรียบเทียบ

(6) ตรีมูรติ เป็นนามของการรวมเทพเคารพสำคัญของพราหมณ์พระองค์เข้าด้วยกัน เป็นวิวัฒนาการของศาสนาพราหมณ์ในสมัยต้นคริสต์กาล เทพทั้ง ๓ คือสิ่งปรากฏขึ้นที่หนึ่งและสูงสุดแห่งหลักนิรันดร์ กำหนดด้วยอักษรตัวคือ อ,อุ,ม รวมกันเป็นพยางค์อันศักดิ์สิทธิ์ "โอม" ซึ่งเรียกว่า "ตรีมูรติ" แปลว่า "มีรูป ๓" คือพระพรหมผู้สร้างโลก พระวิษณุรักษาโลก และพระศิวะผู้ทำลายโลก เทพสำคัญพระองค์หรือตรีมูรตินี้แพร่หลายในหมู่ชาวฮินดูอย่างรวดเร็ว มีพิธีกรรมการบูชาศาสนิกจตุทิศได้เทพทั้ง ๓ พร้อมทั้งมเหสีของพระองค์อย่างมากมายและแตกต่างกันออกไป การเกิดรวมพระเจ้าของศาสนาพราหมณ์เข้าเป็นตรีมูรตินี้ นับได้ว่าเป็นขั้นตอนของวิวัฒนาการในศาสนาพราหมณ์ที่สำคัญระยะหนึ่ง

ในปัจจุบันนี้ พระศิวะเทพ⁽⁷⁾ หรือพระอิศวร เป็นเทพที่ชาวฮินดูจำนวนมากเคารพนับถือมากที่สุด พิธีกรรมการบวงสรวงบูชาพระเป็นเจ้าองค์นี้มีการปฏิบัติกันในทุกศาสนาฮินดูทั้งล้วนตัวภายในที่ศักดิ์สิทธิ์ของนคร และล้วนรวมในรูปของเทศกาลนักชัตฤกษ์ เป็นงานเฉลิมฉลองที่มีการฉลองเทศกาลกันสลับกันไปมา กล่าวได้ว่าศรัทธาความเชื่อถือของชาวฮินดูที่มีต่อเทพฮินดูองค์นี้มีอยู่มั่นคงทั้งในขณะนี้และจะมีอยู่ต่อไปทางเทศกาล เทศกาลมหาศิวา-ราตรีหรือศิวา-ราตรี (Mahashiva-ratri or Shiva-ratri) นับว่าเป็นพิธีกรรมทางศาสนาที่สำคัญและมีชื่อเสียงมากที่สุดในอินเดียเองและประเทศอื่นๆที่ประชาชนในบริเวณนั้นนับถือลัทธิไศวนิกาย⁽⁸⁾ ไปปฏิบัติ อย่างเช่นมณฑลเบงกอลในภาคเอเชียตะวันออกเฉียงใต้ เกาะชวา สุมาตรา บาหลี แหลมมลายู พม่า กัมพูชา เป็นต้น ในอินเดียนั้นเทศกาลมหาศิวา-ราตรีคือหัวใจหรือการปฏิบัติศาสนกิจที่จำเป็นและสำคัญที่สุดของพวกฮินดูที่นับถือลัทธิไศวนิกาย ชาวฮินดูเหล่านี้ถือว่าเป็นหน้าที่สำคัญที่จะคงมีการทำพิธีบวงสรวงบูชาพระศิวะเป็นประจำทุกปี จัดเป็นพิธีบูชาพระเป็นเจ้าที่ใหญ่โตเอิกเกริก มีผู้คนมาร่วมพิธีบูชากันอย่างมากมาย ในทุกหมู่บ้าน เมือง หรือทั้งประเทศก็ได้ เทศกาลนี้จึงกลายเป็นหนึ่งในพิธีบูชาพระเป็นเจ้าฮินดูที่สำคัญที่สุดของอินเดียในปัจจุบันนี้

(7) พระศิวะหรือพระอิศวร เป็นเทพเจ้าฮินดูที่ยิ่งใหญ่และมีผู้นับถือบูชามากที่สุดในอินเดียทั้งแคว้นมัชฌิมโบราณมาจนทุกวันนี้ ถือว่าเป็นผู้ล้างทำลาย พระศิวะมีนามกว่าพันนาม นามว่า "ศิว" นี้เป็นนามที่พรหมแลดวงหนึ่งใช้เรียกแปลว่า "พระเป็นเจ้า" เดิมในคัมภีร์ไตรเพทไม่มีพระศิวะ กำเนิดของเทพองค์นี้มาจากการจัดแบ่งลงหรือศรัทธาความเชื่อถือของชาวฮินดูที่เปลี่ยนนับถือพระเป็นเจ้าโดยความนิยมตามยุคตามสมัย เป็นประการสำคัญจากมหากาพย์มหาภารตะกล่าวว่า พระศิวะนี้คือโอรสของพระพรหม ถือกำเนิดออกมาจากหน้าอกของพระพรหม (หลักฐานนี้สนับสนุนคำกล่าวที่ว่าพระศิวะนั้นสืบต่อมาจากพระรุทระ เดิมนั่นเอง) มีพระนามที่สำคัญคือ อิศวร, รุทระ, ศาหิวะ, มหาเทพ, ปรมเศศวร, ภูเศศวร เป็นต้น ทรงมีพระวรกายเป็นสีเขียว มีพระเนตร พระเนตรที่สถิตย์อยู่กลางหน้าผาก มีรูปพระจันทร์ครึ่งซีกอยู่เหนือพระเนตรที่ทรง พระศิวะสีนิล เกษาสีเสื้อแขนงมุ่นอย่างพระกรมีเป็น 2 บ้าง 4 บ้าง 8 บ้าง พักตร์มี 4 โดยมาก หัตถ์ถือกริช ทรงหนังเสือ ทรงสังวาลเป็นงูลาย ทรงประคำ ทำกัวยกระโหลกศีรษะมนุษย์ลาย ลายรูกำลาย บางทีเครื่องอาภรณ์ทั้งหลายก็ให้เป็นงูพัน

(8) ไศวนิกายหรือศิวะนิกาย ถือว่าพระอิศวรหรือพระศิวะเป็นเทพเจ้าสูงสุด เนบรคาพระเป็นเจ้าของศาสนาฮินดูสาวกของลัทธิไศวนิกายนี้จะนับถือลัทธิลัทธิ สิ่งที่เกี่ยวข้องกับพระเป็นเจ้าองค์นี้อีกเช่น นับถือพระอุมมาแห่งสีของพระองค์ นับถือโอรสทั้ง 2 ของพระองค์ แม้กระทั่งนับถือโคณฑิพาหนะของพระองค์ ในเวลาถึงที่ชาวฮินดูสร้างอุทิศให้ลัทธิไศวนิกายนั้นจะมีรูปปั้นของพระศิวะ มเหสี โอรส และพาหนะของพระองค์ประดิษฐานอยู่รวมกันตามหลักของลัทธิไศวนิกายนี้ถือว่าพระศิวะเป็นผู้สร้างโลกอย่างแท้จริง พระองค์มีรูปแบบ 2 แบบคือ รูปแบบที่เป็นรูปมนุษย์ และอีกแบบหนึ่งซึ่งสำคัญและมีอิทธิพลมากที่สุดต่อศรัทธาความเชื่อถือของพวกฮินดูคือรูปเคารพที่เป็นชวียะเวศชายที่เรียกกันว่าศิวลึงค์นั่นเอง

จุดประสงค์ เพื่อบูชาพระศิวะกับพระนางอุมาแห่ง ชาวฮินดูทั้งหลายเชื่อว่าพระศิวะเป็นเทพ
ทำลายโลก เป็นใหญ่ในเทพพระองค์หรือตรีมูรติ ความหมายของเทศกาลมหาศิวาราตรีก็คือ การรำลึกถึง
เหตุการณ์สำคัญของคืนแห่งความยิ่งใหญ่ของศิวเทพ ที่พระศิวะแสดงอำนาจและลักษณะความเป็นมหาเทพหรือ
เทพที่สูงที่สุดในศรัทธาความเชื่อของชาวฮินดู

ระยะเวลา เทศกาลนี้จัดทำกันในระหว่างปลายเดือนกุมภาพันธ์ถึงต้นเดือนมีนาคมของทุกปี
ลักษณะพิธี พิธีบูชาพระศิวะในคืนมหาศิวาราตรีนี้ ชาวฮินดูทุกคนทุกแห่งทั้งชายและหญิงจะ
กันไปนั่งที่สองข้างแม่น้ำคงคา ซึ่งถือว่าเป็นแม่น้ำศักดิ์สิทธิ์ มีต้นน้ำไหลมาจากมุนีมถของพระศิวะเอง
(แม่พระคงคา⁽⁹⁾) นั้นความจริงคือมเหสีองค์หนึ่งของพระศิวะด้วย สถิตย์อยู่ในมุนีมถของพระศิวะ) โดย
เราก็มักได้ยินมาโดยใช้ชื่อพระแม่คงคา เราบูชาพระแม่คงคาโดยเอากระทงลอยไปเพื่อขอขมาลาโทษต่อพระ
แม่คงคา คตินี้ไทยรับมาใช้จนทุกวันนี้

(9) แม่พระคงคา ตามคัมภีร์พราหมณ์และนิยายปรัมปราที่เกี่ยวกับเทวกำเนิดได้กล่าวว่า คงคานี้คือพระแม่เจ้า
ผู้เป็นธิดาองค์โตของกษัตริย์ หิมวัต หรือ หิมालัย พระนางมีน้องสาวคนเล็กชื่อ อุมา เรื่องราวที่พระแม่คงคา
จะกลายมาเป็นสัญลักษณ์อย่างหนึ่งของศิวเทพ ก็คือ กษัตริย์สาครผู้ครองเมืองอโยธยามีโอรส 60,000 องค์
โอรสทั้งหมดนี้ได้ออกติดตามหาช้างที่ถูกขโมยไป ในขณะที่หาพิริบชายัญ (อศวเมธ) โอรสเหล่านี้ได้มาพบชาย
คนหนึ่งชื่อ กบิล ทั้งหมดได้กล่าวว่า กบิลชายนี้เป็นผู้ขโมยช้างมา ชายเฒ่าจึงบันดาลด้วยฤทธิ์ ได้โอรส
กษัตริย์ทั้งหมดถึงกาลอวสานถูกเผา ร่างกายกลายเป็นเถ้าถ่าน แต่ชายเฒ่าบอกว่าทั้งหมดจะฟื้นคืนชีพใหม่ขึ้นมา
ได้ก็โดยให้คนไปนำแม่น้ำคงคาจากลวครมา รกขุมชีวิตขึ้นมา ผู้ที่เป็นผู้ชุบชีวิตโอรสกษัตริย์ทั้งหมด ขึ้นมาคือ
ภากิรธา (Bhagiratha) หลานของกษัตริย์นั่นเองหมายถึงกษัตริย์สาคร เจ้าชายองค์นี้ได้เดินทางด้วยฤทธิ์
ไปนำเอาน้ำศักดิ์สิทธิ์คงคาจากลวครมาชุบชีวิตมนุษย์ การทำลายที่รุนแรงเช่นนี้ ศิวเทพเห็นประโยชน์และจะ
ช่วยบรรเทาชีวิตมนุษย์ให้รุ่งเรืองต่อไป จึงนำเอาแม่พระคงคาไปรักษาไว้บนมถมุนีมถของพระองค์เอง
และสายน้ำก็ไหลมาหล่อเลี้ยงชีวิตมนุษย์และสัตว์บนพื้นพิภพมาตราบเท่าทุกวันนี้ เพราะเหตุนี้ชาวฮินดูมีประเพณี
จึงนิยมกันว่า แม่น้ำใด ไหลลงไปในกระแสน้ำพระคงคาจะหมดมลทินสิ้นบาปได้

รูปแม่พระคงคาเขียนสีกายสีน้ำใส มี 4 กร กรขวาหิ้ว 2 ถ้วยทองคำ กรซ้ายถือใบไม้กร 1 ถ้วย
หมอน้ำกร 1 ทรงมีฉัตรเป็นพาหนะ

นอกจากแม่พระคงคา ยังมีลำนํ้าอีกหลายสาย ซึ่งกล่าวถึงในเรื่องรามายณะ แต่กล่าวถึงลำนํ้า
นี้มากกว่าเป็นทิวเป็นตน

ชาวบ้านทุกคนต่างจะจับหาคันในเวลากลางคืน เขาจะมีการร้องบนทิวภมรคำจำศีลหรือของ
ลัทธิไสวณิกาย เป็นการสรรเสริญพระคิวงะโนโบสถ์ และในสถานที่สาธารณะต่าง ๆ ทั้งในหมู่บ้านและในเมือง
ใหญ่น้อยทั่วประเทศ ตลอดคืนมหาคิวงารাত্রีนี้นักอินทุกเพศทุกวัยจะไม่นอนตลอดทั้งคืน และเขาจะนั่งร้อง
เพลงสรรเสริญและขับบทภมรคัมภีร์อยู่ในโบสถ์ และสถานที่ที่สมควรอื่นๆ หลังจากนี้ร้องเพลงบทภมร-
เลิทธิพระคิวงะแล้ว ก็จะไปกันไม้อานน้ำชำระบาป สิ่งที่น่าสนใจที่สุดตลอดเทศกาลสำคัญนี้คือ ชาวอินทุกวัยทั้ง
นับพันจะมาชุมนุมกันที่ริมฝั่งแม่น้ำคงคา แล้วนำเอาภาชนะดินเผาเล็ก รูปว่างกลมหรือคล้ายใบช้อนไปต้ม
พืชน้ำมันมะพร้าว และมีไม้ทำด้วยเชือกอยู่ตรงกลางภาชนะ เขาจะใช้ไฟจุดที่ใต้น้ำมัน แล้วเอาภาชนะดินเผา
เล็กๆนี้มาลอยนํ้า บางแห่งเขาใช้ภาชนะทองเหลืองรูปว่างกลมๆอย่างที่ได้เห็นปรากฏอยู่ตามเขื่อนนานโขดหิน
ที่ชาวอินทุใช้ตามไฟ หรือจุดทั้งเป็นแถวเป็นราวในเวลาบูชาพระเป็นเจ้านั่นเอง ในภาชนะทองเหลืองนั้นเขา
ใส่น้ำมันมะพร้าวไว้สำหรับจุดไฟด้วย ชาวบ้านนำเอาภาชนะจุดไฟนี้ลอยตามกระแสน้ำเป็นแถวยาวเหยียด
แลดูสว่างไสวไปทั้งสองฝั่งแม่น้ำ ในบางท้องที่ของอินเดียพวกวรรณะต่ำจะทำพิธีบูชาพระคิวงะโดยการร้องเพลง
สรรเสริญและเต้นระบำกันตลอดทั้งคืนมหาคิวงารাত্রีนี้น หลังจากลวกระเบิดก็ลอยวัตถุไปบนน้ำ เป็นอันเสร็จพิธี
พิธีนี้ทำกันอยู่ทุกวันนี้ในอินเดียทั่วประเทศ

ชาวอินทุที่นับถือลัทธิย่อยที่เรียกว่า ลัทธิลึงคาคัมภีร์ จะมีการทำพิธีบูชาพระคิวงะในวันเพ็ญของ
เดือนกุมภาพันธ์ของทุกปี เทศกาลนี้จะทำกันเป็นเวลาราววัน พวกลัทธิลึงคาคัมภีร์เป็นนิกายย่อยที่แยกออกมาจาก
ลัทธิไสวณิกายนั่นเอง พวกนี้เคารพบูชาลึงคาวัยวะเพศชายว่าเป็นวัตถุเคารพสูงสุด เป็นสัญลักษณ์แห่งองค์
พระคิวงะและเป็นสัญลักษณ์ของการกำเนิดทุกสิ่งทุกอย่างในโลก ดังนั้นในวันมหาคิวงารাত্রีนี้นักอินทุจะทำการ
บูชาลึงคาวัยวะ⁽¹⁰⁾ ก่อนบูชาเขาจะชำระล้างทำความสะอาดลึงคาวัยวะเหล่านั้น เอาผ้าใหม่มาเปลี่ยนหัววัตถุเคารพ

(10) ลึงคาวัยวะ หมายความว่าวัตถุบูชาที่สำคัญและมีผู้คนนับถือบูชาแพร่หลายมากที่สุด จะมากกว่าการบูชา
พระคิวงะในรูปมนุษย์กาย ความเชื่อของชาวอินดุมือยาวว่าลึงคาวัยวะเพศชายซึ่งเป็นสิ่งแทนองค์ลึงคาวัยวะ
ความอุดมสมบูรณ์ให้แก่ชีวิตของมนุษย์หรือพืช สัตว์ที่อาศัยอยู่บนโลกนี้ ชาวอินทุเขากราบไหว้ลึงคาวัยวะเพศของ
คนเพราะถือว่าเป็นของสูงเกี่ยวกับทางศาสนาโดยตรง ไม่ใช่ว่าเขาจะมีจิตใจต่ำลงมายังอยู่ในสรีรภาพ
ที่ทุเรศและไม่เป็นแก่นสารแต่อย่างใด ส่วนกำเนิดความเป็นมาของลึงคาวัยวะนั้น จากคัมภีร์ราหมณะ นิยายปรัมปรา
รวมทั้งคัมภีร์สำคัญทางศาสนาทั้งหมดได้กล่าวไว้แตกต่างกันหลายแห่ง หลักฐานหนึ่งกล่าวว่าพระคิวงะเองได้
แสดงรูปเคารพลึงคาวัยวะให้บรรดาสาวกของพระองค์ได้เห็นและจดจำ กล่าวกันว่าในการบูชาตรีมูรติของพวก
พราหมณ์ ครั้งหนึ่งเทพเคารพทั้ง ๓ พระองค์คือพระพรหม, พระวิษณุ และพระคิวงะได้มาปรากฏร่างให้สาวกเห็น
ด้วยอิทธิฤทธิ์เทพทั้งสองของตรีมูรติคือพระพรหมและพระวิษณุนั้น ปรากฏเนวรางบคคิของพระองค์คือเป็นรูป
เทพมนุษย์ ส่วนพระคิวงะนั้นปรากฏร่างในลักษณะแปลกประหลาดคือปรากฏในร่างของลึงคาวัยวะเพศชายมีทรวงอก
ของพระองค์ประดับอยู่เต็มไปหมด ต่อมาสาวกที่เห็นรูปวัตถุนั้นก็นับถือและเชื่อกันว่าเป็นตัวแทนของพระคิวงะ
อย่างแท้จริง

นี้ เมื่อทำความสะอาดแล้ว เขาก็ทำพิธีบูชาโดยการท่องบทสวดสรรเสริญพระศิวะที่หน้าสิวลึงค์ และเอาเครื่อง
พลีบัตรสังเวทย์มาถวาย พร้อมกับนํานํ้ามนต์มาราดที่หัวหรือส่วนปลายของสิวลึงค์ด้วย ในเทศกาลมหาศิวาราตรี
นี้ พวกสิวลึงค์คายติ เขาจะมีกิจสำคัญที่จะต้องทำภายหลังจากการบูชาสิวลึงค์แล้ว คือเดินทางขอกจากบ้านของตน
ไปเยี่ยมเยียน กระทำการเคารพกราบไหว้พร้อมนํ้าของมีค่าไปให้ครูบาอาจารย์ของตนตามที่ต่าง ๆ

ตำนานนิยายปรัมปราที่กล่าวถึงประวัติที่มาของเทศกาลนี้ที่อุทกษณ์มหาศิวาราตรีนั้นมียุ่่มาก แต่มา
มาสรุปแล้วจะปรากฏหลักฐานกล่าวถึงอำนาจและความยิ่งใหญ่ของศิวเทพเอง เรื่องมีอยู่ว่า มีนายพรานคนหนึ่ง
ชื่อลุมพราคะ ออกล่าสัตว์ป่าเอามาฆ่าเพื่อเอาเนื้อสัตว์เหล่านั้นมาขายให้กับชาวบ้าน นายพรานคนนั้นในตอนหนึ่ง
ได้ออกบวชเป็นพระในลัทธิไศวนิกาย ภายหลังเหตุการณ์คืนมหาศิวาราตรีนี้ผ่านไปนั่นเอง เหตุการณ์ที่นายพราน
คนนั้นไปบวชก็คือ วันหนึ่งลูกค้าของศคไม่มีเงินจะใช้หนี้ให้หลังจากซื้อเนื้อสัตว์จากตนไปเป็นจำนวนมาก นายพราน
จึงนำลูกค้าที่ไม่ชำระหนี้ไปทำการสาบานตัวต่อหน้าพระเจ้าว่า จะไม่มีชีวิตในการใช้หนี้ให้หมกในเวลาที่กำหนด
ทั้งสองได้ไปที่โบสถ์ของพระศิวะ เมื่อไปถึงนายพรานได้ยินเสียงลวกของพระศิวะที่ท่องบทสวดมนต์ออกนามพระศิวะ
แต่นายพรานไม่รู้จักรว่าพระศิวะคือใคร เป็นอย่างไร เพราะความมีบาปหนาของตนนั่นเอง แต่ด้วยความที่ลุมพราคะ
ที่พระเป็นเจ้าบันดาลให้เป็นไป ก็เกิดขึ้นในเย็นวันนั้นนั่นเอง มีชายคนหนึ่งนำเงินมาชำระหนี้ให้นายพรานแทน
ลูกค้าคนที่ไปสาบานตัวนั้น เมื่อนายพรานลุมพราคะได้เงินแล้วก็จัดแจงออกปลาล่าสัตว์ตามปกติ แต่ก็ไม่ได้ดังแต่
เย็นมาจนพลบค่ำ นายพรานยิงสัตว์ไม่ได้เลยแม้แต่ตัวเดียว เขาเที่ยวตระเวนล่าสัตว์จนเหนื่อยอ่อนจึงเดินมา
พักนอนที่ถ้ำมะตูมถ้ำหนึ่ง ที่ถ้ำมะตูมนี้มีสิวลึงค์หลักหนึ่งประดิษฐานอยู่ นายพรานเห็นใบมะตูมถูกลมพัดร่วงลงมา
โปรยปรายบนสิวลึงค์นั้น จึงบังเกิดความเลื่อมใสขึ้นมาเป็นครั้งแรกในชีวิต พลังนึกไปถึงว่าตนเอง เคยได้ยิน
ได้ฟังชาวบ้านเขาพูดกันว่า ถ้ำมะตูมนี้คือถ้ำไม้ศักดิ์สิทธิ์เกี่ยวข้องกับพระศิวเทพ และชาวบ้านเขาจะเอาใบมะตูม
มาบูชาบวงสรวงพระเจ้าของตน นายพรานนั่งมองดูใบมะตูมร่วงลงมาพิบตมกันที่สิวลึงค์พลังนึกมาถึงตัวเองว่า
ทำบาปฆ่าสัตว์ตัดชีวิตมามากแล้วไม่สมควร ควรทั้งหน้าทั้งตาประกอบกรรมก็ไม่เบียดเบียนชีวิตผู้อื่นอีกต่อไป แต่
ขณะที่กำลังใช้ความคิดคำนึงอยู่นั้น มีนางกว้งตัวเมียตัวหนึ่งเดินผ่านมาต่อหน้านายพราน ด้วยหน้าตาและความ
เป็นพราน ทำให้ลุมพราคะลื้มลึงค์คิดไว้หมด เขาตรงไปไล่จับนางกว้งตัวนั้นเพื่อจะนำมามาเป็นอาหาร และจะ
เอาเนื้อไปขายชาวบ้านต่อไป นางกว้งได้ร้องขอชีวิตไว้ให้ปล่อยนางไปโดยให้สัญญาว่าจะกลับมาบอกลูกนาง
ตัวน้อยให้ทราบถึงชะตากรรมของนางก่อน เมื่อบอกลูกแล้วนางจะกลับมาให้นายพรานฆ่าได้ตามชอบใจ นายพราน
ฟังคำที่นางกว้งกล่าวดังนั้น ก็เห็นใจยกย่องความรักความห่วงใยของแม่ที่มีต่อลูกและยังเกิดความสงสารนางกว้ง
จึงไม่ฆ่านางแต่กลับยกย่องชมเชย พลังปล่อยให้เป็นอิสระ อีกไม่กี่วันที่ต่อมา นางกว้งอีกตัวหนึ่งกำลังเดินหา
กว้งตัวผู้ของมันเป็นมาข้างหน้านายพรานอีก นายพรานอดไม่ได้ยกขลุ่ยขึ้นจะยิง นางกว้งเห็นดังนั้นก็ตกใจวิ่งวน
ร้องขอชีวิตโดยให้สัญญาว่านางจะกลับมาให้นายพรานยิงในตอนเช้าวันรุ่งขึ้น นายพรานจึงอนุญาตให้นางกว้งเป็น
อิสระ หลังจากนางกว้งวิ่งหนีลับตาไปแล้ว กระต่ายตัวผู้สีน้ำตาลตัวหนึ่งซึ่งกำลังเดินตามหาหูของมันถูกนายพรานจะ
ยิงด้วยธนูอีก แต่มันก็ร้องขอชีวิตไว้และสัญญาว่าจะกลับมาให้นายพรานฆ่าในตอนเช้าอีกเช่นกัน

คืนนั้นนายพรานลอบหาคะนอนอยู่โคนต้นไม้ใหญ่ในป่านั้นตลอดทั้งคืน จนรุ่งเช้านางกวางและกระต่าย
คำก็กลับมาตามสัญญาเพื่อให้นายพรานมา แต่เมื่อมาถึงก็พบว่า หลังจากนายพรานคิดถึงบาปบุญโทษมาตลอดคืน
แล้ว ได้ข้อสันนิษฐานเลิกลาซึ่งหมาสัตว์ศักดิ์สิทธิ์โดยสิ้นเชิง เขาได้ฆ่าเสียตัวเป็นนักบวชในลัทธิสวัณนิกาย โดยมุ่ง
ร่างกายตามแบบนักบวชที่เคยเห็นตัวอย่างมาที่บสถ์พระศิวะในหมู่บ้านที่ตนเคยเข้าไปขายเนื้อสัตว์บ้านนั้นเอง
สัตว์ทั้งสองผู้รักษาสัจจะเห็นดังนั้น จึงเกิดความดีใจปลื้มปิติและอนุโมทนา นักบวชลอบหาคะผู้กลับใจได้เทศนา
สอนสัตว์ทั้งสอง เป็นบทสวดบูชาองค์ศิวเทพและแม่เมกศาตอมัน ทันใดนั้นศิวเทพก็ปรากฏตัวขึ้นเป็นรูปมนุษย์ต่อหน้า
นักบวชพรานและสัตว์ทั้งสองที่โคนต้นไม้ใหญ่นั้น พระองค์ประทานพรให้นักบวชและสัตว์น้อยนั้นและบันดาอิทธิฤทธิ์
นำเอานักบวชอดีตนายพรานผู้โหดร้ายไปเสวยสุขบนสวรรค์ในที่สุด

ตำนานที่กล่าวมานี้คือประวัติหรือที่มาของเทศกาลมหาศิวาราตรี ก็เป็นพิธีกรรมบูชาพระศิวะที่สำคัญ
และมีการปฏิบัติกันอย่างแพร่หลายมากที่สุดในหมู่ชาวฮินดูในทุกวันนี้ น่าจะเปรียบเทียบกับลอยกระทงของไทยได้
บ้างไม่มากนักน้อย ถึงแม้ว่าวัตถุประสงค์จะต่างกันก็ตาม แต่กรรมวิธีคล้ายกันมากโดยวัฏญชาที่คล้ายคลึงกัน
(จากการสัมภาษณ์ศ. ดร. พรหมศักดิ์ เจิมลวักดิ์, คณะอักษรศาสตร์ จุฬาลงกรณ์มหาวิทยาลัย, เมื่อวันที่
1 มีนาคม 2525)

ตามที่ยกมาเล่ามานี้แสดงว่าการลอยกระทงของอินเดียเป็นเรื่องที่มีมาแต่ครั้งอโยธยา จนไม่ทราบ
เหตุที่มาแล้ว จึงเป็นเพียงทำสืบกันมาจนเป็นประเพณีนิยม แต่แก้เรื่องได้เป็นรูปของการบูชาพระเป็นเจ้าหรือ
เทวดาที่นับถือเท่านั้น เช่นบูชาพระลักษมีเทวี หรือพระหิรัญคาเทวี⁽¹¹⁾ เป็นต้น สิ่งของที่บรรจุลงไปในกระทง

(11) พระนางหิรัญคา คือภาคสุริยาของพระนางอุมามาเหลืของพระศิวะ มีชื่อเสียงเป็นที่รู้จักเคารพนับถือของ
ชาวฮินดูจำนวนมาก มีการทำพิธีบวงสรวงบูชาพระนางในเทศกาลนักขัตฤกษ์ที่ใหญ่โตเอิกเกริกทั่วประเทศใน
สมัยโบราณมาจนถึงปัจจุบันนี้ เช่นเทศกาลหิรัญคาบูชา หรือบูชาพระอาทิตย์ เป็นต้น

รูปเคารพของพระนางหิรัญคามีรูปร่างล่ำสมาก ไขศัพเป็นท้วมทึบ สร้อยคอเป็นหัวกระโหลกผี มี
ซี่โครงคนผูกคอกันแทนเข็มขัด พระเศียรยาวหยามประลงมาจนถึงสันพระบาท พระเนตรทั้งสองข้างแดงเป็น
สายเลือด แลกลิ่นยาวออกมาจรดพระอุระ พระต้นกีบยาวมาจนถึงสะเอว เล็บมือเล็บเท้ายาวแหลมคมเหมือน
เล็บสิงห์ มีอาวุธประจำหัตถ์ 12 อย่างคือ จักร, ธนู, ตรี, ศูล, พระขรรค์, หอก, ตะบอง, คันทรง, ประตัก, โล่, ขวาน,
และระฆังตามลำดับ พระนางทรงอาภรณ์เครื่องประดับและสวมมงกุฎ ยืนอยู่บนฐานบัวหรืออยู่บนหัวควาย หรือ
บนหลังของสิงโตพาหนะของพระนาง

พระนางอุมานี้กลายมาเป็นเทพีเคารพสูงสุดของลัทธิศิกายใหม่ที่ชาวฮินดูนิยมและตั้งขึ้นมาเรียกว่า
ลัทธิศักติ ถือว่าเทพีผู้หญิงเป็นเทพีเคารพสูงสุดเหนือกว่าเทพผู้ชายทั้งปวง ลัทธิศักตินี้จึงนับล้นพระนางอุมามาเป็น
ความเป็นเทพีที่ยิ่งใหญ่ที่สุดในศรัทธาความเชื่อถือของชาวฮินดู ตั้งแต่สมัยหลังคริสต์ศตวรรษที่ 10 มาจนถึงปัจจุบันนี้

จึงมีแต่ประทับและคอยไม้นูชามากกว่าสิ่งอื่น ยังเหลือเค้าให้เห็นว่าเดิมคงใส่รองกินไปด้วย จึงได้มีวรมหาพานใส่ไปด้วย และการลอยก็ไม่กำหนดเป็นฤดูกาลอย่างไร ยิ่งกว่านั้นถ้าอยู่ที่คอนก็เอากระตังไปวางไว้เหนือบนกินเท่านั้น

สรุปแล้วการลอยกระตังของอินเดียนั้น เป็นเรื่องที่จับเอาหลักอะไรแน่นอนเป็นเหตุไม่ได้ แต่เมื่อพิจารณาถึงภูมิภาคของชาวตะวันออกที่มีดินแดนคั่นอยู่ใกล้ซีกซีกกันแล้ว ย่อมมีขนบธรรมเนียมประเพณีไม่แตกต่างกันมากนัก มีส่วนเหมือนกันหรือบางอย่างก็คล้ายคลึงกัน แต่ใครจะเอาอย่างใครนั้นไม่อาจรู้ได้โดยแน่ชัด แต่ที่แน่นอนที่สุดก็คือ ภูมิศาสตร์และการประกอบอาชีพ กล่าวคือ พื้นเพเดิมของชาวตะวันออกประกอบอาชีพเหมือนกันมาแต่โบราณกาล ถือเอาพืชผลที่ได้รับและเลี้ยงชีวิตกันตลอดมาเป็นหัวใจสำคัญที่สุดของการดำรงอยู่ เมื่อเด็กมีการเชื่อถือผีบางพวกกันขึ้นจึงได้มีทั้งพวกดีและพวกร้าย ทางที่ดีก็ถือเอาสิ่งที่มีความดีเป็นที่ยิ่งกว่าสิ่งไม่ดี เช่น กิน น้ำ ลม และไฟ ตลอดถึงพืชพันธุ์ธัญญาหารที่ใช้หล่อเลี้ยงชีวิตเป็นของดีมีคุณค่า ก็ควรจะยกย่องเทอญเคารพบูชากัน เช่น ข้าวและน้ำเป็นต้น น้ำก็เรียกยกย่องว่าแม่พระคงคา ให้คุณแก่สัตว์โลกทั่วไปมากกว่าความร้าย เพราะนานวันเข้าจึงจะให้โทษสักครั้งหนึ่ง แต่ให้ความดีความชุ่มชื้นร่วมเย็นอยู่สม่ำเสมอ ด้วยเหตุนี้ให้ยกย่องมหาศาลมากกว่าให้โทษ มนุษย์จึงนับถึงบุญคุณของน้ำหรือแม่พระคงคา ไม่มีสิ่งใดจะทดแทนแม่พระคงคาได้ ก็ถือเอาการบูชากราบไหว้เป็นการแสดงความคารวะแก่ผู้มีคุณ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดมีการลอยกระตังขึ้น เพื่อเป็นการแสดงความกตัญญูและคารวะก็ได้

พืชพันธุ์ธัญญาหารก็เป็นปัจจัยสำคัญที่หล่อเลี้ยงชีวิตสัตว์โลกอยู่ มนุษย์ได้อาศัยพืชพันธุ์เหล่านี้เป็นเครื่องยังชีพอยู่และเพาะปลูกกันไปตามฤดูกาล หากฤดูใดมีโรคเกิดวิบัติขาดน้ำหรือน้ำมากเกินไปก็เกิดความเสี่ยงภัย ได้พืชที่เพาะปลูกไม่พอเลี้ยงชีพหรืออาจไม่ได้เลย ก็ก่อให้เกิดความคับแค้นเดือดร้อน แต่เมื่อสิ้นฤดูหนึ่งพืชผลที่ได้สมบูรณ์เต็มเม็ดเต็มหน่วย ก็พากันยินดีปรีดาถึงคุณของแม่พระคงคาและความงอกงามของพืชพันธุ์จะพากันฉลองหรือเท่ากับสมโภชความมีโชคอันด้วยการเลี้ยงดูกันอย่างรื่นเริง และไม่ลืมที่จะแสดงความกตัญญูความคารวะแก่สิ่งซึ่งช่วยให้เกิดความสมบูรณ์พันธุ์สุขแก่ตน อาจจะมีการกระทำอย่างใดอย่างหนึ่งให้ปรากฏว่าได้แสดงความกตัญญูหรือคารวะ เช่นการลอยประติปกระตัง เป็นต้น

เป็นที่ทราบกันโดยทั่วไปแล้วว่า ชาวอินเดียนั้นเป็นเจ้าลัทธิต่างๆมากมายอันเนื่องมาจากพราหมณ์ เพราะพราหมณ์ได้ตั้งบัญญัติลัทธิขึ้นตามแต่ใครจะตั้งตัวเป็นอาจารย์ อาจารย์หนึ่งก็ตั้งลัทธิหนึ่งถึงกับบัญญัติเป็นศาสนาก็มี ลัทธิต่างๆเหล่านั้นมีทั้งแต่ถือผี ถือเจ้า ถือพระพรหม พระนารายณ์ ฯลฯ มีการกราบไหว้บูชาแม่แต่พระอาทิตย์เวลาขึ้นและตกกิน ไหว้ต้นไม้ ไหว้ภูเขา ไหว้แม่น้ำ ไหว้ลม ฯลฯ แล้วแต่ใครจะบัญญัติขึ้นมา ก็หาเหตุผลให้ผู้อื่นเชื่อถือและทำตาม อินเดียนั้นคนหมู่มาหลายเผ่าหลายพันธุ์หลายภาษา จึงมากลัทธิมากศาสนา ใครที่เป็นคนฉลาดข้างคึกข้างทำก็หาทางชักนำให้ผู้อื่นคล้อยตามความคิดและการกระทำของตน วิธีลอยกระตังอาจจะเป็นสิ่งหนึ่งของพวกที่เป็นนักคิดและตั้งตนเป็นอาจารย์ของเจ้าลัทธิก็ได้

ประเพณีการลอยกระทงของจีน

ประวัติความเป็นมาของการลอยกระทงของจีนนั้น มีสาเหตุมาจากในตอนที่เห็นของประเพณี
พอลองดูน้ำหลากน้ำจะท่วมเสมอคือแม่น้ำฮวงโหหรือแม่น้ำเหลือง บางปีถึงกับมีคนจมน้ำตายหลายแสนคน และ
หาศพไม่พบก็มาก ราษฎรจึงจัดกระทงใส่อาหารลอยน้ำไปเพื่อเซ่นไหว้ผีน้ำเหล่านั้นเป็นงานประจำปี การลอย-
กระทงของจีนนั้นถือเป็นประเพณีทำบุญกุศลประจำปีให้แก่บรรดาวิญญาณทั้งหลายทั้งปวงที่ไม่มีญาติ (พระยาอนุมาน-
ราชชน, 2506, หน้า 269)

จุดประสงค์ เพื่อเซ่นวิญญาณคนที่จมน้ำตาย เป็นการเซ่นไหว้ผีน้ำเหล่านั้น ถือเป็นประเพณีสืบมา
จนทุกวันนี้ ไม่เป็นการเล่นสนุกอย่างใด ถือเป็นงานให้ทานคนจนด้วย

ระยะเวลา กำหนดทำกันในวันขึ้น 8 ค่ำ เดือน 9 ตามปฏิทินจันทรคติจีน

ลักษณะพิธี กระทงที่ใช้ลอยจะหาค่ายกระซางเป็นรูปคอกวัว ในภาษาจีนเรียกว่าหย่อโคมน้ำ
(บังจฺยฺเตง) พอลอยกลางคืนมีเด็กแห่โคมไปจนถึงฝั่งน้ำแล้วก็จุดเทียนแล้วปล่อยกระทงให้ลอยไป เหตุที่ต้องจุดเทียน
และลอยกันในเวลากลางคืนเพราะชาวจีนมีความเชื่อกันว่า ทนทางไปเมืองผีนั้นมืดจึงต้องจุดเทียนให้มีแสงสว่าง
นำทาง เพื่อให้วิญญาณกลับไม่หลงทาง และที่ลอยในเวลากลางคืนก็ต้องการให้เกิดความขลัง

ที่เกาะไหหลำมีการลอยกระทงเช่นกัน แต่เขาจะใช้ใบบัวเห็บเป็นกระทงเพราะใบตองหายาก
และกระทงทำกันในกลางเดือน 7 ของจีน เมื่อมีการเซ่นศพมักมีการลอยกระทงด้วย เป็นการเซ่นวิญญาณและให้
ทานคนยากจนไปในตัว กล่าวคือ เมื่อปล่อยกระทงให้ลอยไปแล้ว ผู้ที่อยู่ปลายน้ำซึ่งเป็นคนยากจนก็จะเก็บอาหาร
และของไปใช้ เกมของหลวงคองห่าเป็นกระทงใหญ่ บรรจุข้าวปลาอาหารและสิ่งของด้วย ถวายพระเพื่ออุทิศกุศล
ให้ผู้ตาย ภายหลังคงเป็นกระทงเปล่าๆ แต่แ่งให้คงงามเพื่อประกวดกันเท่านั้น นอกจากนี้เมื่อมีการเซ่นศพ
ชาวจีนมักมีการลอยกระทงด้วย เมื่อทำพิธีถึงเด็กทั้งกระจากก็มีการลอยกระทงเสมอ (พระยาอนุมานราชชน,
2506, หน้า 270)

จากคำอธิบายพิธีถึงเด็ก⁽¹²⁾ในอุทธรนิยาย⁽¹³⁾ได้กล่าวถึงพิธีลอยกระทงไว้ว่าในพิธีนี้กระทง

(12) พิธีถึงเด็ก ตามอนุศาสนาของสมเด็จพระบรมศาสดาในนิภาษมหายานหรืออุทธรนิยายแห่งพระพุทธศาสนามา
มีชื่อว่า เป็นศาสนพิธีประกอบการปฏิบัติทาน(คือการให้ส่วนบุญ)และเพิ่มเสริมบุญภาวนาแก่ดวงวิญญาณผู้ล่วงลับ
ประสบสุคติในแว่นแคว้นดินแดนอุดมสถานโลกหน้า

พิธีถึงเด็กนี้ประกอบขึ้นโดยบรรดาทวยหา, วงศ์ญาติ,ญาติเกี่ยวข้อง,บุตรหลาน,มิตรสหาย นิมนต์
พระภิกษุคณะหนึ่งมาเจริญพระพุทธมนต์ อัญเชิญดวงวิญญาณผู้มรณะมานมัสสมาในต่อพระศรีรัตนตรัย อัมมพรพุทธ,
พระธรรม และพระสงฆ์ พร้อมด้วยมีการบริจาคไทยทานทางน้ำเพื่ออุทิศกุศลให้แก่ผู้มรณะ เพื่อแสดงความกตัญญู
ต่อบุคคลที่ล่วงลับไปให้ประสบความสุขความสบายในแดนสุขภูมิในกาลเวลากลับจากวันตายเป็นต้นไป และได้อธิษฐาน

ทำด้วยใบทองหรือกระดาษก็ได้ แล้วปักธูปเทียน คอกไม้ เสร็จแล้วปล่อยกระทงให้ลอยไปในแม่น้ำหรือลำคลอง พระสวณมณฑลอุดรเชิญพญานาค เทวดาต่างๆในบาดาลพิพิไลมาสกับพระพุทธรูป กับบอกกล่าวแก่ปวงภูติ ปีศาจต่างๆในแม่น้ำและทะเลให้ตั้งสติฟังสวดพระอภิธรรมในพิธีถึงเท็กนี้

พิธีนี้มีอรรถกถาว่า พญานาคเป็นเจ้าแห่ง บาดาลพิพิไลตลอดทั้งทะเล แม่น้ำ บึง คลอง หนองน้ำ ทั่วโลก และพญานาคได้เชิญส่วนหนึ่งของพระบรมสารีริกธาตุ(และพระเขี้ยวแก้วองค์หนึ่ง) ไปประดิษฐานไว้ ณ บาดาลพิพิไล และฝูงเทวดาทั่วสากลเรศไปนมมนัสการพระบรมสารีริกธาตุตามฤดูกาลเสมอ อีกทั้งยังกล่าวว่า ณ ริมฝั่งแม่น้ำมณฑลในชมพูทวีป ประเทศอินเดีย มีรอยพระพุทธรูปซึ่งสมเด็จพระสัมมาสัมพุทธเจ้าได้ทรงประทับไว้แต่ครั้งกระโน้นยังปรากฏอยู่ทุกวันนี้

พิธีปล่อยกระทงนี้เป็นพิธีที่ทางวิญญานผู้มรณะได้แก่ภูตสหานแก่ปวงภูติปีศาจในแม่น้ำและทะเลว่าหนึ่ง กับยังให้วิญญานผู้มรณะได้ส่งเครื่องสักการบูชาปล่อยกระทงตามน้ำไปนมกราบนมัสการพระบรมสารีริกธาตุ ณ บาดาลพิพิไลกับพระพุทธรูป ณ แม่น้ำมณฑล⁽¹⁴⁾ (เข้าใจว่าเป็นแม่น้ำมณฑล) แห่งชมพูทวีปด้วย ทั้งนี้เป็นการเพิ่บุญกุศลแก่วิญญานผู้มรณะอีกด้วยส่วนหนึ่ง จึงได้ถือเป็นประเพณีสืบมาจนทุกวันนี้ (คณะสงฆ์วันนิคาย, 2505, หน้า 14-16)

กันในปัจจุบันนี้ ฉะนั้นการทำพิธีถึงเท็กบาเพื่อบุคคลแก่วิญญานผู้ล่วงลับไปจึงได้ปฏิบัติกันอยู่มาทั่วประเทศไทยเท่าทุกวันนี้

(13) อุตฺตรนิกาย เป็นนิกายในพุทธศาสนาฝ่ายมหายาน

(14) แม่น้ำมณฑล คือแม่น้ำมณฑลหรือมณฑล เป็นแม่น้ำเกิดจากหิมาลัย ซึ่งตั้งอยู่ทางฝั่งกลางอินเดียจากตะวันตกมาตะวันออก ต้นน้ำเกิดทางตะวันออกไหลเป็นแนวนานกับภูเขาไปลงทะเลทางเมืองมณฑล ปัจจุบันเรียกแม่น้ำ "เนรมุคลา" ว่าเพี้ยนมาจากคำสันสกฤตว่า "นรมหา" ดังกล่าวแล้ว แปลว่าทำให้เกิดความยินดี บางแห่งว่ามาจากคำว่า "นารพุทธ" แปลว่าแม่น้ำของพระพุทธเจ้า ที่หาคทรายแม่น้ำนี้คือรอยพระพุทธรูปอยู่รอบหนึ่ง

ประเพณีการลอยกระทงของพม่า

ต้นเหตุเรื่องการลอยกระทงของพม่านั้น มีตำนานหลายเรื่อง ถ้าเป็นเรื่องของชาวมอญก็กล่าวไว้ว่า ครั้งหนึ่งพระเจ้าธรรมมาโคกราชจะทรงสร้างพระเจดีย์ แต่ถูกพระยามารคุกคามจะทำลายพระเจดีย์เหล่านั้น พระเจ้าธรรมมาโคกราชจึงทรงขอร้องพระอุปโคตพระยานาคให้ช่วยจับพระยามาร พระอุปโคตจึงได้จัดการปราบพระยามารเป็นผลสำเร็จ แต่นั้นมาราษฎรจึงทำพิธีลอยกระทง อีกเรื่องหนึ่งมาจากเรื่องพระพุทธรูปที่พระพุทธเจ้าทรงเหยียบไว้ที่ภาคทวายริมฝั่งแม่น้ำนัมทานทีตามคำขอของพระยานาค

จุดประสงค์ เพื่อขอบคุณพระยานาค และเพื่อบูชาพระอุปคุต⁽¹⁵⁾ ที่อยู่กลางสระคือทะเลแห่งหนึ่งกับคติของภาคทวายของไทย

ระยะเวลา หลังจากออกพรรษาแล้ว

ลักษณะพิธี เมื่อออกพรรษาแล้ว ประชาชนชาวพม่าตามหมู่บ้านต่างๆ จะจัดทำแพด้วยไม้ไผ่หรือหยวกกล้วยขนาดเล็กๆ แล้ววางจานดินขนาดเล็กเช่นเดียวกับบางประทีปของภาคทวาย มีน้ำมันและได้หลายใบลงในแพ แล้วจุดไฟปล่อยให้ลอยน้ำไปในเวลากลางคืน เรียกว่า การลอยแพน้ำ หรือ แพไฟ ไม่มีการใช้อาหารหรือสิ่งของแก่แม่แต่เงินปลีกลงไปในแพ

(15) พระอุปคุต เป็นพระที่ชาวพม่าศรัทธามาก นำเพื่อบริกรรมลาถาอยู่กลางสระคือทะเล พระอุปคุตเป็นองค์เดียวกับพระโมคคัลลีบุตรติสสเถระ ซึ่งเป็นพระอรหันต์เป็นประธานในการทำสังคายนาครั้งที่ 3 สมัยพระเจ้าอโศกมหาราช พระอุปคุตนั้นชาวพม่านั้นศรัทธามากอย่างเดียวกับที่นับถือกันทางทวาย ชาวมอญไม่ทำงานอะไรเป็นทองนิมิตมาเข้าพิธีถวายเสมอ รูปพระอุปคุตของพม่าเป็นท่านั่งขัดสมาธิหงายฝ่าเท้า มือซ้ายอุ้มบาตร มือขวาอยู่ในท่าเป็นข้าว หลังรูปเจาะรูสำหรับบรรจุแผ่นทองจารึกคำอธิษฐานในโอกาสแม่ซื้อของเรา ก็มีอยู่แห่งหนึ่ง ซึ่งอ้างและบูชาพระอุปคุต พิธีที่มีการบูชาพระอุปคุตคิดว่าพระอุปคุตนั้นได้แก่พระเจ้าเรียกว่า พระบัวเข็ม มีฐานแกะด้วยไม้เป็นแท่งหิน ที่ใต้พบไม้สูงกว่า 10 เซนติเมตร ความกว้าง หนึ่งนิ้วคอกบัว พลิกขึ้นแล้วไถฐานมีรอยคว่ำลึกเข้าไปเป็นรูปสี่เหลี่ยมไว้เช่นปลาเป็นต้น แสดงว่าน้ำ บทพระเศียรทำเป็นรูปมีขลุ่ยรูปนารีในขณะนั้น เป็นแนวที่ไหลทั้งสองข้างมีรอยฝังหมึกโปนขึ้นมา(อันนี้เองที่ใคร่ชื่อว่าเข็ม) เหมือนหนึ่งจะบรรจุอะไรไว้ในนั้น เห็นจะมีรอยฝังหมึกนอกรากแห่งที่ว้านอีก เราให้บูชาในพิธีขอฝนหรือพิธีมงคลอันเป็นพิธีต้องการน้ำ นับว่าเป็นพระมาแต่เมืองมอญ พระบัวเข็มมีอยู่ในหอพระคันธารราษฎร์ในวัดพระศรีรัตนศาสดาราม

การจุติไฟเป็นการจุติบูชาพระอรหันต์อุปคุตซึ่งจำศีลอยู่ในปราสาทโลหะกันแม่น้ำ พระอุปคุตนี้
เดิมเมื่อชาติก่อนกลัวความสนุกลักเอายานั่งของคนอื่นไป เมื่อมาเกิดใหม่เพราะบาปที่ทำได้จึงต้องไ้
กรรมไปอยู่ใต้น้ำ จนกว่าพระศรีอาริย์⁽¹⁶⁾ จะมาตรัสจึงจะเข้านิพพานได้ รูปพระอุปคุตนั้นมีกร้างเป็นนาง
อยู่ในโลหะปราสาท⁽¹⁷⁾ หรือนั่งอยู่บนทอไม้กำลังฉันอาหารจากบาตร นางที่กร้างเป็นรูปหงอนน้ำชูหัว
เพราะต้องการหาที่ซึ่งไม่อาภุศลด้วยซากศพอันจะหาไม่ได้ในโลกนี้ (พระยาอนุมานราชชน, 2514, หน้า-
329-332)

จากตำนานซึ่งเอาเรื่องพระอุปคุตไปเป็นพระยานาคให้สมกับที่อยู่กลางสระคือทะเล ตั้งแต่บัดนั้นมา
ราษฎรจึงทำพิธีลอยกระทง เพื่อขอมงคลพระยานาคสืบมาทุกปี

(16) พระศรีอาริย์ ในพุทธศาสนาเถรวาทตามคัมภีร์กล่าวว่าพระศรีอาริย์นั้นเป็นการแบ่งภาคของพระ-
อาทิตย์พุทธเจ้า จัดเป็นพระมาฆะบุพพเจ้าองค์ที่ 5 ซึ่งจะมีมาในการกาลอนาคต พระพุทธเจ้าลัทธิมหายานมีความ
พิสดารต่างจากหินยาน เพราะส่วนใหญ่เกิดจากอิทธิพลของศาสนาฮินดูตลอดจนศาสนาของ ชาวเปอร์เซียซึ่ง
เป็นลัทธิเทวนิยม พระศรีอาริย์ตามความเชื่อของหินยานกล่าวว่าพระองค์จะจุติลงมาเป็นพระพุทธเจ้าในโลก
มนุษย์หลังจากการสิ้นสุดศาสนาของพระศรีศากยมุนี พระศรีอาริย์สถิตอยู่บนสวรรค์ชั้นดุสิตรอที่จะลงมาประกาศ
ศาสนาในโลกมนุษย์ พระองค์ยังเป็นพระโพธิสัตว์ซึ่งตามความหมายของหินยานพระโพธิสัตว์หมายถึงผู้ที่ระ-
ทริสัจ เป็นพระพุทธเจ้า พระโพธิสัตว์คือพระชาติเดิมของพระพุทธเจ้าที่กำลังเสวยพระชาติเป็นพระโพธิสัตว์
เพื่อบำเพ็ญเพียรบารมี

(17) โลหะปราสาท อาคารประกอบเครื่องยอดสร้างในสมัยรัชกาลที่ 3 เพื่อเฉลิมพระเกียรติยศของพระองค์-
เจ้าโสมนัสวัฒนาวดีพระสุนัสา ซึ่งต่อมาเป็นเจ้าจอมมารคำในรัชกาลที่ 4 อาคารหลังนี้สร้างขึ้นไว้เป็นที่ประดิษฐาน
พระพุทธรูป นับเป็นโลหะปราสาททั้งที่ 3 ในพระพุทธศาสนาและเป็นโลหะปราสาทหลังเดียวที่ยังคงมีมาอยู่ใน
ปัจจุบัน

โลหะปราสาทหลังแรกสร้างขึ้นในสมัยพุทธกาลโดยนางวิสาขาเป็นผู้สร้างอุทิศไว้แด่พระศาสนา
เพื่อเป็นประโยชน์แก่พระสงฆ์ใกล้กับอาศรม มีลักษณะเป็นปราสาทหลายยอดและนับว่าเป็นองค์ที่มีขนาดใหญ่ที่สุด
ในบรรดาปราสาททั้ง 3 องค์

โลหะปราสาทหลังที่ 2 สร้างขึ้นโดยวัดจุฬารัตนเช่นเดียวกับปราสาทองค์แรก พระเจ้าสุริยวงศา
กษัตริย์ล้านช้างสร้างขึ้นที่เมืองอนุราชปุระในปีพ.ศ. 328 ปัจจุบันยังคงปรากฏอยู่แต่มีฐานเสา

ประเพณีการลอยกระทงของเขมร

พิธีลอยกระทงของเขมรนั้นเป็นประเพณีดั้งเดิมมีมาแต่ครั้งโบราณกาลแล้ว นิยมทำเป็นประจำทุกปี มีทั้งของราษฎรและของพระมหากษัตริย์

จุลประสงค์ ถือเป็นเรื่องการทำบุญส่งส่วนบุญไปให้เปรต⁽¹⁸⁾ จะทำบุญส่งไปให้เปรตหรือให้เป็นทานคนยากจนก็ถือเป็นการทำบุญเหมือนกัน ไม่ใช่เพื่อความสนุกเพียงอย่างเดียว (พระยาอนุมานราชธน, 2514, หน้า 329)

แม้การจุลกฐินตามโหลเพื่ออุทิศพระพุทธรูปเจ้านั้น มีอะไรคล้ายๆมาทางไทยก็ตาม อีกประการหนึ่งคือเพื่อระลึกถึงบรรพบุรุษที่ล่วงลับไปแล้ว ประเพณีนี้ใกล้เคียงกันโดยการสืบทอดวงศ์ตระกูลด้วย

ระยะเวลา นิยมลอยกระทงในวันขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ และวันแรม 1 ค่ำ เดือน 12 เหมือนกับของไทยเราเป็นประจำทุกปี

ลักษณะพิธี สำหรับท้าวภรรยาจะทำการทวงขนาดเล็กมีอาหารบรรจุไปถวาย แต่ไม่มีใช้น้ำและของอย่างอื่น เฉพาะในคืนเดือนเพ็ญนั้นมีพิธีการให้พระจันทร์รวมเข้าไปถวาย นอกจากนี้เขมรยังมีพิธีอีกอย่างหนึ่งเรียกกันว่า การรับประทานออกอ่าบ คำว่า "ออกอ่าบ" นี้เป็นภาษาเขมร หมายถึงการรับประทานข้ามแม่น้ำ

(18) เปรต เป็นผีเลวชนิดหนึ่ง ใครๆหากชาวบ้านรู้จักชื่อมันดี รูปร่างหน้าตาเป็นอย่างไรก็ไม่รู้จัก เปรตเป็นผู้มีรูปร่างสูงโง่งเท่าคนตาล คอยาว ตาและจมูกเห็นกลางใบ พอมันโผล่เห็นเป็นซี่โครงขึ้น มีปากเล็กนิดเดียวเล็กเท่ารูเข็มเท่านั้นแต่มันสามารถแลลิ้นออกมาได้ยาว เวลากลางคืนมันออกมาเพ่นพ่านให้เริ่มกลัวเสียงร้องกริๆใครได้ยินเป็นผู้รู้สึกเย็นเยือกเข้าหัวใจ เรื่องเปรตกล่าวไว้ในไตรภูมิโดยกล่าวว่า ผู้ใดเมื่อเป็นคนทำบาปอย่างนั้นๆ ครั้นตายไปจะเป็นเปรตจำพวกนั้นมีทั้งเปรตเลวเปรตดี คล้ายๆกับจะบอกเอาเปรตขึ้นมาเปรียบเทียบกับคนจริงว่า ทำความชั่วอย่างนั้นๆถึงจะยังไม่ตกนรก แต่ก็จักว่าเป็นคนเกษมรอก็คือเป็นเปรตที่เลว

คำว่า "เปรต" เป็นภาษาสันสกฤต ตรงกับในภาษาบาลีที่ชื่อว่าเปรตภูมิหรือดินแดนแห่งเปรต ในไตรภูมิ คือเขียนอย่างบาลี เปรตหรือเปรตแปลว่า "ผู้ไปก่อน" หมายความว่าบรรพบุรุษของใครๆทุกคนที่ตายไปแล้ว ถ้าเป็นคนที่พระยมจะพาวิญญาณไปสู่แดนอันเป็นบรมสุขไม่มาเกิดอีก นี่คือการคิดความเชื่อถือขึ้นกันในสมัยพระเวท ภายหลังเมื่อเกิดมีนรกขึ้น ผู้ตายไปอาจตกนรกได้ถ้าคนเป็นไม่ช่วย ชาวอินเดียจึงถือว่าบรรพบุรุษของใครที่ตายไปแล้ว ลูกหลานจะต้องทำบุญอุทิศผลส่งไปให้ เรียกว่าพิธีศราทธ ซึ่งมีการทำไว้มาก ลักษณะพิธี คติความเชื่อถือเรื่องเปรตนั้นมีมานาน พุทธศาสนาจึงรับเอาไว้ด้วย แต่แก้ไขว่าผู้ไปเกิดในเปรตวิสัยเป็นเพราะบาปกรรมที่ทำไว้ แต่มองหนักเป็นเบาได้ ถ้าลูกหลานอุทิศทำบุญอุทิศชวบน้ำไปให้

นั้นเอง วิธีออกอ่าวก้น ทำโดยการกอบข้าวเม่าด้วยมือขวาแล้วเงยศีรษะขึ้นกรอกข้าวเม่าเข้าไปในปาก
ลักษณะที่ทำเช่นนี้เรียกว่า ออกอ่าวก ส่วนประเพณีหรือตำนานเรื่องเดิมที่จะมีการรับประเพณีข้าวเม่ากันนี้ ยัง
สืบไม่ได้ความว่ามีมาากันอย่างไร ทราบแต่ว่าข้าวเม่านี้ถือกันว่าเป็นของชาวอันวิเศษของชาวชนบท เมื่อไป
เยี่ยมกันและกัน เขามักจะมีข้าวเม่าติดมือไปฝากกันเสมอ

ส่วนพระราชพิธีลอยกระทงของเขมรนั้น พระเจ้าแผ่นดินจะต้องทำตามประเพณีนั้น พระเจ้า-
แผ่นดินจะเสด็จประทับบนพระตำหนักแพเป็นเวลาทั้ง 3 ราตรี เพื่อทรงเป็นประธานและทรงลอยกระทงพร้อม
ทั้งพสกนิกรเนืองแน่นทางฟากฝั่งพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการตามแคว่น มาถวาย ในเวลาที่พระเจ้า-
แผ่นดินประทับบนพระตำหนักแพนั้น นักร้องสตรีฝ่ายในจะร้องเพลงแก้ถวาย ในเวลาที่ทำการลอยกระทงนั้น
มีการจุดพลุและดอกไม้เพลิงต่างๆ ส่วนการร้องเพลงนั้นจะร้องไปจนสว่างถึงเลิก

พระราชพิธีลอยกระทงของเขมรนั้น พระเจ้าแผ่นดินบางพระองค์ทรงกระทำ บางพระองค์ก็
มิได้ทรงกระทำเพราะเหตุการณายในประเพณีนี้จะยุ่งๆอยู่เสมอ โดยละทิ้งประเพณีนี้เสียจนนาน จนกระทั่ง
ถึงรัชกาลสมเด็จพระนารายณ์มหาราชซึ่งพระบาทสมเด็จพระนั่งเกล้าเจ้าอยู่หัวได้โปรดเกล้าฯสถาปนา
ให้ไปครองกรุงกัมพูชาเมื่อราวพ.ศ. 2390 (พระราชพงศาวดารกรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 3, 2504, หน้า
28) จนกระทั่งถึงรัชกาลสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ สมเด็จพระศรีสุทนต์และสมเด็จพระนั่งเกล้าฯ (พระราชพงศาวดาร
กรุงรัตนโกสินทร์ รัชกาลที่ 4, 2504, หน้า 3) พระเจ้าแผ่นดินองค์ต่อมาได้ทรงทำพิธีลอยกระทงถึงกล่าว
นี้เป็นประเพณีประจำตลอดมา (สมทรง เกียรติกมลเพชร, 2505, หน้า 237)

ลักษณะของพระราชพิธีลอยกระทงของเขมร กำหนดกำหนดการต่อไปนี้

วันที่ 23 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 (ตรงกับวันจันทร์ขึ้น 14 ค่ำ เดือน 12)

เวลาบ่าย 15.00 น. มีการแข่งเรือแจวและเรือพายจนถึงเวลา 18.00 น. เวลาแข่งเรือมีกรรมการผู้
บรรเลงเพลงเพียวจนตลอดเวลา

เวลา 16.00 น. บรรดาพระบรมวงศานุวงศ์ พร้อมด้วยเสนาบดี ข้าราชการทุกกรมและนางสนองพระ
สีกินา 9-10 หัวพัน (9000-10000 ไร่) นั่งอยู่ข้างท้ายเรือพระที่นั่ง 6 หัวพัน (6000 ไร่) และ
ไปนั่งหน้าเรือพระที่นั่ง คอยเฝ้าทูลละอองธุลีพระบาทบนเรือพระที่นั่ง 2 ลำ ลำหนึ่งชื่อเรือพระที่นั่งมิ่ง
และอีกลำหนึ่งชื่อเรือพระที่นั่งสุทธเกษม ทั้งได้เชิญเจ้าหน้าที่ฝรั่งเศษขึ้นผู้ใหญ่ มีท่านผู้สำเร็จราชการประเทศ
เขมร เป็นต้น ให้มาทูลการแข่งเรือบนเรือพระที่นั่งทั้ง 2 ลำนั้นด้วย

เวลา 16.30 น. พระเจ้าแผ่นดินประทับบนพระราชยานสุวรรณภูมิขบวนหน้าตามเสด็จไปสู่พระตำหนักแพ
พร้อมกับพระบรมวงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน เจ้าจอมหม่อมมหามตามไปในขบวนแต่เสด็จด้วย เมื่อเสด็จลง
ประทับบนพระตำหนักแพแล้ว เวลา 17.00 น. ทรงต้อนรับท่านเรซิดेंट สุปรีเยอร์ ผู้สำเร็จราชการประเทศ
เขมรจากฝรั่งเศส ในพระตำหนักแพเพื่อทูลการแข่งเรือ

(19)

เวลา 18.00น. เจ้าหน้าที่กรมพระอาลักษณ์ แจกเงินรางวัลให้แก่เรือที่แข่งถวายทอดพระเนตรทุกลำ

เวลา 18.30น. จุกโคมไฟ ณ เรือพระที่นั่งทั้ง 2 ลำและที่เรือไฟ ซึ่งเป็นเรือพระที่นั่งสำหรับพระองค์กับเรือกลไฟหลวงอื่นๆซึ่งทอดลมนอญบริเวณนั้นด้วย

เวลา 19.00น. พระเจ้าแผ่นดินทรงจุกเทียนราชมงคลกับจุกประทีปที่เป็นจุฑา ซึ่งทำเป็นกระถางขนาดใหญ่ มีอาหารบรรจุไปในกระถางด้วย พร้อมกับประทีปที่ทำเป็นรูปปราสาทตั้งอยู่บนเรือ นอกจากนี้มีกระถางที่ทำเป็นรูปสัตว์จุฑาบท หวิบาท ค้างคาวนานา ซึ่งเป็นของพระบรมวงศานุวงศ์ ข้าราชการชั้นผู้ใหญ่ผู้น้อยพร้อมเพรียงกันทบแต่งกระถางถวายพระเจ้าแผ่นดิน เวลานั้นมีนักร้องสรีผ่ายในร้องเพลงแห่ถวาย และเจ้าหน้าที่กรมพระราชมนต์เฝ้าจัดการให้ลอบกระถางถวายทอดพระเนตรตามลำดับยศ และรายงานการบรรจุถวายตามเจ้าของและชื่อของกระถางประทีปทั้งปวง ให้ลอบไปตามกระแสน้ำตั้งแต่หน้าพระที่นั่ง ไปข้างทิศทักษิณข้ามไปทิศบูรพา แล้วลอบไปทวนแนวเรือกลไฟหลวงที่ทอดลมนอญกลางน้ำ ผ่านไปทางทิศอุดร แล้วมีเรือกลไฟซึ่งมีนักบริวารลอบอยู่บนเรือนั้นด้วย ใ้จุกเรือกระถางเหล่านั้นออกมากลับคืนมาหยุดอยู่ที่หน้าเรือพระที่นั่งมังกร ในขณะที่มีการลอบกระถางนี้มีการจุกพลุและดอกไม้ไฟต่างๆบนเรือที่อยู่กลางแม่น้ำหน้าเรือพระที่นั่งที่ประทับนั้น

เวลา 21.00น. พระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับบนพระตำหนักแพที่เรือพระที่นั่งสุทธาเกษมและที่เรือกลไฟส่วนพระองค์เพื่อทรงฟังเพลงขับร้องขอพระเกียรติและอำนวยการพระพรชัย การร้องเพลงนี้ร้องผ่านของสักรา นักร้องเป็นผู้หญิงกรมพิณพาทย์หลวง ร้องที่ตำหนักแพ ล้วนตามเรือต่างๆเป็นนักร้องของขุนนางผู้ใหญ่มีทั้งหญิงและชาย ใ้ร้องถวายจนสว่างจึงเลิก และพระราชทานเงินรางวัลใ้แก่นักร้องทุกคน

วันที่ 24 พฤศจิกายน พ.ศ. 2474 (ตรงกับวันอังคารขึ้น 15 ค่ำ เดือน 12)

ในวันนั้นพระเจ้าแผ่นดินเสด็จประทับที่กระทู้ที่พระตำหนักแพตลอดเวลา มีระเบียบการกระทำเช่นเดียวกันกับเมื่อวานนี้ (ที่ 23) ครั้นถึงเวลา 22.00น. มีพิธีไหว้พระจันทร์และออกอาบ

วันที่ 25 แรม 1 ค่ำ เดือน 12 มีพิธีการเช่นวันก่อนทุกประการ เว้นแต่ไม่มีพิธีไหว้พระจันทร์กับกินข้าวเฒ่าเท่านั้น รุ่งขึ้นวันที่ 26 พระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จกลับคืนสู่พระราชวัง เป็นการเสร็จการพระราชพิธีลอบกระถางแต่เพียงเท่านั้น (สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร, 2505, หน้า 239-242)

(19) กรมพระอาลักษณ์ คือผู้ทำหน้าที่ทางหนังสือในราชสำนัก

ประเพณีการลอบกระหนงของลาว

การลอบกระหนงของลาวในประเทศลาวมี 2 วันด้วยกัน คือการลอบกระหนงใหญ่และการลอบกระหนงเล็ก เรียกการลอบกระหนงว่า วิธีไหลเชื้อไฟ และ วิธีไหลน้ำเต้า ตามคำกับ ล้วนลาวในประเทศไทยนั้นมีพิธีการลอบกระหนงค่อนข้างจะแปลกและไม่ค่อยพบปะเลื่อง ทางจังหวัดอุบลราชธานี ทางของลาว มีการลอบกระหนงเช่นเดียวกันกับประเทศลาว แต่มีข้อปลีกย่อยบางอย่างแตกต่างกันบ้างเล็กน้อย

จุดประสงค์ เป็นการบูชาพระพุทธรเจ้า ซึ่งเสด็จลงมาจากดาวดึงส์สวรรค์⁽²⁰⁾ ในวิธีไหลเชื้อไฟ อีกประการหนึ่งถือกันว่าเป็นการลอบบังสุกุล หมายถึงลอบให้ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว ประเพณีการลอบกระหนงของลาวในประเทศลาวถือเป็นเรื่องการห้ามญาติไม่ใช่เพื่อความสนุกสนานอย่างเดียว ล้วนลาวในประเทศไทยนั้นมีจุดประสงค์เพื่อจะบูชาพระพุทธรเจ้าแก่อย่างเดียวกัน

ระยะเวลา การลอบกระหนงของลาวเริ่มลอบตั้งแต่วันที่ 15 ค่ำถึงวันแรม 1 ค่ำเดือน 11 คือเริ่มลอบกระหนงในวันออกพรรษานั้นเอง การลอบกระหนงของลาวจึงมี 2 วัน ในการลอบกระหนงวันแรกของลาวคือวันเพ็ญหรือวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 11 นั้นเรียกว่าพิธีไหลเชื้อไฟ ล้วนการลอบกระหนงในวันแรม 1 ค่ำนั้นเรียกว่าพิธีไหลน้ำเต้า (ลมบัติ พลายน้อย, 2502, หน้า 69-71)

(20) ดาวดึงส์สวรรค์ ตั้งอยู่เหนือเขาพระสุเมรุ สวรรค์ชั้นนี้เป็นเมืองของพระอินทร์ผู้เป็นพระยาแก้วท้าวกาฬทั้งหลาย เมืองของพระอินทร์กว้าง 8,000,000 วา มีปราสาทปรางค์แก้วและมีกำแพงแก้ว มีประตูทอง ประดับด้วยแก้วทั้ง 7 ประการ เมื่อเปิดประตูจะได้ยินเสียงคนคร่ำครวญไพเราะ ถวายนม ไถ่ทรงมีเรือเมืองสวรรค์ชั้นดาวดึงส์มีโพนคนตีฆ้อง หรือปราสาทเป็นที่ประทับของพระอินทร์ ตั้งอยู่ท่ามกลางนิมิตดาวดึงส์สูง 25,600,000 วา ประดับด้วยลัทธิวิจิตรวิเศษคือแก้ว 7 ประการงามนัก โพนคนตีว่าสาธุ ประดับด้วยเชิงชั้นชาลา 100 ชาลา แต่ละชาลามีวิมาน 700 วิมาน วิมานหนึ่งมีนางเทพอัปสร 7 คนๆหนึ่งมีนางกำนัลเป็นบริวาร 7 คน รวมนางเทพอัปสรซึ่งอยู่ในโพนคนตีปราสาทได้ 25,600,000 คน ดาวดึงส์สวรรค์อยู่บนชั้นฟ้าอันชื่อว่าจาตุรหาราชิกามีขึ้นไปได้ 46,000 โยชน์ สวรรค์ชั้นดาวดึงส์เป็นคำบาลีแปลว่า 33 ในที่นี้หมายถึงเทวตาชั้นผู้ใหญ่ ซึ่งมีอยู่ด้วยกันบนสวรรค์ชั้นนี้ 33 องค์ บางทีก็เรียกว่าไตรทึงษ์ซึ่งเป็นคำสันสกฤต แปลว่า 33 เหมือนกัน ที่ว่ามีเทวตาชั้นใหญ่ 33 องค์นั้น ในจำนวนนี้รวมทั้งพระอินทร์ด้วย ซึ่งมีเรื่องเล่าว่า เมื่อพระอินทร์เป็นมนุษย์ชื่อมณฑาฬ มีเพื่อนสนิทอยู่ 32 คน ทำบุญกุศลไว้มากเมื่อตายจึงไปเกิดเป็นเทวตาชั้นใหญ่อยู่บนสวรรค์ ซึ่งมีเมืองหลวงอยู่ตรงกลางเป็นเมืองของพระอินทร์โดยเฉพาะชื่อว่าเมืองสุทัศน์แปลว่างาม เป็นชื่อมีมาแต่ครั้งหกกุศุรออยู่ เมื่อพระอินทร์กับพวกแย่งเมืองนี้ไ้จึงคงชื่อเดิมไว้ เมืองสุทัศน์นี้มีอีกชื่อหนึ่งว่าอมรคี แปลว่าเมืองของผู้ไม่ตายคือเทวตา ล้วนสหยา 32 คนที่ไม่เกิดเป็นเทวตาด้วยต่างก็มีเมืองของตนตั้งอยู่รอบเมืองสุทัศน์แบ่งกันอยู่ 4 ทิศละ 8 เมือง จึงมีเมืองด้วยกัน 33 เมือง

ลักษณะพิธี ในวันแรกพิธีไหลเอื้อไพลหรือการลอยเรือไพลนั้น กระทงจะทำเป็นรูปเรือหรือรูปสัตว์
ต่างๆ แต่ทำอย่างใหญ่โตมากสามารถบรรจุเครื่องทำบุญต่างๆลงไปได้ กระทงหรือเรือไพลบางลำเจ้าของ
จะใส่ส้มจัวร์ ทอดจอนอาหาร บางจุดตะเกียงเจ้าพายุได้ลงไปด้วย คนที่ศรัทธามากๆก็ได้ถวายธูปของทำ
ลงในกระทงแล้วปล่อยกระทงให้ลอยไป การลอยกระทงในวันนี้อาจเป็นการบูชาพระพุทธรูปเจ้า

ในวันที่สองเป็นพิธีไหลน้ำเต้า ที่เรียกอย่างนี้เพราะยืมชื่อมาจากการจับปลาของชาวประมงที่
ใช้ฉนวน เขาจะใช้ลูกน้ำเต้าแห้งทำเป็นหุ่นลอยน้ำคล้ายลูกโป่ง การลอยกระทงในวันแรม 1 ค่ำนี้เป็นการลอย
กระทงเล็กไม่ใหญ่โตเหมือนในวันขึ้น 15 ค่ำ ของในกระทงมีแท่นมาก ห่อ บุหรี่ และขนมขบเคี้ยว กระทง
ถูกปล่อยลอยไปมีลักษณะเหมือนน้ำเต้าที่ลอยวนของชาวประมง จึงเรียกการลอยกระทงนี้ว่าไหลน้ำเต้า
การลอยกระทงในวันนี้อาจว่าเป็นการลอยบั้งสุก

ส่วนลาวในประเทศลาวนั้น กระทงใช้คนก่ด้วยเป็นท่อนๆไม่ประดับประดาอะไรมากนัก ถือเป็น
แพกลัดได้เท่านั้น ของที่ใส่ในกระทงก็ไม่มากเหมือนอย่างในประเทศลาว การจุดใหญ่ขึ้นนี้ไม่ใช่จุดเฉพาะ
ในกระทงหยวกเท่านั้น แต่ตามหมู่บ้านจะห่อรวกด้วยคนกล้วย มักใส่ไว้สว่างไปหมด การลอยกระทงที่จุดไฟ
ให้สว่างนั้นเป็นการสมโภชแสดงความยินดีที่พระพุทธองค์เสด็จกลับลงมายังโลกมนุษย์

ในหนังสือสังขัตติกรรมนิยมลาวได้กล่าวถึงการทำบุญจุดประทีปไว้ว่า

"ถึงเดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำเป็นวันออกพรรษา ราษฎรชาวบ้านทอดกฐนพระสงฆ์สามเณรพากันเที่ยวประติบโคมไฟ
เรียกว่าทำบุญจุดประทีป การทำบุญจุดประทีปนี้เป็นการชวนชวามากหิงฝ่ายพระและคุณุหิสิก แต่โคมแก้วต่างๆ
ไม่มีจะใช้ ต้องเอาลูกทุมกามาควักเอาเมล็ดในออกหมด ขูดผิวข้างนอกและเยื่อข้างในออกให้บางโปร่งดี
แล้วเอาน้ำมะพร้าวหรือน้ำมันมะเขือคือน้ำมันลูกขำต้ลงในกะลาลูกทุมกามีไส้ลอยอยู่ในนั้น มีหัวหัวเหมือน
กระเช้า บางทีเอาลูกทูกักเหลียงทั้งลูกมาเจาะควักเอาเยื่อในออกให้หมด ขูดให้บาง แล้วเอาผิวข้างนอกใช้
ท่างโคม เอาไฟจุดขึ้นไปแขวนไว้บนกิ่งมะม่วงหรือกิ่งไม้ต่างๆที่มีอยู่ในวัดแลดูแสงครึกไม่ทั้งวัด เหมือนโคม
ญี่ปุ่นที่ไฟจุดกันนี้ เมื่อพิจารณาโคมเหล่านี้ก็นับว่าเป็นความฉลาดได้อย่างหนึ่ง การที่จุดประทีปนี้เขาทำเป็น
ร้านสูงร้านหนึ่ง ร้านนั้นทำด้วยคนกล้วยมีหัวและท้ายคล้ายเรือสำเภา แล้วเอาคนกล้วยมาผูกลง 6 คน
ท้ายคู่หนึ่ง กลางคู่หนึ่ง กลางคู่หนึ่ง หัวคู่หนึ่ง สูงประมาณเพียงศีรษะและรอบร้านนั้นเอาไม้จริงลำเดียว ทำลาย
ไม้ค้ำพุลมาปักลงเป็นรั้วค้ำชาย ทำให้เป็นทางวนเวียนไปหลายรอบกว่าจะเข้าถึงร้านคนกล้วยนั้น ร้านนี้เรียก
ว่าศิริวงญ์ ถูกสมชื่อจริงๆเพราะว่าเป็นทางอันคดเคี้ยวเลี้ยวหลอหลายชั้นหลายเชิงนักหนา บางทีถ้าเป็นคนแก่
หรือเด็กไม่ได้จำคันทางที่เข้าไป ก็มักทำให้หลงทางกลับออกมาไม่ถูกถึงกับเคียนวันไม่มาจนคิดคืนก็เป็นได้ การ
ทำรั้วที่เรียกว่าศิริวงญ์เป็นความคิดที่ฉลาดเหมือนผู้คิดทำค่ายสำหรับทัพพวกพลทหารเมื่อจะทำยุทธสงครามก็
ว่าได้ รูปเขาศิริวงญ์นี้บางปีก็ทำบางปีก็ไม่ได้ทำ เพราะเป็นของค่อนข้างจะพ่ายากด้วยต้องลงมือทำรั้วด้วย
วันจึงจะสำเร็จได้ ถึงเดือน 11 ขึ้น 14 ค่ำเดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำจนแรมค่ำหนึ่ง เวลากลางคืนมีราษฎรชาย
หญิงต่างคนถือรูปเทียนไปจุดถวายพระที่หน้าร้านประทีปนั้น ส่วนผู้หญิงก็แจกหมากลูกขำหรือแกล้วแกล้วให้คน

บอกอาณิสส ในารจุประทีปโคมใหญ่ชาพระกัณฑ์ เมื่อจบลงแล้วก็พากันกลับบ้านเรือน คงมีสิ่งตามรับเรื่อง
สิ้นสุดการจุประทีป" (หลวงว่องแต่งพระจันทร์, 2461, หน้า 276-284)

ถ้ารับพระราชพิธีลอบพระประทีปในประเทศลาวนั้น มีกล่าวไว้ในเรื่องตำรากระบวนแต่ง-
พระราชดำเนินและกระบวนแห่แต่โบราณว่า
"ลอบพระประทีปเดือน 11 ขึ้น 14 ค่ำ ขึ้น 15 ค่ำ แรม ค่ำ เป็นวันออกพรรษา เสด็จลงโดยกระบวน
หน้าขบวนประจำทำคารบววัน เรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาคัน เป็นพนักงานนายไกรลาศ (นายไกรภักดี) ตำรวจ
ในขวา เรือพระที่นั่งบัลลังก์ราชสมเดส เป็นพนักงาน (นายแก้วภักดี) ตำรวจในซ้าย ให้นำออกนอกที่หน้าขบวน
ประจำทำ หลังคาเรือใส่สีแดงขลุ่ยมาทั้ง 2 ลำ แล้วมีม่านรั้วด้วย พระยาราชสงครามและเจ้ากรมบสัก กรม
หัวหมื่นมหินทนาย ทหารในซ้ายขวา ไกลงอยู่ที่เรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาคัน เรือพระที่นั่งบัลลังก์ราชสมเดส
คอยรับใช้ เรือทอดทุ่นเหนือน้ำท้ายน้ำหน้านาน และเรือทอดทุ่นนั้นสำละ 3 คน มีโคมตามตามเพลิงใบ 1 ใบ
ใบ 1 ใบ 1 ใบให้มีดวงเข้ามาขึ้นล่องได้ เรือตำรวจใหญ่ซ้ายอยู่เหนือน้ำลำ 1 เรือตำรวจในขวาอยู่ท้ายน้ำ
ลำ 1 เรือตำรวจในขวาอยู่หน้าขบวน 2 ลำ รวม (เรือทอดทุ่น) 4 ลำ

เรือรูปสัตว์สำหรับลอบพระประทีปนั้น เป็นพนักงานนายนิท นายชิต หุ้มสีนักลาก ข้าหลวงเดิม
เป็นเรือพระที่นั่งสีนักลากลำ 1 เรือพระที่นั่ง (ลำทรง) ลำ 1 เรือพระที่นั่งกรับ (ลำ) รองลำ 1 เรือพระที่นั่ง
กิ่งลำ 1 เรือพระที่นั่งหงส์ลำ 1 เรือพระที่นั่งครุฑลำ 1 เรือเอกไชย 2 ลำ รวมเป็น 8 ลำ

นายไกรลาศตำรวจในขวาได้เอาเรือลอบพระประทีป เรือนาค เรือคชสีห์ เรือกิเลน รวม 3 ลำ
ไปส่ง นายแก้วราชตำรวจในซ้ายได้เอาเรือนาค เรือราชสีห์ เรือกิเลน รวม 3 ลำไปส่ง และเรือลอบพระประทีป
ทั้งนี้เจ้าพนักงานได้เอาไปส่งทหารใน ณ เรือพระที่นั่งบัลลังก์ทั้งวัน

และเรือพระที่นั่งบัลลังก์ เรือทอดทุ่น เรือรูปสัตว์ ลอบพระประทีปทั้งขบวนนี้ พันกรมราช (กลาโหม)
ได้ตรวจตราว่ากล่าว

ทหารในซ้ายขวาได้ตั้งเรือหยวกลอบพระประทีป ล้วนทหารในซ้าย 150 ลำ ขวา 150 ลำ 3 วัน
เป็นเรือหยวก 300 ลำ

หมื่นทิพมาลา หมื่นเทพมาลา ชั้นแก้ว (หลวง) พรหมวิจิตร (หลวง) เพลชรกรรม (ข้างเขื่อน) ให้
ส่งกระดาดคอกบัววันละ 10 กระหว่งทั้ง 3 วัน เป็นกระหว่ง (คอกบัว) 300 คอก

เรือที่ไปคอยรับใช้อยู่ ณ ท้ายพระตำหนักแพ เป็นเรือทหารในซ้ายลำ 1 ขวาลำ 1 เรือทนายเลือก
ทอดซ้ายลำ 1 ขวาลำ 1 เรือทหารเลือกปืนซ้ายลำ 1 ขวาลำ 1 รวม 6 ลำ

(เชือก) พรวนลำนกันหน้า ถูกลอบไว้หน้าพระตำหนักแพสำหรับกันสายน้ำมิให้เรือกระหว่งทอดแพเข้าใกล้
เรือพระที่นั่งบัลลังก์นั้น เป็นพนักงานนครบาลจัดทำและเอาไปผูก

คอกไม้เพลิง ระหา และพสุจินต์ เป็นพนักงานขุนแก้ว ขุนทอง ชั้นเอก พันจันทมหาดไทย
ลอบพระประทีปเดือน12 ถึงเดือน12ขึ้น14ค่ำ ขึ้น15ค่ำแรมค่ำ1 เป็นวันเพ็ญเดือน12 เสด็จลงเรือลอบพระ
ประทีป

เรือพระประทีปนั้นเป็นพนักงานตำรวจในซ้ายขวา เอาเรือพระที่นั่งบัลลังก์รัตนาศน์ บัลลังก์-
ราชสมเฝ้า มาทอดที่หน้าพระตำหนักแพเป็นพนักงานตำรวจในซ้ายขวา ตำรวจใหญ่ซ้ายขวา ทหารในซ้ายขวา
และหมื่นพิฆาตลา หมื่นเทพมालา ชั้นเอก หลวงพรหมวิจิตร หลวงเพชรกรรม อ่างเขียนซ้ายขวา เอาเรือรูปสัตว์
เรือหยวก กระตงคอกบัว ไปส่ง ณ เรือพระที่นั่งทั้ง3วัน เห็นซึ่งจุกเพลิงลอบพระประทีปนั้นเจ้าพนักงานไป
เบิกคอกกรมวังเจ้าพนักงาน หันหน้าตามอย่าง (ลอบพระประทีปคราวเดือน11) ออกพระราชา
พิธีจองเปรียง ขึ้นเดือน12แรมค่ำ1 เจ้าพนักงานตำรวจใหญ่ซ้ายขวาเอาเสาโคมชัย โคมพระประทีปขึ้น
หน้าพระที่นั่งที่เสด็จออกในพระราชนาถ ตำรวจในซ้ายขวาลดกันทำโคมชัยคนละปี โคมพระประทีปคนละปี
เพลาค่ำอยู่ตามโคมทุกวัน ถวาระครบกำหนดโคม(บริวาร)ในวัง รวมโคมพระประทีปนั้น เป็นพนักงานตำรวจ
นอกซ้าย10 ตำรวจนอกขวา10 (โคมตำรวจนอก) 20 สมมทหารซ้าย10 สมมทหารขวา10 รวม (โคมสมมทหาร)
20 ได้เอาโคมไปขึ้นพร้อมกันกับโคมชัยโคมพระประทีป และโคมตามกำหนดนบระจำทำเป็นพนักงานตำรวจ
ในซ้าย5 ขวา5 ตำรวจใหญ่ซ้าย5 ขวา5 รวม (เป็นโคม) 20 คงได้ตาม และ (โคมบรรดาศักดิ์) ทางรูปตรา
จำนำ แขนว ๓ ศาลาสูงชัน เป็นพนักงานพันเอก หัวพันมหาดไทยได้กะเกณฑ์หมายมอญเจ้าพนักงานตรวจตรา
ว่ากล่าวโคมตามกำหนดรอบพระนครนั้น เป็นพนักงานนครบาล นายอำเภอได้ป่าวร้องราษฎร หน้าบ้าน ผู้ใด
ผู้ใดได้เลี้ยงได้เอาเสาโคมขึ้น

และตามโคมชัยโคมพระประทีป โคมบริวาร โคมบรรดาศักดิ์ ตามศาลาสูงชัน โคมราษฎรชาวบ้าน
(ทั้งนี้) เอาขึ้นเดือน12แรมค่ำ1พร้อมกัน ต่อถึงเดือนอ้ายขึ้นค่ำ1 จึงลดโคมพร้อมกันทั้งนั้น (หลวงลุงมอญ-
ประจันต์, 2463, หน้า 327-340)

ประเพณีการลอยกระทงในสมัยสุโขทัย

จากข้อความในศิลาจารึกหลักที่ 1 (กรมศิลปากร, 2520, หน้า 13) ที่ว่า

"เมืองสุโขทัยนี้มีดีปากประดู่หลวง เพ็ญพร้อมคนเดียวกัน เข้ามาคู่ท่านเผาเทียน ท่านเล่นไฟ เมืองสุโขทัย
นี้มีดังจักแจก"

ในสมณาวาจารย์เรื่อง "การเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย" (ศูนย์สุโขทัยศึกษา มหาวิทยาลัย
ศรีนครินทรวิโรฒ พิมพ์โลก, 2520, หน้า 372) นักโบราณคดีให้คำอธิบายคำว่า "เผาเทียน เล่นไฟ" ไว้ว่า

เผาเทียน หมายถึง ลอยกระทง จุดเทียนลอยในน้ำ

เล่นไฟ หมายถึง การจุดประทีปโคมไฟ จุดโคมะเนียง ตะไล กองไม้ไฟ ฯลฯ ในอุทยานฯ ฯลฯ

บางท่านก็บอกว่าประเพณีลอยกระทงนี้มีอยู่ในหนังสือนางนพมาศหรือคำขวัญท้าวศรีจุฬาลักษณ์ แต่
จะเป็นข้อสรุปที่ง่ายเกินไป เพราะไม่มีหลักฐานใดๆ ทั้งทางคำเอกสารและศิลาจารึกว่า ในกรุงสุโขทัยมี
การลอยกระทง นอกจากการตีความจากคำว่า "เผาเทียน เล่นไฟ"

แม้หนังสือชื่อ นางนพมาศหรือคำขวัญท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้น (กรมศิลปากร, 2515, หน้า 96-107)
ก็เป็นหนังสือที่แต่งใหม่ในรุ่นหลัง หากแต่เก็บข้อความของเก่ามาประมวลไว้ให้ทราบเท่านั้น และหากจะรู้
ว่ามีของใหม่เพิ่มเติมลงไปอีกก็มากนัก มิใช่หนังสือที่แต่งขึ้นในสมัยสุโขทัย พระบาทสมเด็จพระจุลจอม-
เกล้าเจ้าอยู่หัวพระราชทานพระบรมราชาธิบายว่า ต้นฉบับนี้แต่งขึ้นในสมัยรัตนโกสินทร์นั่นเอง พระบาทสมเด็จพระ-
พระมงกุฎเกล้าเจ้าอยู่หัวมีพระราชดำริว่า ชื่อคำว่า "นพมาศ" เดิมทีจะหมายถึงเมืองว่านวิเชียร คือ
ว่านเข้าพรรษาเดือน มิใช่เป็นชื่อคน ผมได้จากกรมพระยาดำรงราชานุภาพทรงกล่าวว่า ถ้าหากจะเอา
สำนวนมาเทียบกันแล้ว หนังสือนางนพมาศไม่ถึงขั้นที่จะเป็นของที่แต่งในสมัยกรุงศรีอยุธยาด้วยซ้ำไป ดังนั้น
ถ้าหากจะเอาสำนวนนางนพมาศกับศิลาจารึกของสุโขทัยมาคู่กันแล้ว จะเห็นว่าถนัดตรงไหนใกล้เคียง
คงแต่งขึ้นในรัชกาลที่ 2 ค่ะ ที่ว่าไม่ก่อนนั้นขึ้นไป สรุปแล้วหนังสือเล่มนี้แต่งขึ้นในทศวรรษรัตนโกสินทร์ และไม่น่า
จะมีเรื่องราวเกี่ยวข้องกับเรื่องราวในสมัยสุโขทัยเลย ผู้แต่งหนังสือเล่มนี้คงจะใช้ชื่อท้าวศรีจุฬาลักษณ์เพื่อ
ทำให้เกิดความเกี่ยวพันกันและเกิดความเชื่อว่ามีความเก่าแก่ เพราะว่าชื่อท้าวศรีจุฬาลักษณ์นั้นเป็นตำแหน่ง
มาแต่ครั้งกรุงศรีอยุธยาตอนต้น คงจะเห็นได้จากโคลงกำสรวลศรีปราชญ์ว่า

"ท้าวศรีจุฬาลักษณ์ล้ำ
แลโลม โลกเอ๋ย"

(
เพราะฉะนั้นจึงอาจจะเป็นไปได้ว่ามีตำแหน่ง "ศรีจุฬาลักษณ์" ในสมัยพญาลิไท เพราะชน-
ชนนิยมประเพณีทางพราหมณ์นั้นพญาลิไททรงนำเข้ามามากในสมัยของพระองค์สุโขทัยจึงยังไม่มีลอยกระทงนำ

จะมีการเล่นอันเป็นพิธีกรรมที่เนื่องในศาสนา ก็คงจะเป็นเรื่องของพิธีจองเปรียง⁽²¹⁾ มากกว่า การลอบ
กระหน่ำจะมานิยมเล่นกันในสมัยรัตนโกสินทร์จึงมีการแข่งหนังลือ เรื่องนางนพมาศกัน ในตอนนั้น พิธีนี้มาจะ
มาจากพราหมณ์เป็นสำคัญ โดยแยกเป็นการจองเปรียงแล้วชวนโคมไว้กับเสาเพื่อบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ ซึ่งแบ่ง
มาเป็นพุทธรูปบูชารอยพระพุทธรูป เมื่อชวนโคมบูชาไว้กับเสาเสียแล้วจึงจะต้องลชชุกเสียก่อนจึงจะเอา
มาลอบโคมลงน้ำได้ และการลอบโคมคงเป็นต้นเค้าของลอบกระทง เพราะฉะนั้นถ้าหากดูโชทัยจะมีพิธีจองเปรียง
ลชชุกลอบโคมก็อาจเป็นไปได้ เพราะเป็นการรับอิทธิพลพราหมณ์ สมัยพญาลิไทคงจะมีพิธีนี้แต่ถึงกระนั้นก็ไม่
มีหลักฐานอะไรยืนยันได้อย่างแน่ชัด เพียงแต่การตีความจากคำว่า "เผาเทียน เล่นไฟ" ในจารึกพ่อขุนราม
คำแหงเท่านั้น ตามหลักฐานอายุของจารึกพ่อขุนรามคำแหงข้อความหลัง 17 บรรทัดแรกของถันที่ 1 เข้าใจว่า
พ่อขุนรามคำแหงทรงเขียนขึ้นมากกว่า เป็นข้อสันนิษฐานที่ว่าน่าจะมีการจองเปรียงลชชุกลอบโคมในรัชการ
พญาลิไทไม่ใช่ก่อนหน้านี้

ถ้าพิจารณาถึงคำว่า "เผาเทียน" แล้วน่าจะหมายถึงการจุดเทียนบูชาพระราชาและพระศรีฝ่ายมุนี
ที่พระวิหารหลวงวัดพระศรีมหาธาตุกลางเมืองสุโขทัย และคำว่า "เล่นไฟ" นั้นน่าจะเป็นเรื่อง ของความ
สนุกสนานรื่นเริงบันเทิงใจ ควรจะเข้าใจในเรื่องชวนโคมโดยไม่ต้องลอบโคม เพราะสุโขทัยไม่มีที่ลอบ
สุโขทัยนั้นอยู่ที่ตอน แม่น้ำยมอยู่ห่างจากตัวเมืองออกไป 2 กิโลเมตร และในจารึกก็กล่าวมาเผาเทียนแล้ว
เลยไปจุดเล่นไฟในกลางเมืองไม่ใช่นอกเมืองและจะไปลอบในกระทงไม่ได้เพราะกระทงใช้เก็บน้ำไว้ใช้ไว้กิน
จึงชวนโคมโดยไม่ต้องลอบก็ถือเป็นการบูชาสิ่งศักดิ์สิทธิ์ได้เหมือนกัน เพราะฉะนั้นกรุงสุโขทัยคงจะยังไม่มี
การลอบกระทงกัน แต่มีการชวนโคมกันแบบมากเพราะไม่มีแม่น้ำจะลอบ

(21) พิธีจองเปรียง เป็นพิธีทางพราหมณ์ เรื่องราวความเป็นมาแห่งพิธีมีว่ายุคโคมตามประเพณีเพื่อบูชาพระ-
เป็นเจ้าทั้งสามคือพระอิศวร พระพรหม และพระนารายณ์โดยเอาเบรียงซึ่งแช่ไว้ในน้ำใส่ธูปเทียนเข้ากับเทียน
สามเล่ม แล้วกลเสาโคมจุดโคมขึ้นชวนไว้บนเสานั้น ครั้นบูชาโคมครบสามวันแล้วเอาโคมนั้นลอบน้ำใบซึ่ง
คงต้องหว่านหรือหว่าอะไรใส่มีให้โคมจม การลอบกระทงแบบนี้เป็นต้นแบบของการลอบกระทง

ประเพณีการลอยกระทงในสมัยอยุธยา

เมื่อกรุงสุโขทัยถูกลดฐานะลงมาขึ้นกับกรุงศรีอยุธยาแล้ว พระมหากษัตริย์และชาวกรุงศรีอยุธยา
จึงรับประเพณีและแบบอย่างของกรุงสุโขทัยมาปฏิบัติสืบต่อกันมาด้วย (ชาวยุโรป เกออร์กี, 2524, หน้า 33)
ยังมีหลักฐานกล่าวไว้ในกฎหมายโบราณว่า ในฤดูเดือนสิบสองเป็นเวลาที่น้ำในแม่น้ำเจ้าพระยาจะขึ้น
ทั้งเป็นเวลาขึ้นฤดูฝน ในกลางเดือนนั้นพระจันทร์ก็มีแสงสว่างส่องใสเป็นเหมือนดวงพระจันทร์เต็มดวง
กลางคืน พระเจ้าแผ่นดินจึงได้เสด็จประพาสตามลำน้ำพร้อมด้วยข้าราชการฝ่ายใน เป็นประเพณีที่
กรุงสุโขทัยเคยเห็นกันแล้ว จากเอกสารเก่าของกรุงศรีอยุธยาตอนต้นนี้ได้กล่าวถึงพิธีของเบญจกษัตริย์
ลอยโคม โคมลงทวนแม่น้ำซึ่งกล่าวถึงพิธีในสมัยกรุงศรีอยุธยาตอนต้นก็มีกล่าวว่า

กรรเก็กเจ็นทั้งแกง	โคมถวาย
ทุกทวยหญิงชายแฉวง	ล่องเขลัน
ฉับฉอบแป้นหลาย	เพลงพาทย์
คั้งคั้งน้ำน้ำเตน	รอนรำ

(ขุนหมื่นมนตรี, ขุนศรีกระวีราช, ขุนสารประเสริฐ, 2468, หน้า 33)
นี่ก็เป็นการกล่าวถึงการลอยโคมไม่ใช่ลอยกระทง ส่วนนิมิตฐานว่าพิธีเล่นอย่างนี้คงจะรุ่งเรืองมากในสมัยสมเด็จพระ
พระเจ้าอยู่หัวบรมโกศ เพราะในแผ่นดินนี้ได้ทรงประกอบพระราชพิธีนี้ครั้งครั้งมาก ครั้งนั้นพระเจ้าแผ่นดินได้เสด็จ
ไ้เสด็จประทับในครีมาลัยไทยโดยลงราชทูตมาเพื่อขอพระสงฆ์ไทยไปประกาศพระพุทธศาสนาในลังกาและ
ขณะที่ราชทูตลังกาเหล่านั้นอยู่ในกรุงศรีอยุธยานั้น ได้เห็นพระราชพิธีของเบญจกษัตริย์ลอยโคมและ
ดังปรากฏในจดหมายเหตุราชทูตลังกาว่า
"ก่อนอรุณมีข้าราชการไทยสองคนมาบอกทูตานุทูตว่า ในลำวันนี้จะมีขบวนแห่เสด็จพระราชดำเนิน ทางสมภาร
ในการแห่พระราชพิธีฝ่ายศาสนา ขบวนเสด็จพระราชดำเนินจะผ่านที่ที่ราชทูตมา ขบวนพิธีที่ทูตานุทูตได้
ครั้งนี้คือ ขบวนบรรดาคนนำทั้งสองแถวถูกจัดต่างมักไม้ไม้ลำยาวขึ้นเป็นเสภาไม้ปลายลงสาบผูกเชือกชักโยงไว้
ครั้นได้เวลาพระเจ้ากรุงศรีอยุธยาเสด็จโดยขบวนเรือพร้อมด้วยกรมพระราชวังบวรสถานมงคล สมเด็จพระเจ้า
ลูกยาเธอและเจ้าพระยามหาอุปราช เรือที่เสด็จล้วนมีทองมุกกันยาคาสีและญกม่าน ในเรือมีเครื่องทองและเงิน
มีเทียนจุกลอกคำ มีเรือข้าราชการล้วนแต่งประทีปหน้าตามเสด็จด้วยเป็นอันมาก และในการพิธีนี้ยังมี
กระดาดทำเป็นรูปดอกบัวสี่แฉกบ้าง สีขาวบ้าง มีเทียนจุกลอกอยู่ในนั้นปล่อยลอยตามน้ำลงมาเป็นอันมากจะมีพระ
มิได้ นอกจากลอยโคมยังมีการจุกลอกไม้บ้างก็อีกมาก และมีระบำคนตรีเล่นมาในเรือนี้ด้วย"

การพระราชพิธีที่พรรณานี้ข้าราชการไทยอธิบายแก่ราชทูตลังกาว่าเป็นพระราชพิธีของสยาม
ประเทศมานานแล้ว พระราชพิธีนี้ทำเพื่อการบูชาพระบรมสารีริกธาตุซึ่งบรรจุไว้ในพระพุทธรูปที่เมืองไคยนี้ว่า

พระจุลามาณีเจดีย์⁽²²⁾ นั้นอยู่ในดาวกิงส์พิภพ และบุชารอยพระพุทธรูปซึ่งพระยานาคไค้กราบบูชาอยู่เดิมแล้ว
พระพุทธองค์ให้ทรงประดิษฐานไว้เหนือหาคทรายฝั่งแม่น้ำนัมมทานที ลาลูแบร์ราชทูตฝรั่งเห็นได้ชัดถึงคอกไม้
ไฟ คอกไม้เพลิงว่าสนุกดี

ในภาพหอโคลงนิราศธารโศกของเจ้าฟ้าธรรมาธิเบศร์ก็กล่าวถึงพระราชพิธีนี้ ถ้าหากพิจารณา
ตามพระนิพนธ์ของเจ้าฟ้ากุ้งแล้ว แม้ในสมัยพระเจ้าอยู่หัวบรมโกศก็ยังไม่มีการลอยกระทง แต่เป็นไปได้ว่าการ
ลอยโคมเป็นต้นเค้าของลอยกระทงในสมัยกรุงศรีอยุธยา จากคำให้การของชาวกรุงเก่า (แปลจากฉบับหลวง
ที่ได้มาจากเมืองพม่า, 2468, หน้า 250) กล่าวว่า "เดือน 12 พระราชพิธีจองเปรียง ตามประเพณี (ชักโคม)
ในพระราชวังและตามบ้านเรือนทั้งในพระนครทั่วกัน กำหนด 15 วัน" ในสมัยนั้นจะลอยกันในแม่น้ำเพราะอยู่
กับแม่น้ำลำคลอง เขาจะแขวนโคมขึ้นบนเสาริมแม่น้ำหน้าบ้านก่อนแล้วก็ชักโคมลงสู่คลองมาลอยในน้ำ เพราะ
ฉะนั้นคนที่มาร่วมสนุก ก็คงลอยเรือไปดูโคมที่แขวนบนเสามา แล้วก็ดูโคมที่ลอยไปตามน้ำที่ละน้อยๆ เพราะน้ำ
กลางเดือนสิบสองเดือนข้างจะนิ่งไหลเอื่อยๆ ราชการ

(22) พระจุลามาณีเจดีย์ ตั้งอยู่ดาวกิงส์พิภพโลก เป็นที่บรรจุพระโมลี พระเวฐนพัลลภ และพระบรมธาตุ
ของพระพุทธเจ้า พระเจดีย์ใหญ่สูงโยชน์ ๑ อลังการด้วยธงฉัตรบุษนิมิตต์หลายหลากล้วนด้วยรัตนางาม
ควรแก่พิสมัย

พระโมลีและพระภูษาโลก เมื่อพระพุทธเจ้าเสด็จมหาภิเนษกรรมด้วยมัจฉกนิชพร พร้อมด้วย
นายฉันทมาตย์ถึงแม่น้ำอโนมาตีแล้ว ทรงชักพระโมลีด้วยรัตนขรรคาวุธโยชน์ขึ้นไปบนอากาศทั้งคิริระเวฐนพัลลภ
ท้าวสักกเทวราชจึงนำฉัตรแก้วสูง ๑ โยชน์มาอุทิศแด่พระโมลีและพระเวฐนพัลลภไปประดิษฐานบรรจุไว้ในพระ-
จุลามาณีเจดีย์ เพื่อเป็นที่สักการบูชาของเทพยดาและพรหมทั้งหลาย

ประเพณีการลอบกระหนงในสมัยรัตนโกสินทร์

ในสมัยรัตนโกสินทร์ พระราชพิธีลอบกระหนงก็ยังจัดเป็นพิธีศรัทธาอันสนุกสนานมากต่อมาอีก พระมหากษัตริย์ทรงเสด็จในพระราชพิธีลอบกระหนงนี้ เป็นการเสด็จออกนอกกำแพงพระราชวังและกำแพงเมืองในเวลาค่ำคืน ถึงกับต้องจัดกำลังป้องกันฉวยอาวุธรักษาด้วยความเข้มแข็งเป็นพิเศษ และมีขบวนเรือในพระราชพิธีลอบกระหนงอย่างล้นหลาม (ศรีพนม สิมหัตทอง, 2505, หน้า 27)

ในสมัยรัชกาลพระบาทสมเด็จพระพุทธยอดฟ้าจุฬาโลก ทรงโปรดเกล้าให้มีการลอบกระหนงเป็นพิธีหลวงและสำหรับราษฎรด้วย พิธีหลวงเรียกว่า "การลอบพระประทีป" มีพระมหากษัตริย์เป็นประธาน มีเรือพระที่นั่งจอดอยู่ที่ท่าราชวรดิษฐ์ โดยมีเรือพระราชพิธีจอดอยู่ด้วย เช่นเรือพระที่นั่งศรี เรือพระที่นั่งเอกชัย และเรือพระที่นั่งกิ่ง เมื่อพระมหากษัตริย์เสด็จถึงท่าราชวรดิษฐ์ เจ้าหน้าที่ชักโคมขึ้นเผาไฟ เครื่องประโคมก็ประโคมขึ้นพร้อมกัน เจ้าหน้าที่จุดเทียนในเรือกระหนง และจุดเทียนในกระหนงหยวก กระหนงกระชายที่พระราชทานให้แก่ฝ่ายในและพระเจ้าลูกเธอ แล้วปล่อยลอยไปตามกระแสน้ำ ดังปรากฏข้อความใน "หมายเหตุ" รัชกาลที่ 1 สั่งให้เจ้าหน้าที่เตรียมการลอบพระประทีปไว้ถึงปีละ 2 ครั้ง คือในวันขึ้น 14 ค่ำถึงวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11 หนึ่ง และในเดือน 12 อีกหนึ่ง

การลอบกระหนงนี้มีทั้ง "การหลวง" และ "การราษฎร"

"การหลวง" เป็นการลอบกระหนงของพระเจ้าแผ่นดินนั่นเอง แต่ไม่เรียกว่าลอบกระหนงเหมือนอย่างชาวบ้าน แต่เรียกว่า "การลอบพระประทีป"

การลอบพระประทีปที่ใหญ่โตและวิจิตรพิสดารที่สุดในสมัยรัตนโกสินทร์ซึ่งถึงกับเจ้าพระยาทิพากรวงศ์ได้บันทึกไว้ในพระราชพงศาวดาร เพื่อเป็นตัวอย่างให้ลูกไทยหลานไทยไว้รู้คือ การลอบพระประทีปในสมัยรัชกาลที่ 3 เมื่อพ.ศ. 2368 เจ้าพระยาทิพากรวงศ์จดหมายเหตุไว้ว่า

"ครั้นมาถึงเดือน 12 ขึ้น 14 ค่ำ 15 ค่ำ แรม ค่ำหนึ่ง พิธีจึงเปรี๊ยะนั้น เติมไต้โพรพให้ขอแรงระบม-วงศานุวงศ์ฝ่ายหน้าฝ่ายใน และข้าราชการที่มีกำลังพาหนะมาทำกระหนงใหญ่ ญักถูกเกณฑ์เป็นถึงบ้าง ทำเป็นแพหยวกบ้าง กว้าง 8 ศอกบ้าง 9 ศอกบ้าง กระหนงสูงตลอดยอก 10 ศอก 11 ศอก ห้าประเภทมีประชันกันต่างๆ ทำอย่างเขาพระสุเมรุทวีปทั้ง 4 บ้าง และทำเป็นกระจากชั้นๆ บ้าง วิจิตรไปด้วยเครื่องสด คนทำก็นับร้อย คิดในการลงทุนทำกระหนงทั้งค่าเลี้ยงคนและเลี้ยงพระช่าง เบ็ดเสร็จก็ถึง 20 ชั่งบ้าง ย่อมกว่า 20 ชั่งบ้าง กระหนงนั้นวัน 14 ค่ำ เครื่องเขียว วัน 15 ค่ำ เครื่องขาว วันแรม ค่ำหนึ่ง เครื่องแดง ดอกไม้สดก็เลือกตามสีกระหนง และมีจักรกลโกต่างกันทุกกระหนง มีมโหรีขับร้องอยู่ในกระหนงนั้นก็มีบ้าง เหลือที่จะพรรณนาว่ากระหนงนั้นผู้ใดทำอย่างนั้นๆ คิดดูการประกวดประชันจะเอาชนะกัน คงวิเศษต่างๆ กัน เรือมาดูกระหนงตั้งแต่บ่าย 4 โมง เรือชักลากกระหนงขึ้นไปเข้าที่ตั้งแต่บ่าย 5 โมง เรือเบียดสับสนกันหลีกไม่ใคร่จะไหวคู้เป็นอัศจรรย์ เรือข้าราชการ

และราษฎรมาชุมนุมกันทั้งแม่น้ำ ที่ต้องขอแรงทำกระทรงนั้น ในพระบรมวงศานุวงศ์ผู้ใหญ่คือ กรมหมื่นสุรินทรรักษ์ กรมหมื่นวิศิษฎ์วงศ์ (คือหม่อมไกรสร) 1 กรมหมื่นเกษมกิจศิริ (คือกรมหมื่นเจ้าพระยาเกษมกิจศิริ) 1 กรมหมื่นพิทยภูเบศร์ (คือกรมพระพิทยโกศลภูเบศร์) 1 ขุนนางท่านเจ้าพระยาอภัยภูธร 1 ท่านเจ้าพระยาพระคลัง (คือสมเด็จเจ้าพระยาองค์ใหญ่) 1 ท่านเจ้าพระยาศรีวิพัฒน์ (คือสมเด็จเจ้าพระยาองค์น้อย) 1 พระยาวิชัยวารี (คือเจ้าพระยาภิรมย์ภักดี) 1 พระยาราชมนตรี (กู) 1 พระยาโชฎิกกราชเพชร์ (ทองจีน) รวมมากระทรง..... เวลาค่ำเสด็จลงพระตำหนักน้ำทรงลอยพระประทีป"

การทำกระทรงใหญ่ดังกล่าวนี้มีมาตั้งแต่รัชกาลที่ 1 และที่ 2 ที่ 3 ครั้นมาถึงรัชกาลที่ 4 ตอนต้นทรงโปรดอยู่พักหนึ่งและต่อมาอีกไม่นานก็ทรงระงับเสีย เพราะว่าเปลืองพระราชทรัพย์มาก แต่ก็มีการทำกระทรงใหญ่กันบ้างขะปรายของข้าราชการฝ่ายในเป็นบางปี กระทรงครั้งหลังนี้ก็ประดับด้วยเครื่องประดับเป็นรูปดอกไม้ต่าง ๆ เช่น เป็นรูปกลีบบัวบ้าง รูปมะละกอบ้าง ฯลฯ ประทักให้หลักเกณฑ์ว่ามีเครื่องประดับพร้อมด้วยดอกไม้หลากสิ่งงดงามมาก กระทรงใหญ่ที่พระบรมวงศานุวงศ์ข้าราชการทำถวายองค์ละลำเรียกว่า "เรือลอยพระประทีป" ดังปรากฏตามที่หลวงประเสริฐ (นุช) แต่งเป็นโคลงไว้ในหนังสือชื่อโคลงเรือลอยพระประทีป โดยพรรณนาถึงชื่อเรือและชื่อผู้ทำถวายทุก ๆ ลำ เช่น โคลงว่า

เราข้ามสมุทรไค	ตามสินธุ์ แนนแอ
ลายฉลุฉลุฉลุฉลุ	ช่วงน้ำ
กรมหลวงมหิศวริน	หรรษา เรศ รั้งเฮย
พายเลระจะเหว	ย่างย้าย ในสนาม

เรือในโคลงนี้ชื่อ "เราข้ามสมุทร" "กรมหลวงมหิศวริน หรรษาเรศ" ทรงแต่งถวาย โคลงนี้สมเด็จเจ้า

กรมหลวงสุวเนตร	ใจรักก็
เรือสุวรรณเทราฉลุ	ลาวฉลุ
พระสุภานุรักษ์	ฉลุฉลุ
ชลรูปเรศฉลุ	ยาทรย้าย ถวายเสนอ

เรือลำนี้มีชื่อว่า "สุวรรณเทรา" ซึ่ง "กรมหลวงสุวเนตร" เป็นผู้จัดทำถวาย

ตามหลักฐานจากโคลงพรรณนาถึงเรือลอยพระประทีปดังกล่าวมานี้ เป็นการแต่งขึ้นว่าในต้นรัชกาลที่ 4 ได้มีการแต่งเรืออย่างวิจิตรสวยงามถวายกันเป็นจำนวนมากนับร้อยลำ และเรือลอยพระประทีปทุกลำเหล่านี้ได้ลอยผ่านพระที่นั่งองค์ตรงกลางไปตามสายน้ำตามลำคับ

เมื่อพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดให้ระงับการประเพณีประทักกระทรงใหญ่ดังกล่าวมาแล้ว ฉะนั้นพระองค์จึงโปรดให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชและเรือชัยแห่งพระที่นั่งใหญ่ 2 ลำ บรรดาเครื่องสูงที่ประจำตามกระทรงเปลี่ยนเป็นฉัตร ระหว่างฉัตรมีธงแพรกสีต่าง และตามกระทรงเรือ

ตั้งเชิงเทียนใหญ่ โถยเฉพาะบุษบกเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชตั้งพระพุทธรูปคันทนอย และตกแต่งงานฉลุภายในห้อง
เพิ่มเติมขึ้นเป็น "พุทธบูชาเครื่องคพระสัมมาสัมพุทธเจ้า" (ศรีพนม จิตทอง, 2505, หน้า 5)

ในรัชกาลพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวนี้ ทรงพระกรุณาโปรดเกล้าฯ ให้มีพระราชพิธีขบวนเป็เรียงนี้
เกี่ยวเนื่องด้วยพุทธศาสนาทั้งหมด โดยเพิ่มพิธีสงฆ์เข้าด้วย เช่นทรงโปรดให้มีการสวดมนต์เป็นก่อนเวลาที่
จะยกโคมขึ้น ฉนั้นเช้า พระสงฆ์มาสวดใช้พระราชาคณะไทย 1 พระครูปริศนไทย 4 พระราชาคณะรามัญ 4 พระ
ครูปริศนรามัญ 4 รวม 10 รูป ในเวลาเช้าเมื่อทรงศีลแล้ว อาลักษณ์อ่านประกาศพระราชมติให้พระราชนานแม่ทุก
ให้เทวคา พระสงฆ์สวดมนต์ต่อไปจนกระทั่งใกล้ฤกษ์ ทรงหลั่งน้ำสังข์และเจิมเส้าโคมชั้นล่างกับโคมชั้น เมื่อ
พระสงฆ์สวดจบถวายเครื่องไทยธรรมแก่พระสงฆ์

ของที่ใช้ในพิธีนี้มี ขวคน้ำมัน ตะเกียงโคม เส้าโคมชั้นรัตน เส้าโคมชั้นไม้ไผ่แกนยาวาวาว
ที่ยอดเส้าโคมชั้นมีฉัตรขาว 9 ชั้น โคมประทีปมีฉัตรขาว 7 ชั้น ตลอดเส้าหาค้วยน้ำปูนขาว มีธงเล็กผูกกระบวน
ชักขึ้นไปด้วยเพื่อให้เกิดเสียงกังวาลมสัท ส่วนโคมที่เป็นบิวารนั้นหาค้วยไม้ไผ่ ที่ยอดมีฉัตรขาว 5 ชั้น สถานที่
ยกโคมในรัชกาลที่ 4 โปรดเกล้าฯ ให้จัดขึ้นที่หน้าพระที่นั่งอนันตสมาคม ถ้าปีใดเสด็จประทับที่พระที่นั่งจักรพรรดิพิมาน
ก็ยกโคมที่พระที่นั่งอานนท์โมกข์ ถ้าประทับที่พระที่นั่งฝ่ายบูรพาทิศก็ยกโคมที่พระที่นั่งสุทไธสวรรย์ บางปีมิได้
ทรงประทับอยู่ในพระนครแต่เสด็จไปประทับอยู่ต่างจังหวัด เมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 12 แห่งพระราชพิธีนี้ ก็ทรง
จัดให้มีขึ้น ณพระราชวังนั้นๆ เช่นเดียวกันและยกโคมที่พระราชวังนั้น เช่นวังจันทร์เกษม วังนารายณ์ราชนิเวศน์
และพระนครคีรี เป็นต้น

การลอยพระประทีปเป็นเวลาที่เสด็จออกนอกพระราชวังในเวลากลางคืน พระบาทสมเด็จพระ
จอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงโปรดเกล้าฯ ให้มีเรือปลั้ดถึง 2 ลำคู่กัน ทรงประทับอยู่บนเรือนี้ถึงแก่เจ้าจนกระทั่งถึง
เรือที่ประทับของพระองค์มีม่านกันทั้งหัวเรือและท้ายเรือ โดยเฉพาะหางท้ายเรือมีม่านยื่นออกไปในน้ำม
มิให้เจ้าพนักงานและราษฎรทั่วไปมองเห็นพระองค์ แต่ทว่าเมื่อจะปล่อยเรือกระหวง เจ้าพนักงานจึงได้มีม่าน
เพื่อทรงลอยพระประทีป

กระหวงหลวงซึ่งสำหรับทรงลอยตามประเพณีเดิมได้ระบุไว้ว่า เป็นเรือรูปสัตว์ต่างๆ เช่นเรือศรี
เรือชัย เรือโอ เรือคอน และเรือหยวกคึกเตียน 2 เล่มพร้อมด้วยรูปอีก 1 คอก ประมาณ 500 ลำกระหวง แต่ต่อมา
ภายหลังทรงระงับให้ลดเรือกระหวงให้น้อยลงเหลือเพียง 40-50 ลำกระหวงเท่านั้น เพราะเป็นการมากเกินไป

กระหวงใหญ่เป็นกระหวงที่ประดิษฐ์ขึ้นเป็นพิเศษเพื่อความมโหฬารสวยงามประจักษ์ฝีมือในการทำ
ของแต่ละฝ่าย แล้วนำกระหวงต่างๆ เหล่านี้มาประกวดกันว่า ของฝ่ายใดจะสวยฝ่ายใดจะงาม และฝ่ายใดจะ
กลลขบขันหรือมีคติจิตใจ ตอนประกวดเวลาลอยน้ำนี้กระหวงใหญ่หรือเรียกว่า "กระหวงหลวง" นี้เป็นที่โปรดปราน
ทอดพระเนตร ขององค์พระมหากษัตริย์ และเป็นที่สนใจชวนดูแก่พระบรมวงศานุวงศ์ตลอดจนถึงชั้นราษฎรสามัญชน
เป็นจำนวนมาก แต่ต่อมาไม่นานก็ทรงระงับเสียเพราะว่าเปลืองพระราชทรัพย์มาก

ครั้นถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว ทรงเปลี่ยนจากเรือชัยดานัง เป็น เรือสุพรรณหงษ์ซึ่งชาวญวนซ่อมแซมขึ้นใหม่บางคู่กับเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช พระพุทธรูปพุทธลีลาซึ่งเคยยกเป็นพระพุทธรูปประจำพระชนมพรรษาในรัชกาลที่ 4 จึงได้โปรดเกล้าฯ ให้อัญเชิญพระไชยวัฒน์ลงเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชแทนพระพุทธรูปคู่เคียง ส่วนกระงะใหญ่ในท้องพระราชนิพนธ์ว่ายังไม่เคยทอดพระเนตรมาแต่เดิม สมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์ญาณวงศ์ฝ่ายในจึงได้พร้อมใจกันทูลถวายทอดพระเนตร ส่วนกระงะสมเด็จพระเจ้าบรมวงศ์เธอนั้นมีเครื่องจักรกลอย่างกระงะข้างใน เมื่อได้ทอดพระเนตรแล้วก็ไม่ได้ให้มีค้อนในตู้ปืนนานๆ จึงมีคราวหนึ่งจนในครั้งหลังสุดนี้ สมเด็จพระนางเจ้าพระบรมราชเทวีได้ทูลถวายเป็นอย่างกระงะข้างหน้า มีเครื่องจักรกลไถทั้งกระงะอีกคราวหนึ่ง กระงะใหญ่ในท้องจุกเมื่อสิ้นเรือลอยพระประทีปข้างแล้ว ถ้าปีใดมีกระงะใหญ่และมีการประกวดกันขึ้นนั้นก็จะเป็นการครึกครื้นเอิกเกริกยิ่งกว่าทุกปี

ในการเสด็จพระราชนิพนธ์ทอดพระเนตรและประกอบพระราชพิธีลอยพระประทีปของพระเจ้าแผ่นดินนั้น พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงพระราชนิพนธ์ไว้ในหนังสือ "พระราชนิพนธ์เรื่องเสด็จ" ว่าที่พลอยทูลทูลราชวรจักรจุฬาลงกรณ์ไว้ 2 ลำจอกขนานกันในเรือบัลลังก์นั้น แต่เดิมลำในก่อนมานั้นมีพระบรมมหาราชวัง ที่ลงพระที่นั่งคน (ห้องสุชา) ดูเหมือนว่าจะเป็นที่ประทับอยู่นานๆ ตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงเช้า เครื่องที่สำหรับที่นั่งนั้นมีพระสุพรรณราช (กระโถนใหญ่) และมีขันพระสุธารส (ขันน้ำ) อย่างเช่นเคยพระราชนิพนธ์อาหารการบิณฑบาตที่นั่นห้ามเรือที่ไม่ได้กินในที่นั่งตั้งแต่หัวค่ำไปจนถึงถึงเวลาเสด็จขึ้น ดูเหมือนว่าในครั้งใดครั้งหนึ่งพระเจ้าแผ่นดินเสด็จลงไปประทับอยู่ตั้งแต่หัวค่ำจนถึงเวลาลอยพระประทีป ตรงเสวย ในที่นั้น แต่ครั้นมาถึงแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัวทรงรับสั่งให้เก็บที่ทรงที่บรมมหาราชวัง คงเหลือแต่เครื่องพระสุธารสซึ่งเจ้าพนักงานยังจัดอยู่เช่นเคย ในเรือบัลลังก์ทั้ง 2 ลำนั้นกินมานานทั้งหัวเรือท้ายเรือ ข้างหัวเรือท้ายเรือเป็นข้างหน้า ที่ตรงมานั่งกักหัวเรือท้ายเรือมีม่านยื่นออกไปในน้ำยังมีให้พนักงานอยู่หัวเรือท้ายเรือแลเห็นข้างใน คือเมื่อจะปล่อยเรือกระงะจึงชักม่านข้างเหนือมีม่านทองสลัก เสนอแนวนักข้างในอีกชั้นหนึ่งเพราะใกล้ที่ประทับ ในระหว่างมานั้นเป็นที่สำหรับทูลนางเจ้าแม่ประจำคอยรับเรือกระงะ ข้างใต้เป็นที่สำหรับเจ้าคุณทูลนางเจ้าแม่หรือเจ้านายซึ่งไม่ทรงจุกกระงะเข้าไปในเรือบัลลังก์ด้านนอกเรือบัลลังก์ด้านในเป็นที่พนักงานนั่งนอกเรือ ในพนักระงะที่เจ้าจอมอยู่ข้างนั้น ส่วนในพนักระงะที่ด้านนอกนั้นทอดพระเนตรอยู่ทั้งระแวงเป็นที่ประทับมีเจ้าจอมอยู่ข้างเข้าอยู่ในนั้น แลเฉพาะที่เชิญเครื่องกับพระเจ้าลูกเธอที่ตามเสด็จ ขานเรือบัลลังก์ด้านนอกตรงช่องหลังทอดที่ประทับเป็นที่ทรงจุกกระงะ ที่หัวเรือบัลลังก์นอกมีเจ้าพนักงานลงประจำคือ กรมวัง 1 กรมทหารใน จางวางเจ้ากรมปลัด กรมขุนหมื่น 8 กรมพระแสงคัน 1 กรมพระตำราวนายเรือ 2 รวมหัวเรือ 12 ท้ายเรือบัลลังก์กรมวัง 1 จางวางหัวหมื่นมหาดเล็ก 6 กรมทหารในเจ้ากรมปลัดกรมขุนหมื่น 7 กรมพระแสงคัน กรมตำราวนายเรือ 1 ภายหลังเติมราชเอกเคอแถมกับคน 2 บ้าง 2 คน บ้าง (ราชองครักษ์) และเติมทหารใน-

แตกคลึงกัน (เป็นกล) ข้างหัวเรือบัลลังก์มีโชต (หญิงนางประยูรซึ่งรับราชการอยู่ในพระราชวังมีหน้าที่คล้าย
ตำราจ) ลงเรือสำปั้นมีโคมเพชรจอกประจำอยู่เสมอแนวที่เจ้าคุณนั่ง 1 ลำ ข้างท้ายเรือบัลลังก์มีทหารในน้ำ
เรือพันพระมหาราชสำหรับปล่อยกระพงลำ การล่องมวงในลำน้ำทอดหุ่นเป็นสามสาย สายในมีแพพวงเรียงเป็น
ระยะ มีไม้ประจำทุกแพตลอดหน้าเรือบัลลังก์ เรือประจำหุ่นลายในข้างเหนือฟ้า กรมกองตระเวนขวา กรม
กองกลางขวา ประชุมกรมพระกลาโหม เจ้ากรมพระตำรวจนอกขวา เจ้ากรมพระตำรวจสนมขวา เรือ
กรมสรรพากในนอก ใต้น้ำหัวเรือบัลลังก์หุ่นลายใน กรมกองตระเวนซ้าย เรือประชุมกรมมหาดไทย กรม
กลางซ้าย เจ้ากรมพระตำรวจนอกซ้าย เจ้ากรมพระตำรวจสนมซ้าย เรือหุ่นกรมพาดกลาง ภายหลังนี้
เติมเรือทหารทอดสมอสักเห็นอน้ำท้ายน้ำขึ้นอีก ข้างเหนือน้ำกรมทหารหน้า 4 ลำ ข้างใต้น้ำทหารหน้า 2 ลำ

หุ่นสายกลางเหนือฟ้า เรือหุ่นกรมอาสาจาม 2 ลำ เรือหุ่นกรมเรือกันขวา เรือสิงโตกรมอาสา
ใหญ่ เรือสาธิตกรมทวนทองขวา เรือเหรากรมอาสาทองขวา เรือกิเลนกรมเชนทองขวา เรือหุ่นสาม
พระคลังทอดเชือก ข้างใต้น้ำ เรือกรมอาสาจาม 2 ลำ เรือกรมเรือกันซ้าย เรือสิงโตกรมอาสาใหญ่ซ้าย
เรือสาธิตกรมทวนทองซ้าย เรือเหรากรมอาสาทองซ้าย เรือกิเลนกรมเชนทองซ้าย เรือหุ่นสามพระคลัง
ทอดเชือก

ที่หุ่นกลางตรงหน้าบัลลังก์มีเรือคอกไม้เพลิง 2 ลำ เรือพิณพาทย์เหนือฟ้า 1 ลำ ห้ายน้ำ 1 ลำ เรือ
กลองแขกเหนือฟ้า 1 ลำ ห้ายน้ำ 1 ลำ มีเรือเจ้ากรมพระตำรวจในซ้าย ใหญ่ซ้ายอยู่ใต้น้ำ เรือเจ้ากรมตำรวจ
ในขวา ใหญ่ขวาอยู่เหนือฟ้ารับหุ่นสายกลางทั้งสี่ มีเรือทหารปืนใหญ่เติมใหม่อยู่บนอ่าวหุ่นสายกลางเหนือฟ้า
1 ลำ ห้ายน้ำ 1 ลำ หุ่นลายนอกเหนือฟ้ามีเรือกรมกองตระเวนขวา เรือประชุมกรมมหาดไทย เรือหุ่นกรม
อาสาพิเศษขวา กรมท่าขวา กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งขวา กรมคุ้มรักษา ห้ายน้ำกรมกองตระเวนซ้าย
เรือประชุมกรมพระกลาโหม เรือกรมอาสาพิเศษซ้าย กรมท่าซ้าย กรมเกณฑ์หัดอย่างฝรั่งซ้าย กรมคุ้ม
รักษา

บรรดาเรือที่ทอดหุ่นทั้งปวงมีเป็นหลักทอง เป็นจ่างรงค์ มีโคมเพชร โคมदानประจำทุกเรือ แต่
เจ้ากรมพระตำรวจนั้นแต่เสด็จลง ไปถึงท่าราชวรดิษฐ์แล้วจึงไถลเรือไปจับหุ่นตามหน้าที่เวลาเสด็จพระราช
ดำเนินขึ้น เจ้ากรมพระตำรวจไม่ไถ่เสด็จ เสด็จพระราชดำเนินขึ้นในเวลาเมื่อลอบพระประทีปนั้น มีเรือ
คอนภักโคนกลีบพายขึ้นล่องอยู่ทั้งข้างนอกข้างในหุ่นสายในตลอดเวลาเสด็จขึ้น บนฝั่งข้างฝั่งตะวันตก (ฝั่ง
ธนบุรี) มีเจ้ากรมปลัดกรมไพร่หลวงประจำรักษาตรงหน้าเรือบัลลังก์ 2 กอง ฝั่งตะวันออกบนศาลาพระที่นั่งราช
กิจวินิจฉัยมีพิณพาทย์อยู่สำหรับ 1 โขลมนั่งรายตามศาลา เจ้าจอมอยู่งานประจำโถงยาม และเฝ้ากับเสด็จ
บนพระที่นั่งราชกิจวินิจฉัย ทหารรักษา 2 ป้อม และรายทางตลอดเข้ามาจนในพระบรมมหาราชวัง เจ้ากรม
ปลัดกรมไพร่หลวงตั้งกองอีก 2 กอง คือข้างใต้น้ำนอกกอง 1 ห้าขุนนางกอง 1

กระทรวงสำหรับทรงลอยซึ่งมีมาแต่เดิมนี้คือเรือรูปสัตว์ต่างๆ เรือศรี เรือชัย เรือไฉ
เรือคอน และมีเรือหยวกติดเทียน 2 เล่ม รูปคอกหนึ่ง 500 แต่ในแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว
โปรดให้เลิกเรือหยวกลงเสีย เหลืออยู่ 40 ลำ 50 ลำ และเรือที่ลอยพระประทีปนั้นของหลวงซำจุททุกุโหมไม่มาก
โปรดให้ขอแรงพระบรมวงศานุวงศ์และข้าราชการทำขึ้นทุกกรม เรือหลวงที่เหลืออยู่ เรือพระบรมวงศานุวงศ์
ที่สิ้นพระชนม์ส่งมาเป็นหลวงถวายทรงจุกก่อนคนหนึ่ง แล้วจึงถึงเรือสำเภาซึ่งพระยาโชฎิกกราชเศรษฐีเป็นผู้
แต่งแล้วจึงถวายเรือพระบรมวงศานุวงศ์ต่อไป แต่เรือข้าราชการนั้นเป็นเรือขบวน เมื่อรับสั่งให้ปล่อยเมื่อใด
จึงจุกเทียนปล่อยมาตามกลางน้ำระหว่างหุ่นชั้นในกับเรือบัลลังก์ เคยปล่อยอยู่ในเวลาจุกกอกไม้

เมื่อแผ่นดินพระบาทสมเด็จพระจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว โปรดเกล้าฯ ให้มีเรือพระที่นั่งอนันตนาคราช
และเรือชัยแท่งแทนกระโทงใหญ่ 2 ลำ บรรดาเครื่องสูงที่ประจำตามกระโทงเปลี่ยนเป็นฉัตรแทน ระหว่างฉัตรมี
บังแทรก ซึ่งที่นักสราษถือหัวเรือท้ายเรือก็มีเทียนประจำ ตามกระโทงเรือทั้งเชิงเทียนใหญ่ มีเทียนเล่มยาวๆ
จุกทุกกระโทง ในขณะเรือพระที่นั่งอนันตนาคราชตั้งพระพุทธรูปหิ้งคั่นอยู่ หน้าพระที่นั่งเครื่องนมัสการทองทิศ
แต่เรือชัยลำหลังตั้งพานพุ่มไม่มีเครื่องนมัสการ ทรงจุกเทียนเรือพระที่นั่งสองลำก่อนแล้วจึงจุกเทียนเรือกระโทง
ต่อไป เรือพระที่นั่งนั้นพายเรือลงแหล่งลงไปตามลำน้ำ แล้วจึงทวนน้ำกลับขึ้นมาในระหว่างหุ่นสายกลางกับหุ่นนอก

บางรัชกาลมีหมายกำหนดการในการเสด็จพระราชดำเนินทอดพระเนตรพระราชพิธีลอยพระประทีป
เมื่อเสด็จพระราชดำเนินถึง เกยถึงฉัตรโคมตั้งอยู่ขึ้นที่เสาธง เมื่อโคมขึ้นแล้วจึงประโคมกลองฉาบ
และแตรวงทั่วกัน เมื่อเสด็จลงประทับในเรือบัลลังก์แล้วรออนุญาตขึ้นเรือ ท้าวจอกจกจับหุ่นจึงให้เสด็จพระราช-
ดำเนินออกประทับที่ฐานเรือบัลลังก์ แล้วการลอยกระโทงจึงเริ่มขึ้น

พระราชพิธีลอยพระประทีปดังกล่าวนี้เป็นพระราชประเพณีแต่โบราณของพระมหากษัตริย์ไทย
ที่ทรงปฏิบัติสืบเนื่องกันต่อมาเป็นเวลานานแล้ว แต่ต่อมาภายหลังได้ทรงยกเลิกการปฏิบัติเสียหลายประการ
เพื่อความเหมาะสมกับกาลเวลา ดังเช่นในปัจจุบันนี้ พระบาทสมเด็จพระเจ้าอยู่หัวและสมเด็จพระนางเจ้าฯ
พระบรมราชินีนาถได้เสด็จพระราชดำเนินทรงลอยพระประทีปเป็นการส่วนพระองค์ทุกปี ฤดูกาลของแกละมี

การลอยกระโทงของไทยเป็นนักชัฏทุกยี่สิบวันของชาวไทยในทุกๆภาค แต่ละภาคก็กระโทงแตกต่างกันไป และเรียกชื่อต่างกันตามท้องถิ่นดังจะได้อีกกล่าวต่อไป

ประเพณีการลอยกระทงของภาคกลาง

ถึงแม้ว่าพระราชพิธีของพระมหากษัตริย์อันเอิกเกริกแบบโบราณจะเลิกไปนานแล้วก็ตาม แต่การลอยกระทงของประชาชนชาวไทย ซึ่งเป็นประเพณีปฏิบัติสืบต่อมาในปัจจุบันยังทำกันอย่างสนุกสนาน ครึกครื้น นับว่าเป็นวันนักขัตฤกษ์ที่สำคัญยิ่งวันหนึ่งในวันเพ็ญเดือนสิบสอง

การลอยกระทงนี้ไทยเราได้คิดมาจากพราหมณ์ ซึ่งพวกพราหมณ์ทำเพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้าทั้ง 3 อันมี พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม ตามตำรับพราหมณ์จารย์กล่าวว่าพิธีลอยกระทงนี้เป็นพิธีทางไสยศาสตร์ เรียกว่า "พิธีจองเปรียง"(นางสาวราตรี โตเพ่งพัฒน์, 2511, หน้า 35-36)

ในพระราชนิพนธ์เรื่องพระราชพิธี 12 เดือนตอนที่ว่าด้วยการลอยพระประทีปกล่าวว่า "การลอยพระประทีปลอยกระทงนี้ เป็นนักขัตฤกษ์ที่รื่นเริงทั่วไปของชนทั้งปวงทั่วกัน ไม่เฉพาะแต่การฉลอง แต่จะนับว่าเป็นพระราชพิธีอย่างใดก็ไม่ได้ ด้วยไม่ได้มีพิธีสงฆ์พิธีพราหมณ์อันใดเกี่ยวข้องเนื่องในการลอยพระประทีปนั้น เว้นไว้แต่จะเข้าใจว่าตรงกับคำที่ว่าลอยโคมลงน้ำเช่นกล่าวมาแล้ว แต่ควรนับว่าเป็นราชประเพณีซึ่งมีมาในแผ่นดินสยามแต่โบราณ ตั้งแต่พระนครยังอยู่ฝ่ายเหนือ" (พระบาทสมเด็จพระจุลจอมเกล้าเจ้าอยู่หัว, 2506, หน้า 26)

๗ เป็นธรรมเนียมโดยอุปนิสัยของคนไทย เมื่อถือเอาสิ่งใดเป็นประเพณีก็ย่อมมีพิธีทางพุทธศาสนา มาเกี่ยวข้องด้วย คือในทางทำบุญเพื่อแสวงหาการกุศล ประเพณีวันลอยกระทงจึงมีตำนานทางพุทธศาสนา มาอีกทางหนึ่ง กล่าวกันว่า การลอยกระทงนี้ทำเพื่อลอยกระทงบูชาพระพุทธบาท ซึ่งประดิษฐานอยู่บนริมฝั่งแม่น้ำนัมมทานที โดยมีเรื่องย่อว่า ในกาลครั้งหนึ่งพญานาคชื่อพญานัมมทานคราชได้อัญเชิญพระพุทธเจ้าไปแสดงธรรมเทศนาที่เมืองนาคไต่บาดาล พระพุทธเจ้าจึงเสด็จไปแสดงธรรม เมื่อเสด็จกลับพญานาคอุลลซอชพระพุทธรูปเพื่อเป็นพระอนุสรณ์ไว้กราบไหว้บูชา และเพื่อจะส่งกุศลผลานิสงส์ให้ถึงไต่บาดาลนิพพาน จึงใช้วิธี จุกฐูปเทียนใส่กระทงลอยไปคานน้ำ

นิยายของชาวบ้านมีกล่าวแตกต่างกันออกไป เล่าว่าครั้งกีกคำบรพมิกาเผือกทองตัวผู้เมีย บินไปหากิน เผือกทองหลงทางกลับรังไม่ถูกบินเซอะเซิงสูญหายไป ฝ่ายนางกาฬุเป็นเมียกำลังกกไข่อยู่ 5 ฟอง คั่นคอยสามีไม่เห็นกลับมาก็เกิดความกระวนกระวายใจ อยู่มาวันหนึ่งเกิดพายุใหญ่พัดรังการกระจายและไข่ในรังตกลงมาในแม่น้ำ ส่วนแม่กาอุกหักไปทางหนึ่ง เมื่อลมสงบแม่กาบินกลับมาไม่เห็นไข่ ก็เสียใจร้องไห้จนชาจิตใจตาย เมื่อตายแล้วไปเกิดในพรหมโลก ส่วนไข่ทั้ง 5 ฟองนั้นไม่บูบสลายเป็นอันตราย เมื่อตกลงในแม่น้ำแล้วก็ลอยไปคนละทิศละทาง และถูกคลื่นซัดขึ้นบนฝั่ง มีผู้มาเก็บไปรักษาไว้ ฟองที่หนึ่งแม่ไก่เป็นนุ้เอาไป ฟองที่สองแม่เฒ่าเอาไป ฟองที่สามแม่เฒ่าเอาไป ฟองที่สี่แม่โคเอาไป และฟองที่ห้าแม่ราชสีห์เอาไป

ครั้นถึงกำหนดระยะเวลา ไข่ทั้งห้าฟองก็ฟักออกกลายเป็นมนุษย์รูปงาม พอเติบโตต่างก็ตั้งใจบวชเป็นฤๅษี เจริญภาวนาอยู่ในป่าหิมพานต์นั้น อยู่มาวันหนึ่งฤๅษีทั้งห้าเดินทางมาพบกัน เข้าโดยบังเอิญ เมื่อซัก

ถามกันถึงสกุลวงศ์ คนหนึ่งบอกว่า เป็นวงศ์ไก่ชื้ออุกุกสันโธ คนหนึ่งบอกว่า เป็นวงศ์นาคชื่อว่า โคนาคมนิ คน
 หนึ่งบอกว่า เป็นวงศ์เต่าชื้อกัสสโป อีกคนหนึ่งบอกว่า เป็นวงศ์โคชื้อโคทโม คนสุดท้ายบอกว่า เป็นวงศ์ราชสีห์
 ชื้อเมเตโป ซึ่งล้วนแต่ไม่มีมารดาแท้จริงนั้น จึงต่างก็ตั้งสัจยอฐิฐานว่า ถ้าต่อไปข้างหน้าจะได้ภริยาเป็นองค์
 สมเค็จสัมมาสัมพุทธเจ้า ขอให้ร้อนไปถึงมารดาและปรากฏตัวขึ้น แรงอฐิฐานนี้ร้อนไปถึงท้าวผกาพรหมซึ่ง
 อยู่ในพรหมโลก จึงจำแลงองค์เป็นกาเหืองบินมาเกาะกิ่งไม้ตรงหน้าตมที่ทั้งหกและเล่าเรื่องเดิมให้ฟังและ
 กำชับว่าต่อไปข้างหน้าหากคิดถึงมารดาเมื่อถึงวันเพ็ญเดือน 11 เดือน 12 ให้เอาค้ายกบินดูไม้เป็นคีนกา
 ปักรูปเทียนบูชา ลอยกระทงลงไปในแม่น้ำเอฉิ- ทำอย่างนี้เรียกว่าคิดถึงมารดา นอกเหนือนั้นแล้วท้าวผกาพรหม
 ก็ลากลับไป

ทั้งแถมนี้มาชาวไทยจึงพากันลอยกระทง เพื่อบูชาท้าวผกาพรหมด้วยและเพื่อบูชาอุยพระพุทธรบาท
 ซึ่งประภิสฐานอยู่ที่ฝั่งแม่น้ำนัมมทานันด้วย สืบเนื่องกันมาจนทุกวันนี้

จุลประสงค์ เพื่อบูชาท้าวผกาพรหม บูชาอุยพระพุทธรบาทของพระพุทธเจ้าซึ่งประภิสฐานอยู่ที่
 ฝั่งแม่น้ำนัมมทานัน และบูชาพระบรมสารีริกธาตุ พระจุลามณีในชั้นดาวดึงส์

ระยะเวลา ในระหว่างวันขึ้น 15 ค่ำเดือน 12 ระยะเวลานี้น้ำไหลนิ่งเต็มฝั่งและเป็นเวลาที่ประชาชน
 วางจากการทำไร่ ทำนา ฝนไม่ตก อากาศปลอดโปร่งแจ่มใส ชวนนาคอยเก็บเกี่ยวข้าวเท่านั้น

ลักษณะพิธี การลอยกระทงในภาคกลางนั้น กระทงทำด้วยใบทอง ปักรูปเทียน แล้วผูกไฟในกระทง
 สมัยก่อนใส่หมากพลูลงไปด้วย กระทงเย็บเป็นรูปกลมๆขนาดเล็กหรือใหญ่ตามต้องการ ที่ขอบกระทงเย็บใบทอง
 รูปกรวยปลายแหลมเล็กเป็นแถวเสริมปากกระทงเรียกว่า "กระทงเจิม" บางทีใช้กามพลับพลึงเย็บแทน ใน
 กระทงปักรูป 4 คอก เลียบลอบกวนไม้รูโรยหรือคอกควาเวือง ปักเทียนกลางกระทง พอตกกลางคืนก็กล่าว
 คำอฐิฐานขอขมาแม่พระคงคาว่า

"มย อิมินา ปทีเณน อสุกาย นมมหาย ทนียาปูลิเน รุติ มุนิโน ปาทวลธู อภิปูเณม อย ปทีเณ
 มุนิโน ปาทวลธู ปุชา อมหาก ทิเบรคค ทิตาย สุขาย สวตคค"

"ข้าแต่พระผู้เป็นเจ้าผู้เจริญ ข้าพเจ้าทั้งหลายขออภิวาท บูชาอุยพระพุทธรบาทซึ่งตั้งอยู่เหนือ
 กองทรายในแม่น้ำชื่อว่า นัมมทานันที่โน้นด้วยประทีปนี้ การบูชาอุยพระพุทธรบาทด้วยประทีปนี้ ขอจงเป็นไป
 เพื่อประโยชน์และความสุขแก่ข้าพเจ้าทั้งหลาย ล้นกาลนานเทอญ"

พวกคนแถวนี้จะเรียกว่าเป็นพิธีลอยกระทงก็ไม่ได้ เพราะไม่มีพิธีลอยอย่างใด นอกจากจุลรูป
 เทียนลงในกระทงแล้วปล่อยให้ลอยไปเท่านั้น การที่ลอยกระทงกันนี้ก็เพื่อขอขมาแม่พระคงคา เพราะได้ค้าย
 น้ำกินน้ำใช้และถ่ายปฏิกูลลงในน้ำด้วย เท่ากับชักความเคระแม่พระคงคา จึงควรขอขมาลาโทษท่าน นอก
 จากนี้แล้วในเวลานั้นเป็นระยะเวลาที่สมควรจะได้ปล่อยอารมณ์ให้สนุกสนานในเวลาว่าง จึงถือโอกาส
 ความรื่นเริงบันเทิงใจตามประเพณีที่นิยมกันมา

ประเพณีการลอยกระทงของภาคพายัพ

การลอยกระทงของภาคพายัพ เริ่มพิธีทั้งสิ้น 3 วัน คือในวันขึ้น 13 ค่ำเป็นวันจำย วันขึ้น 14 ค่ำเป็นวันทำบุญ โดยนำอาหารและเครื่องอุปโภคไปถวายพระสงฆ์ทั่ววัด ทางวัดจักตกแต่งสถานที่ด้วยต้นกล้วย ต้นอ้อย ทางมะพร้าว และธง ส่วนวัดใหญ่ในหมู่บ้านจัดทำกระทงใหญ่ โดยมากทำเป็นรูปเรือตั่งไว้กลางลานวัด ภายในกระทงบรรจุของกิน ของใช้ ซึ่งชาวบ้านนำมาถวายวัด บรรจุลงในกระทงเพื่อทำทานต่อไป

จุดประสงค์ เป็นการบูชาพระอุปคุต ซึ่งเป็นพระที่ชาวพายัพนับถือมาก และเชื่อว่าเป็นผู้บริกรรมคาถาอยู่ในท้องทะเลลึก กลางสระคือทะเล อีกประการหนึ่งถือเป็นการลอยทุกข์โศกโรคภัยและบาปต่างๆ ไปเสีย ถ้าใคร ไปเก็บกระทงเอามาก็จะต้องเป็นผู้รับบาปเหล่านั้นไป

ระยะเวลา ประมาณกลางเดือน 12

ลักษณะพิธี เมื่อถึงวันงานสำคัญเดือนยี่เป็ง (เพ็ญเดือนยี่ตรงกับกลางเดือน 12) เมื่อชาวบ้านกลับจากการทำบุญทั่ววัดแล้ว ก็นำของกินไปแจกกันตามบ้านเพื่อนโดยมากเป็นขนมเทียน พวกเด็กผู้หญิงนำช่อกอกไม้เล็กๆ ไปมอบให้ผู้ชายที่นอนจำศีลอยู่ทั่ววัดตั้งแต่วันขึ้น 14 ค่ำ พวกเด็กผู้ชายทำกระทงขนาดเล็กถวายทางมะพร้าวเป็นรูปต่างๆ กระทงเล็กๆ เหล่านี้มีกล้วยอ้อยใส่ไปถวาย และเตรียมประทัดไปจุด พอตอนกลางคืนก็นำผางประทีปหรือกระดางประทีปทำด้วยดินเผา มีรูปและขนาดเท่าด้วยตะไลเล็กๆ แต่ปากผางขึ้นกว่า หยอกซึ่งบนน้ำมันมะพร้าวลงไป แล้วใส่ถ้ายขี้เถ้าเป็นไส้ จุดนำไปสู่วัดต่างๆ เอาไปจุดที่หน้าพระประธานในโบสถ์ให้ดูสว่างไสว ที่เหลือนำไปจุดบูชาที่บ้าน ตั้งไว้ตามห้อง ซอก ประตูหน้าต่าง เมื่อได้เวลาก็ลอยกระทงลงน้ำไป ชาวบ้านแถบล่างที่ยากจนจะมากักเก็บสิ่งของเครื่องใช้ในกระทงไปใช้เป็นประโยชน์ของตน

การลอยกระทงของภาคพายัพตามที่กล่าวนี้ จะมีการทำบุญเลี้ยงพระ มีจุดผางประทีป และมีกระทงใหญ่บรรจุของกินของใช้ เพื่อให้เป็นทานแก่คนยากจน พวกผู้เขมาผู้แก่มีจำศีลด้วย จึงเห็นได้ว่าไม่ใช่เพียงเพื่อความสนุกสนานรื่นเริงอย่างเดียว ยังมีพิธีทางศาสนาด้วย (พระยาอนุมานราชชน, 2506, หน้า 260-261)

ประเพณีการลอยกระทงของลานนาไทย

ประวัติความเป็นมาเท่าที่ปรากฏในหนังสือพงศาวดารโยนก (พระยาพระกิจกรจักร, 2515, หน้า 204-205) และคำแปลจามเทวีวงศ์ (พระโพธิรังสี, 2516, หน้า 192-194) ว่าระหว่างค.ศ. 1440-1460 เป็นเวลา 20 ปี พระเจ้ากมลราชเสวยราชย์ในหริภุญชัยนคร นับเป็นรัชกาลที่ 21 แห่งจามเทวีวงศ์ หลังจากพระเจ้ากมลราชเสด็จสวรรคตไปแล้ว อหิวาตกโรคได้เกิดระบาดทั่วบ้านเมือง ผู้คนล้มตายเป็นอันมาก ไม่มียาใครจะรักษาได้ ชาวหริภุญชัยในเวลานั้นต่างก็พากันหนีความตาย ห้างบ้านห้างเรือนถึงเมืองหริภุญชัยไม่เคยรุ่งโรจน์โดยไม่วัยก็ เพราะเวลานั้นทุกหนทุกแห่งเต็มไปด้วยภยันตรายแห่งความตาย เมืองหริภุญชัยในเวลานั้นไม่มีผู้คนเลย เป็นเมืองที่ว่างเปล่าโดยสิ้น ชาวเมืองหริภุญชัยพากันล่องลงไปอาศัยเมืองสุกาม เมืองสุธรรมนคร จนถึงเมืองหงสาวดี ได้รับการต้อนรับเอาใจใส่จากชาวบ้านชาวเมืองที่นั่น เพราะชาวเมืองหริภุญชัยและเมืองหงสาวดีนั้นพูดภาษาเดียวกัน คือเป็น "เม็ง" หรือ "มอญ" เหมือนกัน จนเวลาล่วงไปได้ 6 ปีโรคภัยที่ระบาคอยู่ในเมืองหริภุญชัยก็สงบลง ชาวเมืองส่วนมากก็กลับคืนมาสู่เมืองหริภุญชัย ยกเว้นคนบางพวกที่ไม่ยอมกลับคือ คนแก่ชราที่ไม่อาจเดินทางไกลได้ และผู้ที่มิคุ้นเคยกับชาวหงสาวดีและมีบุตรธิดาแล้วเท่านั้น พวกนี้ก็ยังคงอาศัยอยู่ในเมืองหงสาวดีต่อไป

ภัยเหตุนั้นชนทั้งหลายที่มาอยู่ในเมืองหริภุญชัยนี้แล้ว เมื่อระลึกถึงบุญญาภิสิทธิ์ที่นอนที่อยู่ในเมืองหงสาวดี ครั้นถึงอุลลภชิตสมัยตามปีตามเดือนแล้ว ชนทั้งหลายนั้นก็ลอยขานน้ำโกชนียาหารตามน้ำลงไปยังใต้ และไค้จักแต่งรูป เทียนที่ยังอยู่เมืองหงสาวดี เรียกว่า การลอยโคมหรือลอยไฟ และถือกันเป็นประเพณีสืบมา การลอยกระทงแห่งลานนาไทยอาศัยเหตุนี้ แต่ในเวลานั้นเขาเรียกว่า "การลอยขานน้ำโกชนียาหาร"

จุดประสงค์ เพื่ออุทิศหรือส่งสิ่งของต่างๆ ไปให้ญาติที่อยู่หรือตายที่เมืองหงสาวดี โดยอาศัยกระแสน้ำเป็นสื่อนำไป เพราะเวลาน้ำย่อมไปได้ทุกหนทุกแห่งในที่ต่ำ ประกอบกับเมืองหงสาวดีก็อยู่ทางทิศใต้ด้วย เป็นการแสดงออกถึงน้ำใจที่รู้คุณของบุคคลอื่น เป็นส่วนหนึ่งแห่งการบริจจาคทาน บางคนอาจจะลอยเคราะห์ตามแบบของพราหมณ์ก็ได้ เพราะจุดมุ่งหมายย่อมแปรไปตามกาลสมัย ปัจจุบันเพียงเพื่อความสนุกสนานและเพื่อการพักผ่อนในการประกวดกันความงามเท่านั้น

ระยะเวลา โบราณไม่ได้กล่าวไว้ชัด แต่เข้าใจว่าเคลื่อนยี่เพื้อเพื่อกำหนดเป็นวันหนึ่งเทศน์มหาชาติ ถือเป็นประเพณีสืบมา

ลักษณะพิธี เครื่องใช้และอุปกรณ์ในการทำกระทง โบราณทำจากไม้ไผ่ ต้นกล้วย หรือไม้ที่ลอยน้ำได้ง่าย เช่น ไม้ปอเป็นต้น ทำเหมือนอย่างทำครวทาน วิจิตรพิสดารตามแต่จะทำกัน ล้วนมากไม่ค่อยสวยงามเหมือนปัจจุบัน เพราะเวลานั้นไม่ได้สร้างกระทงแข่งขันกัน ในกระทงใส่อาหาร รูป เทียน เครื่องสักการบูชา ลอยไปตามแม่น้ำ ตามวัดวาอารามต่างๆ จะจุดประทีป แว่นโคม กลางวันจุดโคมลอย กลางคืนจุดขลุ่ยไฟ

สำหรับในเมืองเชียงใหม่เลื่อนไปลอยอีกวัน คือลอยวันเดือนยี่เหนือแรม 1 ค่ำ ทั้งนี้เพื่อต้องการให้ประชาชน
ทั้งเทศน์มหาชาติได้เต็มที (ประคอง นิมานเหมินทร์, 2521, หน้า 69) นี่เป็นประเพณีการลอยกระทงของ
ล้านนาไทยที่มีมาแต่โบราณ

ประเพณีการลอยกระทงของภาคอีสาน

การลอยกระทงของภาคอีสานหรือเรียกอีกอย่างหนึ่งว่า ไหลเรือไฟ เป็นประเพณีดั้งเดิมประเพณีหนึ่งของชาวอีสาน ไม่สามารถสืบหาหลักฐานได้แน่นอนว่าเริ่มต้นขึ้นเมื่อใด แต่ชาวอีสานได้ถือปฏิบัติ กันสืบมาจนทุกวันนี้ เพราะถือว่าเป็นโอกาสที่จะแสดงความเลื่อมใสศรัทธาต่อพระพุทธศาสนาและอนุญานารีนเรศ เป็นเทศกาลเกี่ยวกับงานบุญในหนึ่งวัน

จุดประสงค์ เพื่อบูชาพระพุทธรูปที่แม่น้ำมีมณฑลที่บูชาพระแม่คงคา เป็นการลอยเคราะห์และเซ่นสรวงพระยานาค ซึ่งเชื่อว่าเป็นเจ้าแห่งบาดาล เป็นต้น

ระยะเวลา นิยมลอยกันในวันออกพรรษา ซึ่งตรงกับวันเพ็ญเดือน 11 เพราะในภาคอีสานจะมีน้ำมากในเดือน 11 บางทีก็เลื่อนไปเป็นวันแรม 1 ค่ำ เดือน 11

ลักษณะพิธี การลอยกระทงภาคอีสานหรือพิธีไหลเรือไฟ ซึ่งตรงกับวันขึ้น 15 ค่ำ เดือน 11 นั้นในตอนเช้าจะทำบุญตามเทศกาลออกพรรษา กลางคืนจึงจะไหลเรือไฟ และบางแห่งก็มีการลอยกระทงแบบภาคกลางด้วย

ขั้นแรกของประเพณีไหลเรือไฟ ต้องเตรียมจัดหาอุปกรณ์ที่จะทำเรือไฟ อาจเตรียมไว้ 2-3 วันหรือแล้วแต่ความสะดวก ไหลเรือไฟในบางครั้งก็เรียกว่า ล่องเรือไฟหรือปล่อยเรือไฟ เพราะเป็นลักษณะของการปล่อยหรือล่องไป มีการจุดไฟให้สว่างไสว การลอยก็ลอยในเวลากลางคืนเช่นเดียวกับลอยกระทงในภาคกลาง เพราะในเวลากลางคืนผู้คนสัญจรทางน้ำไปมาน้อยกว่ากลางวัน และเป็นเวลาที่ว่างจากการทำงานอีกด้วย

วิธีทำเรือไฟนั้น ขั้นแรกเอากันกล้วยทั้งต้นมาตัดเป็นท่อนๆ แล้วต่อกันเสียบด้วยไม้ไผ่ยาวหลายวาทำเป็นรูปเรือวางขนานกันล่องแล้ว กว้างห่างกันพอประมาณและปักเสานนหยวกกล้วยเป็นระยะๆ บนเสานนเสาค้างสร้างเป็นรูปเรือหรือรูปพระยานาค บางแห่งเขาใช้ไม้ไผ่ทำเป็นแพ เมื่อสร้างรูปเรือแล้วใช้ไม้ไผ่ยาวปักลงตามขอบเรือทุกด้านเป็นระยะๆ ห่างกันประมาณ 1-2 คืบ ทำเป็นที่สำหรับจุดไฟให้สว่างไสว ผู้ที่จะทำเรือไฟก็ต้องเป็นชาวบ้านและภิกษุสงฆ์ร่วมกันจัดทำ อาจจะเป็นหมู่บ้านหรือวัดใดวัดหนึ่งร่วมกันจัดทำโดยเอาวัดเป็นจุดศูนย์กลาง เรือไฟก็กล่าวว่ามีขนาดยาวประมาณ 20-30 เมตร บางครั้งอาจมีขนาดยาวเพียง 2-3 เมตร เพราะฉะนั้นการทำเรือไฟจึงขึ้นอยู่กับกำลังศรัทธาของชาวบ้าน ชาวบ้านบางคนอาจทำเรือไฟเอง แล้วเขาไปลอย ทางคนทางลอย

เมื่อชาวบ้านช่วยกันทำเรือไฟเสร็จแล้ว จึงนำไปลอยไว้ริมฝั่งแม่น้ำทางที่เป็นเหนือน้ำ ถึงเวลาเพลถวายเพลแก่พระสงฆ์ที่หน้าน้ำ ตอนบ่ายมีการละเล่นฟ้อนรำ ขับร้องฉลองเรือไฟ ประมาณบ่าย 5 โมงเย็นมีการสวดมนต์ฟังเทศน์ ตอนค่ำชาวบ้านจะนำของกินของใช้ ซึ่งมีทั้งข้าวปลาอาหาร ขนม กล้วย อ้อย มัน্নาย ข้าวโพด หมากพลู บุหรี่ ใส่กระทงหรือกระทงบรรจุไว้ในเรือไฟ เมื่อถึงเวลาประมาณทุ่มหรือสองทุ่ม จึงจุด

ไต้ในเรือไฟ ชาวบ้านจุกชุมเทียนเป็นพุทธบูชาและคารวะแม่คงคา อธิษฐานเสร็จแล้ว นำรูปเทียนวางไว้ในเรือไฟ แล้วจึงเอาเชือกลากไปกลางน้ำ แล้วปล่อยให้ลอยไปตามกระแสน้ำ เวลาปล่อยจะมีสัญญาณของ ระฆัง เมื่อปล่อยเรือไฟไปแล้วโดยมากมักจะมีเรือของชาวบ้านขนานช้างไปด้วย เพื่อคอยเชี่ยไต้ให้ลูกอยู่ตลอดเวลาร่วมทั้งร้องว่าทำเพลงกันอย่างสนุกสนาน และยังมีการประกวดเรือไฟอีกด้วย กล่าวคือถ้าเรือไฟของบ้านใดยาวและมีแสงสว่างสวยงามก็จะได้รางวัล ซึ่งถือว่าเป็นเกียรติในการปล่อย เมื่อเรือไฟลอยพ้นหมู่บ้านก็พากันกลับ คนยากจนที่อยู่ทางปลายน้ำก็จะเก็บเอาของในกระทงไป เป็นการช่วยเหลือทางอ้อม แต่ปัจจุบันในเรือไฟมักมีแค่ดอกไม้ รูปเทียน ถ้าใส่เงินใส่ของไปก็เกินๆทั้งเงินและไม่เงินจะว่ายน้ำมาเก็บเอาของในเรือ ยังไม่ทันพ้นหมู่บ้านแม่แต่ไต้ที่จุกก็เก็บเอาไปใช้ ภูเขาแล้วระเพณีเกือบทุกอย่างเริ่มคัดแปลงให้เหมาะสมกับกาลสมัย จนแทบจะไม่เหลือความเก่าๆเอาไว้บ้าง อีกประการหนึ่งคนที่ม่แก่ใจ ปล่อยให้คนอื่นถือก็คงมีน้อย เพราะเศรษฐกิจไม่อำนวยให้ อย่างไรก็ตามบางแห่งยังมีการใส่อาหาร ซึ่งแต่ละครอบครัวนำมาอย่างละเล็กละน้อยใส่ในเรือไฟ นอกจากนี้ก็มีพวกผ้าแค่นั้นไม่ใหญ่นัก พวกเจ้าของจะคอยดูและห้ามเด็กๆไม่ให้เก็บของในเรือไฟไปก่อน เจ้าของจะยืนอยู่ดูสักครู่แล้วจึงกลับไปหลังจากนั้นเด็กๆก็จะไปเก็บของในกระทงกัน จึงสรุปได้ว่า บางแห่ง บางตำบล คัดแปลงวิธีทำไหลเรือไฟไปบ้างตามสมควร

มีข้อสังเกตว่าการทำไหลเรือไฟ จะมีเฉพาะบางแห่งเท่านั้นโดยเฉพาะอย่างยิ่งแห่งใดมีแม่น้ำประเพณีนี้จะยังอยู่ เพราะท้องอาศัยน้ำเป็นสำคัญเช่นเกี่ยวกับการลอยกระทง ถ้าหมู่บ้านไหนไม่มีหนองน้ำ คลอง แม่น้ำ หรือลำน้ำอยู่ไกลเกินไปจะไม่นิยมลอยเรือไฟกัน แต่อาจไปรวมกันทำบูชาที่วัด ซึ่งทางวัดจัดทำที่สักการบูชารูปเทียนเป็นรูปเรือปักไม้ในบริเวณวัด แต่โดยมากมักเป็นที่หน้าโบสถ์ เรือไฟบนบกนี้ชาวบ้านมักใส่แค่ดอกไม้ รูปเทียน มีการเวียนเทียนเนื่องในวันออกพรรษา แล้วจึงนำดอกไม้รูปเทียนใส่ในเรือ ปักรูปเทียนแล้วจุดบั้งไฟ บางตำบลในกระทงนอกจากมีอาหารและสิ่งของบรรจุไปด้วย ยังมีรวงข้าวอ่อนผูกไปด้วย แล้วเอาไปวางไว้เฉยๆยังที่ใดที่หนึ่ง เรื่องลอยกระทงนี้คงจะไม่ได้ทำกันแพร่หลายนอกจากผู้ที่อยู่ริมแม่น้ำเท่านั้น

ในปัจจุบันภาคอีสานมีประเพณีลอยกระทงแบบภาคกลาง บางครั้งจัดให้มีในกลางเดือน 12 อย่างภาคกลาง แต่บางครั้งจัดในวันเดียวกับไหลเรือไฟ เพราะฉะนั้นไหลเรือไฟและลอยกระทง ในภาคอีสานจึงกลายเป็นคนละเรื่อง คนละความหมายไปและคัดแปลงผิดไปจากเดิม เช่นที่จังหวัดอุบลราชธานี ทางเทศบาลเมืองอุบลราชธานีได้จัดให้มีไหลเรือไฟที่หน้าวัดสิริบุญธรรมารามวรวิหาร เพื่อจะรักษาประเพณีดั้งเดิมเอาไว้แต่ก็ได้คัดแปลงไป กล่าวคือไม่ปล่อยให้เรือไฟให้ลอยไปเลย แต่เป็นการกำหนดเขตว่าปล่อยจากเขตไหนถึงเขตไหนเพื่อประกวดเรือไฟกันเท่านั้น และวิธีการทำเรือไฟบางครั้งก็ใช้เรือจริงๆทำเป็นฐาน แล้วประดิษฐ์เรือไฟโดยมักเป็นโครงในเรือ เมื่อจุดไฟมองเห็นไกลก็เป็นรูปเรือ หลังจากปล่อยเรือไฟเสร็จแล้วจึงมาลอยกระทงกันในสระน้ำของวัด เป็นไปได้ว่าไหลเรือไฟอาจจะถูกลอยกระทงภาคกลางกลืนไป นอกจากนี้

การเตรียมการไหลเรือไฟและการลงทุนมากกว่าลอยกระทงภาคกลางด้วย แต่อย่างไรก็ตามประเพณีไหลเรือไฟ
ยังไม่สูญหายไปเสียทีเดียว อย่างน้อยที่จังหวัดอุบลราชธานียังคงจัดให้มีประเพณีไหลเรือไฟนี้อยู่ นับว่ามีส่วน
ช่วยรักษาประเพณีไว้ให้เกิดรุ่นหลังได้เรียนรู้ต่อไป และในชนบทที่ห่างไกลในภาคอีสานก็ยังคงมีประเพณี
นี้อยู่ยังไม่ถึงกับสูญไปเสีย (เบญจมาศ เกตุแก้ว, 2521, หน้า 52-55)

ประเพณีการลอยกระทงของภาคใต้

ทางภาคใต้ไม่มีการลอยกระทงกัน แต่มีพิธีลอยแพ ซึ่งเมื่อเกิดเจ็บไข้ได้ป่วยก็จัดทำขึ้นขึ้น เป็นพวกพิธีอาพาธพินาศและเรื่องเสียดบาล ซึ่งทำกันในสมัยโบราณ (พระยาอนุมานราชชน, 2514, หน้า-327)

จุดประสงค์ เป็นการป้องกันพระเคราะห์ไม่ให้เป็นโทษต่อมนุษย์ ให้เคราะห์ร้ายกลายเป็นดีให้อำนาจของพระเคราะห์ร้ายกลายเป็นดีจนกระทั่งหมดไปในที่สุด บางที่เรียกว่า พิธีสะเดาะเคราะห์ ระยะเวลา ไม่มีกำหนดเวลาแน่นอน เพราะพิธีนี้ไม่ใช่พิธีประจำแต่ทำเป็นครั้งคราวเมื่อเกิดมีโรคภัยไข้เจ็บกันมาก

ลักษณะพิธี เตรียมการเบื้องต้นต้องทำบักพลีหรือกระทงเท่าจำนวนพระเคราะห์ เพราะหมื่นผู้เคร่งครัดในพิธีจะทำบักพลีตามพระเคราะห์ เช่นพระอาทิตย์มีลักษณะเป็นวงกลม พระจันทร์มีลักษณะเป็นสี่เหลี่ยมผืนผ้า แต่ส่วนใหญ่แล้วใช้เหมือนกัน ในบักพลีใส่ดอกไม้ กล้วย วางบักพลีลงบนภาชนะอื่นๆ เช่น ถาดหรือแผงขนาดใหญ่ ตกเล็บ ขายเลื้อย ขายผ้านุ่ง ขายผ้าห่มของผู้ป่วยใส่ลงในข้าวสาร เตรียมหมอนน้ำมนต์โดยใส่ใบมะกรูด จุกรูป 3 ดอก จุกเทียนชัย แล้ววางไว้ข้างหน้าพราหมณ์ ถัดออกไปเป็นถาดบักพลีและผู้ป่วย

เริ่มพิธีพราหมณ์จะทำนํ้ามนต์ก่อนโดยกล่าวบูชาพระรัตนตรัย ปฏิญาณตนเป็นพุทธมามกะ ลวคมนต์ พรรณาคุณพระพุทธ พระธรรม พระสงฆ์ เรียกว่า สวคิตปิโธ และลวคมทชนะมารของพระพุทธ เรียกว่า บทพาหุ ต่อจากนั้นก็สวคทชัยต่างๆ เช่น ผีบ้าน ผีไร่ เมื่อเสกนํ้ามนต์เสร็จแล้วก็เริ่มพิธีสะเดาะพระเคราะห์ โดยกล่าวระลึกถึงผู้อนุญาติให้ทำพิธีว่า

"โอม พระศิวะนารายณ์ผู้เป็นเจ้า เธอจึงมีเทวโองการบัญชาให้สะเดาะพระเคราะห์ร้ายของ นรชนคนทั้งหลาย ทั้งหญิงและชายอยู่ในภูมิโลกนี้ ต้องพระเคราะห์ปี ต้องพระเคราะห์เดือน เคลื่อนต้องพระเคราะห์วัน พลันต้องพระเคราะห์ยาม เวลา นาที ทั้งพระเคราะห์ร้ายไม่ว่ากี่ในพระเคราะห์ฉัตร 3 ชั้น ทั้งพระเคราะห์โยกทั้งนั้นเป็นแปดทิศสา นับตั้งแต่พระอาทิตย์มาถึงพระศุกร์ เป็นที่สุด กูจะสะเดาะพระเคราะห์ ชุน พระเคราะห์มรณ ให้หลุดออกจากกายมนุษย์ในคืนวัน"

ต่อไปนี้ใช้สายมงคลโยงจากหมอนํ้ามนต์ไปยังผู้ป่วย ไปจรดที่ถาดบักพลี เริ่มบทพรรณาคุณพระเคราะห์ ทั้ง 9 ว่า

"วันนี้นันต์เล่า ขอเชิญท่านเท้า ทั้งเก้าพระองค์ เนาว์โนราศรี ฤทธิย์ยง ช่วยคำบำรุง อย่าให้มีอันตราย พระเคราะห์ปี พระเคราะห์เดือน ชุมมอนคลาคเคลื่อน ตัวข้าขอถวาย ให้อายุยืน หนึ่งร้อยปี กลาย ราชูท้าวราย อย่าไ้มีโทษ ข้าขอบวงสรวง เทวดาทั้งปวง ในดวงชตา ตั้งแต่อาทิตย์ ถัดไปจนพรา จนถึงเสาร่า มาเป็นตราฐ จงไ้เอ็นดู คุ่มโทษโปรกปราน

ข้าหลวงพระอาทิตย์ ท่านผู้มีฤทธิ์ อยู่ทิศอีสาน รักษามนุษย์ได้ 6 ปีนาน ข้าขอมมีลการ สะเกลา
เกศา ถักนั้นมาแล้ว ไหว้พระจันทร์เจ้า อยู่ทิศบูรพา รักษามนุษย์ 15 ปีมา ขอพระกรุณา อย่าไ้มีภัย อาคเนย์
นั้นแล้ว พระอังคารเจ้า ฤทธาเกรียงไกร รักษามนุษย์ได้ 8 ปีไปขออย่ามีภัย จัญไรอย่ามี ขอมาป้องกัน
พระเคราะห์ร้ายทั้งนั้น อย่ามาราวี พระเคราะห์ปี พระเคราะห์เคื่อน เคลื่อนตามนาที รักษามนุษย์ได้ 17 ปีไป
ขออย่ามีภัย จัญไรอย่ามี ถักนั้นพระเสาร์ ท่านผู้สูงเสนาว่า อยู่ทิศหรีด รักษามนุษย์ได้ 10 ขวบปี พระเคราะห์
ร้ายราวี จงระงับภัยหาย บั้จันมิถิกมา พระหัสเทว่าฤทธิ มารักษามนุษย์ 19 ปี ขอจงให้หาย พระเคราะห์ร้าย
นานา พายัพนั้นแล้ว พระราหูเจ้า ช่วยคุ้มรักษา 12 ปีมา ขอพระกรุณา อย่าไ้โดนาจารย์ พระศุกร์นั้นแล้ว
ท่านมาอยู่เฝ้า ข้าทิศอุดร รักษามนุษย์ 21 ปีไม่หย่อน อุบาทว์คลาคลอน ซาหิจจากถายา อากาศพระเอก
ท่านผู้วิเศษ สูงกว่าเทวา รักษามนุษย์ 19 ปีมา คุ้มโทษโทษสา อย่ามาไ้กลกาย ท่านผู้รักษาทิศ ขอจงป้องกัน
โภภัยทั้งหลาย ท่านช่วยรักษา อย่ามีความไ้ อยู่ทิศกินได้ เจ้านายปราณี ขออย่ามีทุกข์ อยู่สุขสวัสดิ์ ยิ่งคน
ทั้งหลาย"

ต่อไปสวดบทที่เกจิอาจารย์ได้กำหนดไว้ ตามกำลังพระเคราะห์ เมื่อจบแต่ละครั้งก็จุกเทียนไข
เล่มหนึ่ง ต่อไปก็เสกบทขับพระเคราะห์โดยเอาข้าวสารลูบตัวคนไขพาลางรายมนต์ไปพลาจ ลูบทั้งเท้าหัวจรด
เท้าแล้วทั้งข้าวสารทับรูปตุ๊กตา เป็นการเสีรูปทางตัว เรียกว่า "วาดเคราะห์" ช่วงสุดท้ายผู้ทำพิธีอาจจะ
สาธยายมนต์บางบทเป็นภาษาบาลี เช่นบทว่าด้วยการขับโรครภัยไข้เจ็บต่างๆ แล้วจึงนํานํามนต์รดที่ตัวของผู
ป่วย 9 ครั้งโดยเสกคาถาพร้อมกันไปด้วย แล้วตักนํามนต์ให้ผู้น่วยกิน เป็นอันเสร็จพิธี (สุวิทย์ ทองศรีเกตุ,
2523, หน้า 95-98)

นอกจากนี้ทางภาคใต้ยังมีชนอยู่กลุ่มหนึ่งคือพวกชาวเล ในที่นี้หมายถึง ชาวทะเลกลุ่มหนึ่งที่พูด
ภาษา อูรักลาโว้ย ซึ่งแปลว่า คนทะเล ชาวเลเป็นชนเผ่าที่ไม่นับถือศาสนา มีความเชื่อเรื่องภูตผีปีศาจ
เวทมนต์คาถาและธรรมชาติ แม้ว่าจะพูดภาษาที่ใกล้เคียงกับภาษามลายูมากแต่ก็มีไ้ไม่นับถือศาสนาที่ใกล้เคียง
นั่นคือมีไ้ไม่นับถือศาสนาอิสลามเช่นเดียวกับภาษามลายู ดังนั้นจึงไม่มีพิธีกรรมทางศาสนาใดๆที่ปฏิบัติอยู่เป็น
ประจำ แม้กระนั้นก็เชื่อว่าเลยังมีประเพณีอยู่ประเพณีหนึ่งที่ปฏิบัติต่อเนื่องกันมาเป็นเวลาช้านานแล้ว ประเพณี
นั่นก็คือประเพณีลอยเรือ

ประเพณีลอยเรือนี้ถือเป็นประเพณีสำคัญของชาวเล ซึ่งพวกเขาทุกคนจะพยายามไปร่วมให้ได้
เมื่อถึงกำหนดวันลอยเรือชาวเลจะหยุดงานทุกอย่างหมกและเข้ามาช่วยกันคนละไม้คนละมือเพื่อจัดงานลอยเรือขึ้น

จุดประสงค์ งานลอยเรือหรืองานลอยเคราะห์ทั้งเคราะห์ พวกเขาจัดขึ้นเพื่อให้เกิดสิริมงคล
แก่ตัว คือจะไ้ทั้งความไม่ไ้ไม่งามต่างๆให้ลอยออกไปพร้อมกับลำเรือ ให้พวกเขาหายเจ็บหายไข้ และใคร
ที่มีเคราะห์อยู่ก็จะไ้พ้นเคราะห์พ้นโศกเสียที อีกอย่างหนึ่งเป็นการบูชาผีบรรพบุรุษของพวกชาวเล การลอยเรือ
นี้อาจเป็นการขอให้พวกเขาทำมาหากินไ้ได้อย่างไม่มีอุปสรรคไ้ไ้ แต่ในส่วนของการชาวเลจริงๆแล้วเขามักจะ
พูดกันที่เรื่องทั้งเคราะห์ลอยเคราะห์เท่านั้น

ระยะเวลา ถ้าหากไม่มีอุปสรรคขัดข้องอันใด ชาวเลจะจักให้มีขึ้นทุกปี ปีละ 2 ครั้ง ปกติงานลอยเรือของชาวเลจะมีขึ้นในช่วงวันขึ้น 13-15 ค่ำเดือน 6 และเดือน 11 ของทุกปี การที่พวกชาวเลจักให้มีพิธีลอยเรือขึ้นในช่วงนี้ก็อาจจะเกี่ยวข้องกับเรื่องการทำมาหากินของพวกเขาด้วย เพราะในช่วง ระยะเวลา กังกล่าวเป็นช่วงที่ลมทะเลกำลังเปลี่ยนทิศทางพอก็

ลักษณะพิธี ในวันแรกของงานลอยเรือจะมีชาวบ้านกลุ่มหนึ่งซึ่งรับผิดชอบเกี่ยวกับการก่อเรือไปหาไม้สำหรับทำเรือที่จะลอย เรือที่จะลอยนี้ไม่ใช่เรือธรรมดา มีชื่อเรียกพิเศษในภาษาอุรักลาไวกว่า "ปลาจัก" ไม้ที่ใช้ในการก่อเรือนี้คือไม้ระกำ ซึ่งเป็นไม้ที่เบามากเหมาะสำหรับการทำเรือ เมื่อตัดไม้มาแล้วก็จะมีการแบกไม้ที่ตัดมาสำหรับทำเรือนั้น เดินวนรอบเกาะ 3 รอบด้วย ระหว่างที่เดินนั้นก็มีวงดนตรีวงเล็กเคียบบรรเลงให้กำลังใจไปด้วย เมื่อได้ไม้ตามจำนวนที่ต้องการแล้ว เขาก็จะลงมือก่อเรือกันเลย ลำเรือมีความยาวประมาณ 3 เมตร กว้างประมาณ 1 เมตร โครงร่างของเรือนั้นคล้ายเรือบดของไทยเรา แต่ท้องเรือแหลมและลึกกว่ามาก ลำเรือทั้งลำประกอบขึ้นโดยนำไม้ระกำที่ปอกเปลือกแล้วเป็นคันมาทากันไว้ด้วยความยาวตามส่วนที่ต้องการ แล้วจักให้โค้งโค้งไปตามโครงร่างของเรือที่ต้องการ แล้วทำให้ไม้แน่นติดกันโดยใช้ไม้แหลมๆ เล็กๆ ทำเป็นลิ่มยึดไม้เพื่ารรคอกตะปู ภายในลำเรือทำเป็นโครงของบ้าน 3 หลังจางไว้เต็มลำเรือพอดี บ้าน 3 หลังนี้สร้างไว้สำหรับเป็นที่อยู่ของเจ้าหรือมีปู ย่า ตา ยาย ซึ่งเชื่อกันว่าจะมาลลิตอยู่ก่อนที่เรือจะถูกลอยไป เมื่อการก่อเรือเสร็จสมบูรณ์แล้ว พ่อหมอประจำหมู่บ้านจะเป็นผู้ทำพิธีเบิกเรือตามความเชื่อของพวกเขาคือ ในพิธีนี้มีข้าวตอก เทียน และกำยาน พอก่อเรือเสร็จเขาจะยกเรือไม่ว่าในตำแหน่งที่จะทำพิธี หันหัวเรือออกสู่ท้องทะเล พิธีแรกเริ่มขึ้นโดยพ่อหมอยกเทียน แล้วยกเทียนขึ้นบริกรรมคาถา แล้วนำกำยานซึ่งใส่ไว้ในกะลามะพร้าว และจุดเทียนเรียบร้อยแล้วพร้อมกับเทียนเล่มเดิม เสร็จแล้วนำเทียนมาปักลงบนดินบริเวณท้ายเรือใกล้ตำแหน่งหางเสือ นำกะลากำยานนั้นเวียนรอบเรือประมาณ 4-5 รอบ ระหว่างนี้มีการร้องว่าทำเพลงกันอย่างสนุกสนานครื้นเครงที่ สัญลักษณ์ของงานนี้นอกจากเรือปลาจักแล้วก็คือ เหล้าชาวในช่วงวันงาน 3 วันนี้ พวกเขาจะดื่มกันเต็มที่ไม่ว่าหญิงหรือชาย เมื่อเลิกเรือแล้วชาวบ้านจะออกไปเก็บว่าวรอบๆ ลำเรือ พอกดึกก็นำขึ้นแท่นที่ก็จะมีการละเล่นประกอบพิธีลอยเรืออีกอย่างหนึ่งเรียกว่า เลอู บาลเลอคล้ายๆ กับการเล่นระบำริมน้ำ เริ่มโดยพวกเขาจะไปยืนอยู่ริมหาดทรายใกล้ลำเรือ แล้วก็เต้นระบำว่าพอนความแบบของเขา พอได้จังหวะคลื่นซัดเข้ามาริมฝั่ง พวกผู้หญิงที่ยืนอยู่ริมน้ำก็จะชักนำขึ้นมาโดนบรรดาผู้ที่ยืนอยู่ในบริเวณใกล้ๆ ให้เปียกปอนไปตามกันเป็นที่สนุกสนานยิ่ง

เช้าวันรุ่งขึ้นเป็นวันที่ 2 ของพิธี พ่อหมอเริ่มจุดเทียนและกำยานไว้รอบๆ ข้าวตอกซึ่งใส่ไว้ในภาชนะต่างๆ กัน และวางเรียงอยู่ในกระถางใบใหญ่ วงรำมะนาเริ่มบรรเลงเพลงขึ้นอีกครั้งหนึ่ง ในระหว่างนี้จะมีคนทำหน้าที่ตักใบเรือ เข้ากับลำเรือ ใบเรือนั้นทำด้วยเศษผ้าสีรองเก่าๆ เป็นรูปสี่เหลี่ยมผืนผ้าขนาด 2-3 ฟุต แล้วทำให้ติดกับไม้ไผ่เล็กๆ เพื่อให้แฉะเป็นแผ่นจะไค้ทนลม แล้วนำไปติดกับเลาะโค้งเรือ ชาวบ้านทั้งชาย

และหญิงจะมาเห็นร่ำรอนรำล่ำเรือกันอีกครั้ง เสร็จแล้วก็แยกย้ายกันไปเอาเครื่องเช่นมวงสรวงต่างๆมาใส่ลงในลำเรือ สิ่งของเหล่านี้ได้แก่ รูปสลักจากไม้ระกำแทนจำนวนคนในครอบครัวเป็นรูป หมายความว่า ข้าราชการ ขนมนมเนย ไม้ขีดไฟ ไม้เท้า เงิน และของที่ได้จากร่างกายคนคือผม เล็บ สำหรับสิ่งของต่างๆ ซึ่งไม่ใช่ผมและเล็บ คงมีไว้สำหรับบูชาบรรพบุรุษ ส่วนผมและเล็บนั้นใส่ลงไปในเป็นเคล็ดเพื่อจะขับไล่ความไม่ดีต่างๆออกจากตัวไป พอชาวบ้านพากันเอาสิ่งของต่างๆมาวางในลำเรือเสร็จแล้ว พ่อหมอทำพิธีอีกครั้งก่อนที่จะนำเรือไปลอย พิธีนี้ชื่อว่า "ชลาวยัย" เริ่มพิธีโดยการจุกเทียนมาขึ้นตรงท้ายเรือ แล้วยกเทียนขึ้นเหนือศีรษะ บริกรรมคาถาสักช่วงทำนองคล้ายคลึงกับตอนหนึ่งของการกล่าวบูชาพระเป็นเจ้าในการประกอบพิธีทางศาสนาของชาวมุสลิม เสร็จแล้วพ่อหมอสั่งชาวทอกลงไปในลำเรือและบรรดาผู้ที่ยืนล้อมรอบลำเรือ หลังจากนั้นชาวบ้านจะหยิบขึ้นข้าวทอกของพวกเขาซึ่งได้ผ่านพิธีแล้วเมื่อตอนเช้ามีก มาใส่ในกำมือแล้วถูกลงไปตามเนื้อคามตัวตั้งแต่ศีรษะลงมาถึงแขน ลำตัวและขา แล้วอธิษฐานที่มีความมุ่งหมายจะรูกเอาเคราะห์หรือความไม่ดีต่างๆออกไปจากตัว จากนั้นก็เหวี่ยงข้าวทอกที่รูกแล้วลงไปในลำเรือ ถึงเวลาสำคัญคือเวลาที่จะนำเรือไปลอย วิธีการนำเรือไปลอยมี 2 แบบคือ บรรพบุรุษใส่เรือออกไปจนถึงบริเวณที่น้ำลึกพอประมาณแล้วก็ปล่อยเรือให้ลอยไป อีกวิธีหนึ่ง ชาวบ้านจะแบกขึ้นมาแล้วลุยทะเลไป จนกระทั่งน้ำสูงถึงระดับเอวแล้วจะปล่อยให้เรือลอยไป เรือปลาจึงก็ถาลอยไปทิศทางใดก็ได้ ใครพบเข้าเขาห้ามเล่นหรือห้ามจับต้อง ถ้าใครไปเล่นเข้าจะเคราะห์ร้าย พวกเขามีความเชื่อว่าเรือนี้จะลอยไปเรื่อยๆ จะไปหยุดที่บริเวณหนึ่งซึ่งมีชื่อว่า "ปาโว ๕ ฌาญี" ซึ่งเชื่อว่าเป็นที่อยู่อาศัยดั้งเดิมของบรรพบุรุษชาวเล ถ้าปีใดเรือนี้ลอยกลับมาที่เดิม เขาเชื่อว่าเป็นปีพวกเขาจะเคราะห์ร้าย และจะมีคนเจ็บไข้ได้ป่วยกันมาก พ่อทกเย็นของวันที่ 2 ก็จะมีพิธีที่ประกอบงานละยเรือนี้คือพิธีบักไม้กันผี เขาตัดไม้เป็นรูปกางเขนสูงประมาณ 4-5 เมตร ที่ส่วนปลายทั้งสามของไม้กางเขนเขาจะเอาใบไม้ชนิดหนึ่งมาผูกเอาไว้เป็นกระจุก แล้วปักไม้ทั้งเจ็ดอันเรียงเป็นแนวเส้นตรงเดียวกัน แต่ละอันห่างกันประมาณ 3,4 เมตรตรงตำแหน่งที่ตั้งของเรือเมื่อตอนเช้าแล้วชาวเลก็จะเดินระบำสลับไปมาระหว่างไม้กันผีเรียกว่า "กาญู เปอฮากัก" พ่อทกค่ำถึงเวลาน้ำขึ้นเต็มที่ เขาจะมีระบำเลอ ๒ เลอ กันอีกครั้งหนึ่งจนถึงรุ่งเช้าของอีกวันหนึ่ง

เช้าวันที่ 3 เป็นช่วงเวลาที่ประกอบพิธีสุดท้ายในงานประเพณีลอยเรือ นั่นคือการทำนํ้ามนต์ โดยนำถัง โอง โห บรรพบุรุษได้มาวางเรียงใกล้กับไม้กันผี พ่อหมอเริ่มจุกเทียนแล้วพูดถึงสิ่งที่มีความหมายว่าในปีนั้นพวกเขาจะมีโชค และไม่มีสิ่งชั่วร้ายอะไรมาทำอันตราย จากนั้นพ่อหมอถือเทียนมาเคียนวนแถวถังน้ำ โองนำที่ชาวบ้านเตรียมมา แล้วแจกเป่าคาถาอาคมต่างๆ พ่อทกก็เทียนก็เสร็จพิธี ชาวบ้านนํ้านมนต์ไปกินบ้าง ไปประพรมบริเวณบ้านบ้าง เพื่อขับไล่ความไม่ดีไม่งามต่างๆให้หมดไป สำหรับไม้กันผีที่ปักไว้ตั้งแต่เมื่อคืนวันที่ 2 นั้น ถ้าใครรู้ว่าบริเวณใกล้บ้านมีตุ๊ก ก็จะต้องเอาไม้มันไปปักไว้ใกล้บ้าน เพื่อกันผีไม่ให้มารบกวนหรือทำอันตราย หลังจากนั้นชาวบ้านก็พากันเอานํ้ามนต์เหล่านั้นกลับไปยังบ้านของแต่ละคน เป็นอันเสร็จสิ้นประเพณีลอยเรือ (อมร แสงมณี, 2524, หน้า 3-15)

การวางเปรียบเทียบการลอยกระทงของประเทศต่างๆในแถบเอเชีย

ประเพณีการลอยกระทงและตามประเพณีที่สืบต่อกันมาแล้วนั้น พวกเรารังเกียจเชื่อมาจากวัฒนธรรมของอินเดียในสมัยโบราณ และการที่ประเพณีนี้เข้ามาเป็นพิธีการของชาวพุทธไปนั้น เห็นจะเป็นเพราะชาวไทยเราส่วนมากนับถือพุทธศาสนา เมื่อเห็นว่าประเพณีนี้เป็นประเพณีที่ดีงามก็เลยเอามาแปลงเป็นประเพณีทางศาสนาเสีย โดยถือว่าเป็นการบูชาพระพุทธรูปเจ้าและบูชาพระพุทธรูปที่ปรากฏอยู่ยังฝั่งแม่น้ำน่านมณฑลที่

การลอยกระทงนี้ไม่ได้มีเฉพาะแต่ของไทยเราเท่านั้น ในประเทศข้างตะวันออกก็มีเกือบทุกประเทศ ทั้งประเทศอินเดียเป็นต้นมาจนถึงประเทศไทยเรา ในประเทศเหล่านั้นก็มีพิธีลอยกระทงด้วยกันทั้งนั้น แต่อาศัยความเชื่อถือร่วมกันบ้าง ต่างกันบ้าง ตามความเชื่อถือของตน ก็จะได้แสดงตารางเปรียบเทียบการลอยกระทงของประเทศต่างๆในแถบเอเชีย ดังต่อไปนี้

ประเพณีลอยกระทง

จุดมุ่งหมาย

ระยะเวลา

ลักษณะพิธี

จีน

เพื่อเชิดชูวีรชนที่
ค่าน้ำตายและให้ทาน
คนยากจน

กลางเดือน7
บางทีกลาง
เดือน11 เป็น
งานประจำปี

ลอยกระทงซึ่งบรรจุอาหาร
และของดีไปให้น้ำ

พม่า

บูชาพระอุปคุตที่อยู่
กลางสระคือทะเล
และขอขมาพระยา-
นาค

เมื่อออกพรรษา
แล้ว

ลอยแพไม้ไผ่ตรงกลางมีงาน
กินขนาดเล็กจุดไฟลอยให้
ลอยไปเรียกว่าการลอยแพ-
น้ำหรือแพไฟ

เขมร

เป็นเรื่องการทำบุญ
ส่งส่วนบุญไปให้เปรต
และเพื่อระลึกถึง
บรรพบุรุษที่ล่วงลับ
ไปแล้ว

วันขึ้น14ค่ำ15
ค่ำและวันแรม
1ค่ำเดือน12

มีทั้งพระราชพิธีของกษัตริย์
และของราษฎร ในกระทง
จะบรรจุอาหารเลี้ยงอย่าง
เดียวเฉพาะในคืนเดือนเพ็ญ
มีพิธีการไหว้พระจันทร์รวม
เข้าไปด้วย

ลาว

ถือเป็นการทำบุญเพื่อ
บูชาพระพุทธรูปเจ้าและ
เป็นการลอยบั้งสุกให้
ญาติพี่น้องที่ตายไปแล้ว

ตั้งแต่วันขึ้น15
ค่ำถึงวันแรม
1ค่ำเดือน11

พิธีในวันแรกเรียกว่าพิธีไหล-
เสื่อไหลคือการลอยเรือใบกระทง
รูปเรือหรือรูปสัตว์ทางบรรพบุรุษ
เครื่องทำบุญต่าง ๆ ลงไป พิธี
ในวันที่สองเรียกว่าพิธีไหล-
น้ำเต้าเป็นการลอยกระทงเล็ก
เหมือนน้ำเต้าของชาวประมง

ประเพณีลอยกระทง

จุดมุ่งหมาย

ระยะเวลา

ลักษณะพิธี

อินเเกีย

เพื่อบูชาพระผู้เป็นเจ้า
ที่ตนนับถือเช่นพระนา-
รายณ์, พระสิวะ, พระ
พรหม, พระวรุณ, พระ
ศุภพร, พระลักษมี ฯลฯ

เดือน 11 หรือ
เดือนพฤศจิกายน

เรียกความนิยมตามประเพณีไทย
นำเครื่องสังเวยบูชาใส่ลงใน
ภาชนะที่ทำจากใบไม้ตักขึ้นเย็บ
คล้ายรูปกระทงแล้วลอยไปใน
แม่น้ำพลาญสวคณต์บูชาพระ
เป็นเจ้าที่ตนเคารพบูชา

ประเพณีลอบกระหังของไทย

จุดมุ่งหมาย

ระยะเวลา

ลักษณะพิธี

ภาคกลาง

เพื่อบูชาท้าวเวสสุวรรณ,
รอยพระพุทธรูป,
พระบรมลัทธิวิเศษ
และพระจุฬามณี

วันขึ้น 15 ค่ำ
เดือน 12

ก่อนลอบกระหังจะกล่าว
คำอธิษฐานขอขมาแก่พระคงคา
ในกระหังเจิมซึ่งทำค้ำบในทอง
จะปักรูปเทียนแล้วจุดไฟ ในสมัย
ก่อนใส่เงิน หนาและสูงไปค้ำ

ภาคพายัพ

บูชาพระอุปคุต

กลางเดือน 12

มีการทำบุญเลี้ยงพระ มีการ
จุดธูปประทีป กระหังใหญ่
บรรจุของกินของใช้เพื่อ
เป็นทานแก่คนยากจนไม่ใช่
เพื่อความสนุกสนานแต่อย่าง
มีวิธีทางศาสนาด้วย

ลานคราไทย

อุทิศหรือส่งสิ่งของ
ไปให้ญาติที่อยู่หรือ
ญาติที่เมืองหงสาวดี
โดยอาศัยกระแสน้ำ
เป็นลื่อนำไป

วันเพ็ญเดือนยี่
แรมค่ำ

กระหังทำด้วยไม้ไผ่, ต้นกล้วย
หรือไม้บ่อ ในกระหังใส่อาหาร
สิ่งของเครื่องใช้ลงไป

ภาคอีสาน

เพื่อบูชารอยพระพุทธรูป
บาทที่แม่น้ำโขงที่,
พระแม่คงคา เป็นการ
ลอยเคราะห์หรือเช่น
สรวงพระยานาค

วันออกพรรษา
ซึ่งตรงกับวันเพ็ญ
เดือน 11 ขึ้น 15 ค่ำ
ทำกันมากใน
เดือน 12

เรียกว่าประเพณีไหลเรือไฟ
โดยทำเป็นรูปเรือหรือแพแล้ว
ปล่อยไฟไหลไปตามลำน้ำในเวลา
กลางคืน ในตอนเช้าจะทำบุญ
เทศกาลออกพรรษา

ประเพณีลอยกระทงของไทย

จุดมุ่งหมาย

ระยะเวลา

ลักษณะพิธี

ภาคใต้

ป้องกันพระเคราะห์
ให้เคราะห์ร้ายกลายเป็นดี

ทำเป็นครั้งคราว
เมื่อเกิดมีโรคภัย
ไข้เจ็บไม่ไข้พิษ
ประจำ

พิธีสะเทาะเคราะห์โดยเขา
หยดกล้วยมาท่อนเป็นแพมรรจุ
อาหารแล้วลอยไปเป็นการลอย
ทุกข์โลกโรคภัย

ชาวเลที่อยู่หือ. เมืองจ. สตูล
และหือ. เกาะลันตาจ. กระบี่

ให้เกิดสิริมงคลแก่ตัว
จะได้ถึงความไม่ตีไม่
งามต่างๆให้ลอยไป
และเป็นการบูชา
บรรพบุรุษของพวกเขา
ชาวเล

ปีละ2ครั้งคือใน
ช่วงวันขึ้น13-
15ค่ำเดือน6
และเดือน11
ของทุกปี

งานลอยเรือหรืองานลอยเคราะห์
หือ. ชาวเลจะทำเรือที่
จะลอยเรือนี้มีชื่อเรียกพิเศษว่า
"ปลารจิก" คำนวณโดยการหว่านวิธีไว้
วัน ปัจจุบันยังคงปฏิบัติกันอยู่

การลอยกระทงทั่วไปในสังคมไทยปัจจุบันนี้ก็ยังมียุคแห่ง เมื่อถึงวันและเวลาจึงแล้ว
ผู้ที่ไปลอยกระทงก็จะนำกระทงไปลอยยังแม่น้ำลำคลองที่มีอยู่ในชุมชนนั้นๆ จุดมุ่งหมายของบุคคลที่ไปลอย
ลอยกระทงในวันเพ็ญเดือน12ก็เพราะความเชื่อถือในเรื่องศาสนาเป็นหลักใหญ่ที่ตนเองซึ่งจะกระทำกันมาทุกปี
การทำกระทงจะทำเป็นรูปอะไรแล้วคนที่คิดจะประสิทธิ์เป็นรูปอะไรก็ได้ และต้องคำนึงว่าต้องลอยน้ำได้

สรุป

พิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์ที่มีมาแล้วในอดีต เชื่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้คงจะหาผู้ให้ยากเกินไป เพราะพิธีกรรมทั้งหลายเหล่านี้จะมีการผสมผสานกันระหว่างพราหมณ์กับพุทธอยู่ด้วย เพราะว่าปัจจุบันนี้ ประเทศไทยเรานับถือพุทธศาสนาเป็นศาสนาประจำชาติ และนับถือศาสนาพราหมณ์ไปในการประกอบพิธีปฏิบัติเกี่ยวกับขนบธรรมเนียมประเพณีตลอดจนศิลปวิทยาต่างๆที่ถึงมา ซึ่งสมควรที่จะปฏิบัติเป็นอย่างถึงทุกวันนี้ เราจะได้เห็นได้จากประเพณีในราชสำนักตลอดจนประเพณีของขนบธรรมเนียมศาสนาต่างๆก็จะมีพิธีกรรมทางศาสนาพราหมณ์เข้ามาเกี่ยวข้องอยู่ด้วยเสมอ เราอาจถือได้ว่าเป็นคติของคนไทยที่ยอมรับนับถือขนบธรรมเนียมที่ถึงมาสืบต่อกันมาจนถึงปัจจุบันนี้

ลอยกระทงเป็นประเพณีไทยที่นิยมทำกันในวันเพ็ญเดือน 12 ซึ่งระยะนี้แม่น้ำลำคลองมีน้ำขึ้นเต็ม และทรงตัวเต็มที่ในวันเพ็ญเดือน 12 วันวันเพ็ญนี้ไปแล้วน้ำจะค่อยๆลดลง การลอยกระทงเป็นนันทนาการรื่นเริงของชนทั่วไปของไทยเราได้รับอิทธิพลมาจากอินเดีย ประเพณีนี้สืบต่อกันมาตั้งแต่โบราณแล้ว

การลอยกระทงเป็นคติของชนชาติที่ประกอบพิธีกรรมที่อาศัยน้ำเป็นสำคัญ ต้องการแสดงความขอบคุณเทพเจ้าที่ประทานน้ำมาให้อุดมสมบูรณ์ทำให้พืชพรรณธัญญาธินงามดี เหตุนี้เราจึงได้ลอยกระทงในคืนที่น้ำนองล้นฝั่งมีการรื่นเริงเล่นสนุกสนานกัน ไทยเราได้ถือการลอยกระทงมาจากราพราหมณ์ซึ่งถือว่าพราหมณ์ทำให้อุษนาหรือพระเป็นเจ้าทั้ง 3 คือ พระอิศวร พระนารายณ์ และพระพรหม ตามคำรับพราหมณ์ที่ว่าพิธีลอยกระทงนี้เป็นพิธีทางไสยศาสตร์เรียกว่า "พิธีจองเปรียง"

ต้นเหตุการลอยกระทงสันนิษฐานได้ว่ามีหลายทางตามความเชื่อถือว่า

1. น่าจะเกิดจากความเชื่อถือของชนชาวบรคาโลกธาตุทั้งหลายมีเวลาประจำเป็นผู้บันดาลให้ฟ้าให้รับให้สิ่งอันเป็นส่วนหนึ่งของโลกธาตุซึ่งมนุษย์และสัตว์ได้อาศัยมากนั้นได้แก่ดิน น้ำ ลม ไฟ คนและสัตว์ย่อมมีความรู้สึกอยู่เสมอว่าตนได้อาศัยถึงเหล่านี้หรือเลี้ยงชีวิตอยู่ทางเชื่อว่าธรรมชาติเหล่านี้แต่ละสิ่งล้วนมีคุณแก่ตน เมื่อเป็นเช่นนี้ตนก็ควรจะสนองคุณถึงเหล่านั้นบ้างตามความสามารถ ด้วยเหตุนี้จึงเกิดพิธีบูชาคุณตนและคนทั้งหลายก็สร้างพิธีเหล่านั้นขึ้นตามความเชื่อถือของตน เมื่อคนคิดว่าเทพเจ้าที่สิงสถิตย์อยู่ในสิ่งเหล่านั้นจะชอบใจเพราะโปรยปรายอย่างใดก็พยายามทำอย่างนั้นให้ดีเท่าที่จะทำได้ ซอนี้เราจะเห็นได้จากการที่เรามีการไหว้พระภูมิเจ้าที่ บูชาไฟ และบูชาลมกันอยู่ทั่วไป พิธีลอยกระทงก็น่าจะนับเป็นพิธีบูชาน้ำไ้บ้าง เพราะถือว่าน้ำให้คนแก่ชีวิตเรามากมายยิ่งนักแถมยังจัดเอาสิ่งมีชีวิตคือคนนี้เป็นประเภทเกิดจากน้ำ คำว่า "นระ หรือ นรวาณ" แปลว่าเกิดจากน้ำ คนถือว่าเป็นประเภทหลามพุชะ เกิดจากน้ำหรือเกิดในน้ำ น้ำหล่อเลี้ยงชีวิตโดยทรงไทยไว้ น้ำคือเป็นอาหารอันจำเป็นแก่ชีวิตให้อาบใช้กินกันมาตลอดกาลในประวัติศาสตร์ของมนุษยชาติยุคใดก็ตามบรรพชาชาติก็ตั้งรกรากอยู่แถบลุ่มน้ำในลุ่มน้ำนั้นบูชาเทพเจ้าประจำลุ่มน้ำนั้น ถือกันว่าเทพเจ้าแห่งแม่น้ำในลุ่มน้ำนั้นเป็นเทพเจ้าที่ศักดิ์สิทธิ์มากสามารถจะบันดาลให้เป็นไปอย่างไรก็ได้ทั้งนั้น ด้วยเหตุนี้พิธีลอยกระทงอาจเนื่องมาจากเดานี้ก็ได้

2. มนุษย์ทั้งอยู่ในระยะเวลาที่มีความเจริญแล้ว โดยปกติย่อมมีดีมรรพบุรุษของตน เมื่อจำเป็นต้องขบถโยกย้ายไปจากถิ่นเดิมของตน ท้องน้ำอัฐมรรพบุรุษของตนไปด้วย เมื่อถึงระยะเวลาหนึ่งหรือครั้งใดก็ตาม ทั้งพิธีบูชาครั้งหนึ่ง พวกกันเป็นประจำจนกลายเป็นประเพณีขึ้น ที่หากันในพิธีกรรมพิธีสารทอย่างทุกวันนี้ พอมาถึงรับช่วงกันหลายชั่วคนเข้า อัฐก็มาขึ้นทุกปีนานเข้าก็พากันเอาไปถวายไม่ไหว จึงคิดหาอุปสรรคไว้เป็นหลักฐานหรือเอาอัฐไปลอยน้ำ เมื่อถึงคราวอพยพก็นำเอาไปถวายไม่ได้ เมื่อไปอยู่ที่ใดก็ยังระลึกถึงอยู่ ที่อยู่เหมือนน้ำจึงทำกระหวงเล็กๆหรือแพเล็กๆใส่เครื่องบูชา มีข้าวปลาอาหาร หมากพลู ดอกไม้ ชูบเทียน เจ็ดของสิ่งของเครื่องใช้ตามความเชื่อถือของตน เมื่อจัดได้ก็เพิ่มความประสงคฺของตนแต่ก็ตั้งใจบูชาตามอัฐมรรพบุรุษของตน ปลอยให้ลอยไปตามกระแสน้ำเพื่ออนุชาบรรพบุรุษของตน

3. ความที่ผู้เข้าน้ำในหมู่บ้านทั่วไปเคยถือกันมาคือ ลอยกระหวงไปบูชาน้ำขอขมาลาโทษแก่แม่พระคงคา แล้วขอพรท่านเพื่อให้มีความสุขความเจริญ เพราะคนทั้งหลายก็อาศัยน้ำของท่านถึงกล่าวมาแล้ว นอกจากนั้นก็ยังทำให้หน้าสกปรก คนทั้งหลายรู้ว่าการทำเช่นนั้นเป็นความผิดเป็นโทษแก่ผู้ทำเป็นความไม่ก่ไม่งามว่าสำหรับตนถึงปีหนึ่งก็พากันทำพิธีบูชาขอขมาลาโทษแก่แม่พระคงคา ประเพณีลอยกระหวงอาจเนื่องมาจากการความเชื่อถือมีก็ได้

4. การลอยกระหวงของพวกพราหมณ์ เขาให้ว่าลอยกระหวงไปบูชารอยพระบาทพระเป็นเจ้าซึ่งเป็นต้นถือของพวกเขา ส่วนคนที่นับถือพระพุทธศาสนาที่มีความเข้าใจไปอีกอย่างหนึ่งว่า ลอยกระหวงไปบูชารอยพระพุทธรูปนั้นก็ประจักษ์ฐานอยู่หากทราวยุติแห่งแม่น้ำนั้นมณฑลซึ่งอยู่ในแคว้นหลักวิมานพระ เทศอินเดียนปัจจุบันนี้ ซึ่งก่อนจะตั้งว่าลอยไปบูชารอยพระพุทธรูปซึ่งประจักษ์ฐานอยู่แห่งแม่น้ำยังมา ถึงกล่าวไว้ในเรื่องเล่าเมื่อครั้งเป็นผู้ให้กำเนิดพระพุทธรเจ้าทั้ง 5 พระองค์ที่มาตรัสในภัทรกัลป์นี้

ประเพณีต่างๆนั้นเป็นมรดกของสังคมที่ตกทอดกันลงมา ย่อมจะได้รับมาจากบรรพบุรุษที่ไว้สร้างมัน จะเลียนแบบหรือรับเอาวัฒนธรรมอื่นมาใช้และมีการปรับปรุง หรือว่าจะเสริมสร้างสิ่งใหม่ขึ้นมาก็มาหลายชั่วอายุคน และเป็นการถ่ายทอดหรือมอบให้จากคนหนึ่ง ไปยังอีกคนหนึ่งต่อกันลงมาโดยไม่ขาดสาย ประเพณีการลอยกระหวงทุกแห่งก็มีความคิดความเชื่อมาแต่เดิมที่ยึดถือกันมานานแล้ว จะแตกต่างกันไปบ้างก็อยู่ที่ลักษณะของกระหวงและส่วนประกอบของงานวันลอยกระหวง มนุษย์เท่านั้นที่เป็นผู้สร้างประเพณีต่างๆขึ้นมา ซึ่งทำให้คนที่อยู่ในสังคมเดียวกันยึดถือปฏิบัติกันต่อมา มีความสนใจ ในกิจกรรมและพิธีอันเป็นมรดกสืบเนื่องมาจากความเชื่อถือในสิ่งศักดิ์สิทธิ์และโชคกลางตามทัศนคติโบราณของสมาชิกในสังคมนั้นๆ

ประเพณีการลอยกระหวงของ ไทยนั้น เป็นประเพณีที่เก่าแก่ที่ยังมีความหมายในสังคมไทย แม้จะออกถึงความเคารพ มีความสำนึกในบุญคุณของสิ่งที่มีพระคุณ ซึ่งมีส่วนช่วยเหลือให้ได้มีความร่มเย็นเป็นสุขเป็นการแสดงออกถึงฝีมือและความดีของมนุษย์ที่ไว้จักทำกระหวงขึ้นอย่างประณีตงดงาม เป็นการวัดภาวดี

ความคิดความเชื่อบางอย่างในเรื่องของไสยศาสตร์ และมีความถนัดทุกตัวที่มีความรู้ลึกที่จะระลึกถึงพระคุณ
ของสิ่งที่มีบุญคุณ อันเป็นนิสัยบางอย่างของคนไทยที่ปลูกฝังกันต่อมา ซึ่งลักษณะเหล่านี้เป็นนิสัยของคนไทยมานาน
แล้วที่มีเอกลักษณ์เป็นแบบอย่างเฉพาะตัว ทำให้สังคมเรายู่งกันด้วยความเคารพยำเกรงใคร่และมีความร่มเย็น
เป็นสุขตลอดมา

บรรณานุกรม

1. กาญจนาคพันธุ์, ทูลจิตรมาตรา คอลิคขอเขียนชุดที่๒ กรุงเทพฯ, บุรินทร์การพิมพ์, 2514
2. เกษม บุญศรี ลอยกระทง วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่4 ฉบับที่9 พฤศจิกายน กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2507
3. เกษร วัฒนพงศ์ ลอยกระทง วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่11 ฉบับที่9 พฤศจิกายน กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514
4. คณะสงฆ์จีนนิกาย พิธีกึ่งเกิดในอุทฺตรนิกาย พระนคร, โรงพิมพ์สืไทย, 2505
5. คณินิจ คำจิม ประเพณีทำนุตามเทศกาลของชาวไทย วิทยานิพนธ์คณะโบราณคดี กรุงเทพฯ, 2514
6. จ. เปரியู ประเพณีและพิธีมงคลของไทย กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์วิวัฒนา, 2521
7. จักรชัย อภิชาติบุรุษ ศาสนาพราหมณ์ในประเทศไทย วิทยานิพนธ์คณะโบราณคดี กรุงเทพฯ, 2515
8. เฉลิม ชันปฐมพงศ์ ประวัติศาสตร์สังคมไทย กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์เสถียรไทย, 2520
9. แซ่ม บุญนาค (พระยาประชาภิจักรจักร) พงศาวดารโยนก กรุงเทพฯ, บุรินทร์การพิมพ์, 2516
10. ทวี เชื้อนแก้ว ประเพณีเล่นบั้งไฟ พระนคร, พระสังการพิมพ์, 2507
11. แปลก สันติรักษ์ พิธีกรรม กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์ประเสริฐอักษร, 2500
12. ประคอง นิยมานเหมินทร์ ลานนาไทยคดี กรุงเทพฯ, เจริญวิทยการพิมพ์, 2521
13. ประยูร อุดชาณะ ประเพณีไทยต่างๆ กรุงเทพฯ, สำนักพิมพ์โอเคียนส์ไทร์, 2521
14. พระโพธิ์รังสี คำแปลจามเทววงศ์พงศาวดารเมืองหริภุไชย กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์รุ่งวัฒนา, 2516
15. พรหมศักดิ์ เจิมสวัสดิ์ ผศ. ดร. คนกับพระเจ้า กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์กรุงสยาม, 2523
16. ยวน เนียมศรี ประเพณีลอยกระทง วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่10 ฉบับที่9 พฤศจิกายน กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2513
17. รากรี โตเพ่งพันธ์ ประเพณีเนื่องในเทศกาล วิทยานิพนธ์คณะโบราณคดี กรุงเทพฯ, 2511
18. เวียน บัญจะสุวรรณ พุทธตำนานเกี่ยวกับการลอยกระทง วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่11 ฉบับที่9 พฤศจิกายน กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2514
19. ศรีนครินทรวิโรฒ พิษณุโลก มหาวิทยาลัย รายงานผลการสัมมนาการเมืองและสภาพสังคมสมัยสุโขทัย กรุงเทพฯ, โรงพิมพ์พิมพ์, 2521

20. ศรีพนม สิงห์ทอง พระราชพิธีของกษัตริย์ไทย(สมัยโบราณ-ปัจจุบัน) พระนคร, โรงพิมพ์เกษมสันต์,
2505
21. สุวิทย์ ทองศรีเกตุ พิธีกรรมต่างๆในนครศรีธรรมราชที่ได้รับอิทธิพลจากศาสนาพราหมณ์ นครศรีธรรมราช,
โรงพิมพ์ศูนย์วัฒนธรรมภาคใต้, 2523
22. เสรีรักษ์โกเศศ(พระยาอนุমানราชชน) พระเพณีเกี่ยวกับเทศกาลตรุษ-สารท พระนคร, สำนักพิมพ์วัฒนา
สังคมศาสตร์แห่งประเทศไทย, 2506
23. แสง โสรัส ลอยกระทงอินเียนและจีน วารสารวัฒนธรรมไทย ปีที่12 ฉบับที่9 พฤศจิกายน กรุงเทพฯ,
โรงพิมพ์สำนักทำเนียบนายกรัฐมนตรี, 2515
24. สิริวัณ คำวันสา ผศ. อิทธิพลวัฒนธรรมอินเียนในเอเชียอาคเนย์(เน้นประเทศไทย) กรุงเทพฯ, สำนัก-
พิมพ์อักษรเจริญทัศน์, 2522
25. สงวน โชติสุขรัตน์ ประเพณีไทยภาคเหนือ เชียงใหม่, สงวนการพิมพ์, 2509
26. สมพงษ์ เกรียงไกรเพชร ประเพณีไทยและเรื่องน่ารู้ พระนคร, โรงพิมพ์เพื่องอักษร, 2507

สาวน้อยในเครื่องแต่งกายแบบสมัยสุโขทัยกำลังลอยกระทง
 กระทงใหญ่ในกระทงทองของสุโขทัย
 เล่นไฟในคืนเดือนเพ็ญ

เที่ยวชมคนเสียดกัน เข้ามาคูท่านเผาเทียนท่านเล่นไฟ

ชาวบ้านเกรียนกระทงและนางนพมาศ

ชาวเมืองสุโขทัยร่วมเผาเทียนในคืนเดือนเพ็ญ

ชาวเมืองบางคนก็สนุกกับการเล่นไฟจนเมืองสุโขทัยนั้นมีทั้งจึกแตก

เผาเทียนและเล่นไฟในคืนวันลอยกระทงที่สุโขทัย

